

บทที่ 4

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์

(บทบาทการวิพากษ์วิจารณ์ตรวจสอบรัฐบาล)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นปราชญ์สังคมไทยที่ได้รับการยกย่อง ทั้งในฐานะนักคิดนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ นักการเมืองการปกครอง นักเศรษฐกิจการคลังและผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ สำหรับการศึกษาค้นคว้าของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อประเด็นเสรีภาพครั้งนี้ จำเป็นต้อง 1) กล่าวถึงภูมิหลังประวัติชีวิตของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ โดยเน้นที่สถานภาพนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์ 2) วิเคราะห์ประเด็นเสรีภาพในเชิงสัมพันธ์กับบทบาทการวิพากษ์วิจารณ์ตรวจสอบรัฐบาล (watch dog)

4.1 ภูมิหลังและชีวิตช่วงแรก

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เกิดเมื่อวันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2454 เป็นบุตรคนที่ห้า และคนสุดท้ายของพลโทพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ กับหม่อมแดง บุณนาค

บรรพบุรุษด้านบิดาและบรรพบุรุษด้านมารดาของม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีดังนี้

<u>บรรพบุรุษด้านบิดา</u>		<u>บรรพบุรุษด้านมารดา</u>	
พระบาทสมเด็จพระ	สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี	เจ้าพระยามหาเสนา	เจ้าคุณนวล
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	กรมพระราชวังหลัง	(บุณนาค)	
พระบาทสมเด็จพระ	เจ้าจอมมารดาอำภา	หม่อมเจ้าทับทิม	สมเด็จพระยาสุรธรรม
พุทธเลิศหล้านภาลัย	(บุตรพระยาอินทรอากร)	สมเด็จเจ้าพระยา	พัน
		บรมมหาพิชัยญาติ	มนตรี (บุญศรี)
พระองค์เจ้าปราโมช	หม่อมราชวงศ์ดวง	เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์	แห้ว บุณศิริ
กรมขุนวรจักรธรานุภาพ		(แพ บุณนาค)	
	พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ		หม่อมแดง บุณนาค

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

วันที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถือกำเนิดนั้นเป็นช่วงที่พระบิดา พระองค์เจ้าคำรบย้ายตำแหน่งราชการจากมณฑลนครสวรรค์ไปทรงรับตำแหน่งใหม่ที่มณฑลพิษณุโลก โดยได้ทรงพาหม่อมแดง ซึ่งกำลังตั้งครรภ์แก่เดินทางไปด้วยโดยทางเรือ ระหว่างจอดเรืออยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งบ้านน้ำชีร้าย บริเวณตำบลบางปูน อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี หม่อมแดงก็คลอดบุตรชายคนสุดท้ายออกมา เวลาเกิดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นเกิดปรากฏการณ์พิเศษขึ้นซึ่งม.ร.ว.เสนีย์ พี่ชายของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เล่าว่า

"วันนั้นเมื่อเรือเทียบฝั่งเพื่อพักค้างคืนที่บางประอิน ข้าพเจ้าสองคนกับน้อง คือ ม.ร.ว.ถ้วนเท่านั้นก็อายุราว 6 ขวบ 5 ขวบ เข้าป่ากับครูปลั่งไปเก็บเม็ดตะกร้าตาหนู ไปได้สักหน่อย ฝนก็ตั้งเค้าดำทั่วทุกทิศ พายุพัดแรง ครูบอกว่าสงสัยน้องจะเกิด กลับไปถึงเรือ วัดที่ฟากตรงกันข้าม มีงานอะไรไม่ทราบ เสียงกลองปี่ระนาดประโคมแข่งกับพายุฝน เรือแม่ปะในขบวนถูกพายุซัดขึ้นไปบนฝั่ง แล้วน้องก็เกิดจริงๆ เป็นผู้ชาย หูางหัวโต" 41

พี่น้องร่วมมารดาของม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีดังนี้

1. ม.ร.ว.บุญรับ ฟินิจชนคดี (สมรสกับพลตำรวจเอกพระฟินิจชนคดี)
2. ม.ร.ว.อุไรวรรณ ปราโมช
3. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
4. ม.ร.ว.ถ้วนเท่านั้น ปราโมช
5. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

หลังจากพระองค์เจ้าคำรบ ย้ายไปอยู่ที่มณฑลพิษณุโลกไม่นาน สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีพระพันปีหลวง ได้เสด็จประพาสมณฑลพิษณุโลก พระองค์เจ้าคำรบได้ปลูกพลับพลารับเสด็จและเชิญนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในมณฑลไปเฝ้า และได้ทรงอุ้มบุตรชายเข้าเฝ้าขอพระราชทานนาม โดยสมเด็จพระพันปีหลวงพระราชทานนามว่า "คึกฤทธิ์"

41 เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว., คึกฤทธิ์ 60, ก้าวหน้า 2514 หน้า 45

ต่อเมื่อสมเด็จพระพันปีหลวงเสด็จกลับจากภาคเหนือแล้ว ทรงพระราชทานจดหมายฉบับหนึ่งโดยทรงรับม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นทายาทของพระองค์ท่าน ในลายพระหัตถ์นั้นว่า

"ข้าพเจ้าขอรับ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหลานบุญธรรม ถ้าข้าพเจ้าสิ้นชีวิตลงไป ก็ขอให้ทายาทของข้าพเจ้าทุกคนจงทราบโดยทั่วกันว่า ข้าพเจ้ารับ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหลานย่าของข้าพเจ้า ถ้าคึกฤทธิ์ยากจนลงเมื่อข้าพเจ้าหาชีวิตไม่แล้ว ขอให้ทายาทของข้าพเจ้าทุกคนจงให้ส่วนแบ่งแก่คึกฤทธิ์เท่าหลานย่าของข้าพเจ้าทุกคนด้วยเทอญ" (ลงพระปรมาภิไธย) 42

พระมหากษัตริย์ในสมเด็จพระพันปีหลวงที่มีต่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์นี้เอง ที่ทำให้ในวัยเด็กของม.ร.ว.คึกฤทธิ์สามารถวิ่งเล่นอยู่ในวังพญาไท และระหว่างนั้นหากท่านแม่ หรือ หม่อมแดง เข้าวังหลวง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็มีโอกาสตามเข้าไปด้วย เป็นเหตุให้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีความคุ้นเคยกับ ชีวิตในรั้วในวังเป็นอย่างดี กระทั่งสั่งสมความรู้สึกรักภักดีในแผ่นดินดินมีพระราชวงศ์จักรีเป็นผู้ปกครองไปในที่สุด

4.2 การศึกษา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เริ่มการศึกษาด้วยการเรียนที่บ้านกับพี่สาวที่สนิทกันมากคือ ม.ร.ว.บุญริบ (พินิจชนคดี) และเริ่มต้นเข้ารับการศึกษาระดับมัธยม เหมือนกับลูกเจ้านาย และขุนนางทั่วไป คือที่โรงเรียนวังหลัง (วัฒนาวิทยาลัย) เมื่ออายุประมาณ 6-7 ขวบ เป็นลูกศิษย์ของแหม่มแดคส์ จากนั้นก็มาศึกษาที่สวนกุหลาบวิทยาลัย ตั้งแต่ชั้นมัธยมปีที่ 1-8 แต่ยังไม่ทันสอบห้อง 8 ก็เดินทางไปประเทศอังกฤษในปีพ.ศ.2469 ขณะที่ยังอายุ 15 ปี

ที่ประเทศอังกฤษ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เข้าเรียนชั้นเตรียมมหาวิทยาลัยที่ Trent Colledge และต่อด้วย Queen's Colledge (Oxford University) ในสาขา Modern Great ซึ่งเป็นวิชาว่าด้วยปรัชญา เศรษฐศาสตร์และการเมือง

42 สุกัญญา ตีระวนิช, 35 นักหนังสือพิมพ์อาวุโส, 2528, หน้า 39

ว่ากันว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นคนที่เรียนเก่งมาก นอกจากจะเรียนได้เกียรตินิยมแล้ว ยังสามารถสอบไล่คัมภีร์ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกได้เป็นที่ 1 ของคอลเลจและของมณฑลอีกด้วย

4.3 ชีวิตครอบครัว และการทำงานช่วงแรก

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กลับประเทศไทยในปีพ.ศ.2478 ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง 3 ปี ตอนนั้นอายุ 24 ปี ถูกเกณฑ์ทหาร พ้นเกณฑ์แล้วก็เริ่มต้นทำงานรับราชการที่กรมสรรพากร กระทรวงการคลัง ต่อมาได้เป็นเลขานุการของนายเจมส์ แบกเซอร์ที่ปรึกษาการคลังของรัฐบาลไทย รับราชการอยู่ได้ 2 ปี ก็ลาออกไปทำงานที่ธนาคารสยามกัมมาจล (ไทยพาณิชย์) ทำงานจนได้เลื่อนเป็นผู้จัดการธนาคารสาขาลำปาง ระหว่างนี้เกิดสงครามจีน 2 ครั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงเข้าร่วมรบในสงครามอินโดจีน และสงครามมหาเอเชียบูรพา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เข้าพิธีสมรสในปีพ.ศ.2478 กับม.ร.ว.พัศดรพริ้ง ทองใหญ่ ธิดาของหม่อมเจ้าทองทิมาฯ ทองใหญ่ และหม่อมลุดมิลล่า ชาวรัสเซีย มีบุตรด้วยกัน 2 คน คือ มล.รองฤทธิ์ และ มล.วิสุมิตรา แต่ชีวิตสมรสของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ยุติลงไปอีก 7 ปีต่อมา สำหรับสาเหตุที่แยกทางกันนั้น ม.ร.ว.พัศดรพริ้งได้ให้สัมภาษณ์ว่า

"เราไม่ได้มีครอบครัวเหมือนคนอื่นเขา ย้ายบ้านอยู่คงจะยี่สิบหน แต่งงานได้เดือนเดียว ต้องย้ายไปลำปาง เพราะเธอถูกเกณฑ์ทหารตอนสงครามอินโดจีนแล้วย้ายไปเชียงของ ดิฉันอยู่ลำปางแล้วย้ายลงมากรุงเทพฯ อีกที แล้วกลับขึ้นไปลำปางใหม่ ไปทำงานที่ธนาคารไทยพาณิชย์ เพราะพี่เขย (พล.ต.อ.พระพินิจชนคดี) ให้ตำแหน่ง ตอนทำงานธนาคารคงจะพอเป็นช่วงที่เป็นครอบครัวอยู่บ้าง เราอยู่ชั้นบนของธนาคารเที่ยงเธอก็ขึ้นมากินข้าว บ่ายลงไปทำงาน 4 โมงกินน้ำชากัน หลังจากนั้นก็ย้ายลงมากรุงเทพฯ ระหว่างสงครามดิฉันกับลูกอพยพไปหัวหิน เธอทำงานอยู่กรุงเทพฯ แยกกันอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา..."

"เวลานั้นเราจน หลังสงครามคุณชายตกต่ำมาก สมัยท่านปรีดีนั้นแหละคะ คุณชายไม่มีทั้งงาน ไม่มีทั้งเงิน ไม่มีทั้งบ้าน ต้องไปอยู่ที่บ้านคุณพระพินิจชนคดี ส่วนดิฉันจะย้ายเข้าไปอยู่อย่างไรได้ ต้องแยกไปเช่าบ้านอยู่ต่างหาก ดิฉันเองมาจากครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้น แต่งงานมาต้องอยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง ย้ายบ้าน ไม่ค่อยได้อยู่กับสามี เงินก็ไม่มี แล้วสามีก็เล่นการเมืองซึ่งดิฉันไม่เห็นด้วย อย่างนี้ต้องแยกทางกัน นี่แหละคะคือสาเหตุสำคัญ" 43

ปีพ.ศ.2486 พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย (ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยขณะนั้น) ขอโอนม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จากธนาคารสยามกัมมาจลมาทำงานที่สำนักงานผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย โดยทำงานทุกอย่างที่ผู้ว่าการจะใช้ ในขั้นต้นช่วยร่างกฎหมายเกี่ยวกับการคลัง ต่อมา เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นบุกไทย และเกิดภาวะวิกฤติเกี่ยวกับธนบัตรไม่พอใช้ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยจึงทรงมอบหมายให้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นหัวหน้าฝ่ายออกบัตร

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทำงานที่ธนาคารแห่งประเทศไทยจนถึงปีพ.ศ.2489 จึงได้ขอลาออก เนื่องจากเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง จะมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการธนาคารชาติ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ยื่นใบลาออกต่อพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการเพียง 1 วัน

ในช่วงที่ทำงานธนาคารแห่งประเทศไทยม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังเป็นอาจารย์พิเศษบรรยาย ตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ปี พ.ศ.2485-2490 สอนวิชาการธนาคารในชั้นปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ และวิชาการธนาคารของการศึกษา เพื่อรับประกาศนียบัตรชั้นสูงทางการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีพ.ศ.2485-2495 สอนในคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาฯ และพ.ศ.2491-2494 สอนในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ

ช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามใหม่ๆประเทศไทยมีธนาคารพาณิชย์เอกชนเกิดขึ้นหลายธนาคาร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีบทบาทในการก่อตั้งธนาคารใหม่ 2 ธนาคารคือ ธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ ในปีพ.ศ. 2487 ในฐานะญาติของผู้ก่อตั้ง รวมทั้งเป็นผู้บริหารระดับสูงของธนาคาร นอกจากนี้ยังมีส่วนก่อตั้งธนาคารแหลมทองในปีพ.ศ. 2491

43 ประชาชาติรายวัน, 9 มีนาคม 2518

4.4 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์

หากไม่นับรวมรัฐบาลที่มีอายุการปกครองสั้นๆ หรือรัฐบาลชั่วคราวเพื่อจัดการเลือกตั้ง กล่าวได้ว่าช่วงเวลาที่มี.ร.ว.คึกฤทธิ์มีสถานภาพนักการเมืองพร้อมกับนักหนังสือพิมพ์นั้น เป็นช่วงการปกครองของรัฐบาลจำนวน 9 รัฐบาล ดังต่อไปนี้ *

1. รัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม (8 เมษายน 2491 - 16 กันยายน 2500)
2. รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (9 กุมภาพันธ์ 2502 - 8 ธันวาคม 2506)
3. รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร (9 ธันวาคม 2506 - 14 ตุลาคม 2516)
4. รัฐบาลม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (17 มีนาคม 2518 - 4 เมษายน 2519)
5. รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร (22 ตุลาคม 2519 - 20 ตุลาคม 2520)
6. รัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (12 พฤศจิกายน 2520 - 29 กุมภาพันธ์ 2523)
7. รัฐบาลพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ (3 มีนาคม 2523 - 29 เมษายน 2531)
8. รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ (4 สิงหาคม 2531 - 22 กุมภาพันธ์ 2534)
9. รัฐบาลนายชวน หลีกภัย (13 กันยายน 2535 - 2 กรกฎาคม 2538)

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างปีพ.ศ.2483-2488 เป็นช่วงที่สถานการณ์การเมืองภายในประเทศไทยมีความผันผวนสูง มีการปลดเปลี่ยนรัฐบาลบ่อยครั้ง อีกทั้งอายุของแต่ละรัฐบาลก็เป็นช่วงสั้นๆ เสถียรภาพไม่มั่นคง

การร่วมมือระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับเจ้านาย บางพระองค์ เพื่อทำขบวนการเสรีไทยคัดค้านญี่ปุ่นและรัฐบาลจอมพลป. ที่นำประเทศไปผูกพันเข้าข้างกับฝ่ายอักษะนั้นได้นำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาลจอมพลป. และจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนช่วงปลายสงคราม

รัฐบาลใหม่ซึ่งกลุ่มนายปรีดีมีอำนาจอยู่เบื้องหลัง ได้ให้เสรีภาพทางการเมืองซึ่งรวมถึงการนิรโทษกรรมแก่นักโทษการเมืองต่างๆ ซึ่งมีทั้งเชื้อพระวงศ์ และขุนนางที่จงรักภักดีต่อระบบเก่าหลายคน กลุ่มคนที่พ้นโทษทางการเมืองกลุ่มนี้ อาทิ สอ เสถบุตร, พระยา

* ดูตารางประกอบภาคผนวก

สุรพันธ์เสนีย์, ม.ร.ว. นิमितมงคล นวรัตน์, "ได้ออกมาเขียนและทำหนังสือกัน และต่อมาก็ร่วมมือกับม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นในปีพ.ศ.2488

พรรคการเมืองที่จัดขึ้นนี้ชื่อ "พรรคก้าวหน้า" ประกาศจุดมุ่งหมายว่า "เพื่อต่อต้านคณะราษฎรโดยวิถีทางประชาธิปไตย" ซึ่งคณะราษฎรตอนนั้นหันเหื่อนนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำคนสำคัญ ดังนั้นถ้าไม่นับคณะราษฎรซึ่งไม่ได้ใช้คำว่าพรรครวมทั้งไม่ถือตัวว่าเป็นพรรคด้วย และไม่นับพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นกลุ่มใต้ดิน ย่อมถือว่าเป็นพรรคก้าวหน้าเป็นพรรคการเมืองพรรคแรกในประเทศไทย 44

อันที่จริงก่อนหน้าที่จะลงสมัครรับเลือกตั้งเอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เริ่มต้นจากการช่วยดร.โชติ คุ่มพันธ์ หาเสียงในการเลือกตั้งซ่อม และได้ชื่อว่าเป็นคนแรกที่นำการหาเสียงแบบตระเวนพูดในที่สาธารณะ (ไฮปาร์ค) มาใช้ เมื่อดร.โชติได้เป็นส.ส.แล้ว จากนั้นในการเลือกตั้งทั่วไป 6 มกราคม 2489 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ลงสมัครเลือกตั้งเป็นครั้งแรกและได้เป็นส.ส.ในครั้งนั้นเอง เนื่องจากม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มีพื้นฐานการศึกษาที่ดี เป็นอาจารย์หนุ่มจากสถาบันชั้นนำ อีกทั้งมีคารมคมคาย จึงกลายเป็นนักการเมืองหนุ่มที่โดดเด่นมากในยุคนั้น เมื่อก้าวสู่สภาใหม่ๆ ก็ได้รับเลือกเป็นกรรมการคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นประธาน

ต่อมาม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยุบพรรคก้าวหน้า ซึ่งมีส.ส.ในสภา 3 คน และเข้าร่วมก่อตั้งพรรคประชาธิปไตย รวบรวมส.ส.ได้ 35 คน มีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.เสนีย์ เป็นรองหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นเลขาธิการพรรค (พรรคประชาธิปไตยก่อตั้งเป็นทางการ เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2489)

เริ่มแรกพรรคประชาธิปไตยเป็นฝ่ายค้าน โดยมีเป้าหมายคือพรรคสหชีพ และพรรคแนวร่วมรัฐธรรมนูญที่เป็นฝ่ายนายปรีดี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีบทบาทอย่างยิ่งในฐานะแกนนำคนสำคัญของส.ส.ฝ่ายค้านในรัฐบาลนายปรีดี สามารถสร้างชื่อเสียงว่าอภิปรายวิจารณ์คัดค้านรัฐบาลได้อย่างแหลมคมจนหนังสือพิมพ์ให้สมญานามว่า "ส.ส.ปากตะกร" 45

44 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์พลิก, 2532 หน้า 12

45 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์พลิก, 2532 หน้า 13

ภายหลังกรณีการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ถึงนายปรีดี จะลาออกจากการเป็นนายกฯ เพื่อแสดงความรับผิดชอบ แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคง แสดงบทบาทการค้านอย่างต่อเนื่องในรัฐบาลของหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจเดียวกับนายปรีดีอยู่ต่อไป

ในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 "คณะรัฐประหาร" นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ ได้ยึดอำนาจรัฐบาลหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เหตุผลหนึ่งในการทำรัฐประหาร ใช้ข้ออ้างจากการอภิปรายในสภาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กรณีการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อยึดอำนาจจากรัฐบาลหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์แล้ว คณะรัฐประหารได้เชิญนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลขึ้นใหม่ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการ กระทรวงการคลัง ในขณะที่มีอายุ 36 ปี

การเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 29 มกราคม 2491 พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกเข้าสภามากที่สุด นายควงเป็นนายกฯ อีกสมัย แต่แล้วในวันที่ 8 เมษายน 2491 จอมพลป.พิบูลสงคราม ก็กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง เพราะคณะรัฐประหารบังคับให้นายควงลาออกจากราชการ และให้พรรคประชาธิปัตย์ไปเป็นฝ่ายค้าน แต่ไม่มีการยุบสภา

16 กันยายน 2491 ช่วงที่เป็นฝ่ายค้านนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ลาออกจากการเป็นส.ส. (ฝ่ายค้าน) และสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ เนื่องจากผิดหวังที่ส.ส.ส่วนใหญ่รวมทั้งในพรรคประชาธิปัตย์เอง เห็นด้วยกับข้อเสนอของฝ่ายรัฐบาล ที่ให้เพิ่มเงินเดือนตัวเอง การลาออกของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นข่าวใหญ่ มีประชาชนชื่นชมยกย่องในอุดมคติ บางคนถึงขนาดเอาทองคำเปลวมาปิดตัว แต่แล้ว อีก 2 เดือนต่อมา (30 พฤศจิกายน 2491) การปรับปรุงคณะรัฐมนตรีครั้งใหม่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งกลายเป็นประชาชนอิสระ ไม่ได้สังกัดพรรคการเมืองใด ก็สร้างความประหลาดใจให้ใครต่อใครด้วยการตัดสินใจรับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ในรัฐบาลจอมพลป.

4.4.1. รัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม (8 เมษายน 2491 - 16 กันยายน 2500)

การรับตำแหน่งครั้งนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถูกบีบอย่างหนัก จากส.ส.ทั้งรัฐบาลและฝ่ายค้าน ซึ่งไม่พอใจที่ถูกม.ร.ว.คึกฤทธิ์วิพากษ์วิจารณ์เมื่อครั้งคัดค้านการขึ้นเงินเดือน ส.ส.ฝ่ายรัฐบาลพยายามผลักดันจอมพลป. ให้ปลดออกจากตำแหน่งด้วย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงตัดสินใจลาออก ในวันที่ 1 มกราคม 2492 หลังจากดำรงตำแหน่งได้เพียง 1 เดือน

หลังจากที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี ซึ่งเป็นการลาออกจากวงการเมืองไปด้วย ได้หันมาเป็นอาจารย์พิเศษให้กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรวมทั้งเขียนบทความให้หนังสือพิมพ์ "เกียรติศักดิ์" ยุค สละ ลิขิตกุล เป็นบรรณาธิการอีกครั้ง (เคยเขียนมาก่อน แต่หยุดไปในช่วงเป็นรัฐมนตรี) โดยในครั้งนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนตอบข้อข้องใจของประชาชนในหน้าหนังสือพิมพ์ว่า ที่ตัดสินใจเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีของจอมพลป. ก็เพราะไม่พอใจต่อสภาพการเมืองและส.ส.ที่เป็นอยู่ และเข้าไปโดย "มีเจตนาที่จะเข้าไปก่อสังฆเภท จะเข้าไปยุบสภาเสีย เมื่อเข้าไปแล้ว ไม่สามารถ ชี้แจงให้รัฐบาลเห็นคล้อยตามได้ จึงลาออก" 46

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนบทความให้ "เกียรติศักดิ์" พร้อมกับเป็นอาจารย์พิเศษให้คณะรัฐศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอยู่พักหนึ่งก็ตัดสินใจเข้าพิธีอุปสมบทที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในวันที่ 27 มีนาคม 2493 ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ขณะนั้นนายสละ ลิขิตกุล อดีตบรรณาธิการหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ ได้ปวารณาตัวเป็นลูกศิษย์วัดเนื่องจากกำลังตกงานทั้งคู่ได้ปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับการตั้งหนังสือพิมพ์ใหม่ขึ้นมา

ว่ากันว่าตั้งแต่อยู่อังกฤษ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถนัดและชอบเขียนหนังสือเป็นอันมาก เคยเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "สามัคคีสาร" ของสมาคมนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ สมัยหนึ่ง สำนักนวนิหารและการจัดรูปเล่มของวารสารฉบับนี้ เป็นที่กล่าวขวัญถึงกันมาก เมื่อกลับมาเมืองไทยระหว่างทำงานที่ธนาคารชาติและสอนหนังสือตามมหาวิทยาลัยนั้น (ก่อน

46 เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงอาสาเป็นรัฐมนตรี, เกียรติศักดิ์ 4 มีนาคม 2492

เริ่มต้นทำสยามรัฐ) ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก็เคยเขียนบทสัปดาห์ลงในหนังสือพิมพ์ "เกียรติศักดิ์" และร่วมงานหนังสือพิมพ์ "ลิเบอร์ตี" ของสอ เศรษฐบุตร 47

ครั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หรือ ปาโมชชากรโภภิกขุ ลาสิกขาออกมา ก็ได้พานายสละ ลิจิตกุล ไปเที่ยวหัวหินและเพื่อปรึกษาหารือถึงการทำหนังสือพิมพ์อีกครั้งแต่ปรากฏว่า 15 วันที่หัวหินนั้น ทั้งคู่ไม่ได้คุยกันเรื่องหนังสือพิมพ์เลยเพราะมัวแต่กินเหล้า 48

เมื่อกลับมาคิดใหม่อีกครั้งที่กรุงเทพฯ จึงได้ขอสรุปว่า จะทำเป็นหนังสือพิมพ์ 8 หน้า ราคา 50 สตางค์ ส่วนชื่อหนังสือพิมพ์ในที่สุดก็ตกลงกันว่าจะชื่อ "สยามรัฐ" ตามตัวอักษรที่ปรากฏในสตางค์สมัยนั้น สำหรับสถานที่ตั้ง ก็ได้เช่าอาคารริมถนนราชดำเนิน ซึ่งเป็นที่ของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โดยสยามรัฐได้เช่าต่อจากนายเรือเอกหลวงวิเทศกุล อีกอีกทีหนึ่ง ในราคาค่าเช่าเดือนละ 50 บาท แบ่งเป็น 2 คูหา คูหาหนึ่งแบ่งให้เป็นสำนักงานทนายความของม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อีกคูหาหนึ่งได้กลายเป็นที่ตั้งของหนังสือพิมพ์สยามรัฐจนปัจจุบัน

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้กำหนดนโยบายทำข่าวไม่ให้ตื่นเต้น ไม่มีการพาดหัวใดๆ เรียกกรองความสนใจจากคนอ่าน ต้องการให้เป็นหนังสือพิมพ์ที่แสดงความคิดเห็นอย่างสุจริต ถูกต้อง ไม่เป็นพรรคพวกของใคร ในที่สุดหนังสือพิมพ์สยามรัฐฉบับปฐมฤกษ์ก็เริ่มต้นขึ้นเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2493 โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นผู้อำนวยการ สละ ลิจิตกุล เป็นบรรณาธิการ

เกี่ยวกับวันก่อตั้งหนังสือพิมพ์ "สยามรัฐ" มีผู้เคยวิเคราะห์ว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์จงใจถือฤกษ์วันที่ 25 มิถุนายน เพื่อเป็นการข่มวันที่ 24 มิถุนายน อันเป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรนั้น คุณสละ ลิจิตกุล ได้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้เขียน ดังนี้

"รับรองว่าไม่จริงแน่ ผมรู้ดี เพราะผมเป็นคนวางแผนทุกอย่าง ทำอยู่คนเดียวตั้งแต่เริ่มคิดจนกระทั่งสำเร็จออกมาเป็นหนังสือพิมพ์ ที่แรกจะออก

47 สุกัญญา ตีระวนิช, 35 นักหนังสือพิมพ์อาวุโส, 2528 หน้า 41

48 สละ ลิจิตกุล, สยามรัฐฉบับพิเศษ ครบรอบ 36 ปี, 2529 หน้า 9

ตั้งแต่วันที่ 24 ด้วยซ้ำไป แต่ทำอะไรไม่ทัน ก็เลยคิดว่าใช้ฤกษ์เช้าวันที่ 25 ฤกษ์นี้ไม่ใช่พระให้นะ คุณชายท่านคิดขึ้นเองว่าเวลาเช้าๆ เป็นเวลาที่ทุกคนอยาก رؤอยากเห็น เราก็เอาหนังสือพิมพ์ออกเวลาเช้า สยามรัฐเป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกตอนบ่าย แต่วันเกิดเราออกเช้า ก่อนจะเปิดหนังสือพิมพ์ก็คิดกันว่า จะเอาใครมาทำพิธีเปิด คุณชายบอกไม่ต้องละ ผมเปิดของของผมเอง ถ้าอยากให้ ขลังหน่อย ก็หาพระชักรองค์หนึ่งแต่พระองค์นั้นต้องเป็นพระที่เดินมาบิณฑบาตร ผ่านหน้าสยามรัฐเวลาเจ็ดโมงห้าสิบกว่านาทิจึงไม่ใช่พระที่เราต้องไปนิมนต์มาจากวัด หรือเอารถไปรับ เช้าวันนั้นคุณชายก็มาใส่บาตรที่หน้าโรงพิมพ์ พอได้ฤกษ์ก็นิมนต์พระ เราก็รับเอาบาตรท่านมาถือ แล้วก็ให้ท่านกดปุ่มให้ แทนพิมพ์มันเดิน"

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอาจริงเอาจังกับการทำหนังสือพิมพ์อย่างมาก ช่วงปีแรกๆของ สยามรัฐนั้น หนังสือพิมพ์ที่ออกมี 8 หน้า วันหนึ่งๆม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนถึงวันละ 4 เรื่อง กล่าวคือ บทนำ (สลับกับ สละ ลิขิตกุล) บทความ "เก็บเล็กผสมน้อย" ต่อมาก็เพิ่มคอลัมน์ "ตอบปัญหาประจำวัน" รวมถึงเขียนนวนิยาย เรื่อง โจโฉนายกตลอดกาล (2493-2494) ซึ่งเคยลงพิมพ์สมัยที่เขียนให้หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ แต่ไม่จบ จากนั้นก็ต่อกับ ฮวนนัง (2494), หลายชีวิต (ชาวกรุงรายเดือน 2494) และ สี่แผ่นดิน (2494-2495) มีผู้อ่านสนใจติดตามเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเรื่องสี่แผ่นดิน เมื่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนถึงช่วงที่แม่พลอย ตัวเอกของเรื่องกำลังตั้งครรภ์ ถึงกับมีผู้อ่านส่งมะม่วงมาให้ที่สยามรัฐ

ความที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้ที่ศึกษา และอ่านหนังสือในสาขาวิชาต่างๆ มาอย่างกว้างขวาง และเป็นคนเขียนหนังสือให้คนอ่านเข้าใจง่าย สนุก มีอารมณ์ขัน ทำให้สามารถสร้างชื่อเสียงในฐานะนักเขียนได้อย่างรวดเร็ว สยามรัฐขายดีขึ้นตามลำดับ

ช่วงเวลาที่สยามรัฐออกพิมพ์จำหน่าย มองในแง่สากลก็คือยุคของสงครามเย็น หรือสงครามทางอุดมการณ์การเมืองระหว่างค่ายทุนนิยมและสังคมนิยม บรรยากาศของวงการหนังสือพิมพ์และปัญญาชนไทยสมัยนั้น ก็ได้รับอิทธิพลของสงครามเย็นแบ่งเป็นขวากับซ้าย

เช่นกัน หนังสือพิมพ์ก็มีทั้งส่วนที่เป็นหนังสือและนิตยสารของพวกที่สนใจการเมืองและมีความคิดก้าวหน้า เช่นนิตยสารมหาชนรายสัปดาห์ อักษรสาส์นรายเดือน กับหนังสือพิมพ์ประเภทเสนอข่าวอาชญากรรมและเรื่งรรมย์สำหรับประชาชนทั่วไป สยามรัฐเป็นหนังสือพิมพ์สำหรับปัญญาชนและผู้มีการศึกษาที่หัวไม่รุนแรงนัก ออกไปทางเสรีนิยมและอนุรักษนิยม เสนอข่าวการเมือง เศรษฐกิจ สังคม อย่างเรียบๆ ไม่หวือหวาไปทางซ้ายหรือไปทางขวา ข่าวก้าวให้ตื่นเต้น 49

ในยุคแรกข่าวของสยามรัฐจะเป็นข่าวทั่วไป มีทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และต่างประเทศ เช่น ข่าวสงครามเกาหลี, ข่าวการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐ

จอมพลป.ต้องเผชิญกับปัญหาใหญ่ที่กระทบต่อเสถียรภาพรัฐบาล 2 ประการคือ ปัญหาข่าวการปฏิวัติรัฐประหาร และปัญหาคอมมิวนิสต์ จากปัญหา 2 ประการนี้เองที่รัฐบาลจอมพลป. ใช้เป็นข้ออ้างจำกัดสิทธิเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ มีการออกคำสั่งเซนเซอร์ข่าว การปิดโรงพิมพ์ และจับกุมนักหนังสือพิมพ์เป็นจำนวนมาก

ลักษณะท่าทีการวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อรัฐบาลจอมพลป. ในช่วงแรกนั้น เป็นลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่ได้แสดงความคิดเห็นโจมตีอย่างรุนแรง ขณะเดียวกันเมื่อเกิดสถานการณ์คับขัน ก็จะใช้วิธีการต่อสู้ด้วยการประชดประชันทำให้เป็นเรื่องตลกขบขัน เช่น ครั้งหนึ่งมีผู้อ่านเขียนมาถามว่า นับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา นายกษณไหนดำประโยชน์ให้กับประเทศไทยมากที่สุด เพราะผลงานชิ้นไหน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบว่า

"จอมพลป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบัน ด้วยเหตุที่ท่านตัดสินใจถูกเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ระเบิดขึ้นในเอเชีย การตัดสินใจของท่านทำให้ประเทศไทยรอดพ้นความฉิบหายในทางวัตถุ และในใจผมนั้นเห็นว่าทำให้รอดพ้นจากการเป็นข้ามาจนบัดนี้ด้วย เพราะถึงแม้ท่านจะเข้าข้างฝ่ายหนึ่ง (ฝ่ายอักษะ-ผู้เขียน) ท่านก็หลบตาเสีย ปล่อยให้คนอื่น (เสรีไทย-ผู้เขียน) ไปเข้าข้างอีกฝ่ายหนึ่ง (สัมพันธมิตร-ผู้เขียน) โดยไม่เข้าไปจัดการ

49 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์พลึก, 2532 หน้า 26

อะไรให้เสียหายแก่ใคร งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือรักษาตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้นาน การกระทำเช่นนี้ถึงไม่มีอะไรดีขึ้นแต่ก็ไม่มีอะไรเสียลง ดีกว่าเปลี่ยนรัฐบาลบ่อยๆ หากท่านอ่านข้อความนี้แล้ว ท่านจะโยนสายสะพายให้ผมสักสายหนึ่ง หรือแม้กระทั่งพระเครื่องสักองค์หนึ่ง คราวหน้าผมจะเชียร์ยิ่งกว่านี้"

อีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อผู้อ่านสยามรัฐยกตัวอย่าง นายพลไอเซนฮาว (อดีตผู้บัญชาการทหารสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 2 ฝั่งตะวันตก) ช่วงลงมาเล่นการเมืองก็ไม่มีใครเรียกว่านายพลอีกต่อไป ให้เรียกว่านายแทน จึงอยากให้เรียกจอมพลป.ว่า "นาย" หรือ "หลวง" (บรรดาศักดิ์เดิม) เพราะฟังดูเป็นกันเองและแสดงให้เห็นว่าคนไทยมีสปิริตไม่แพ้คนอเมริกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบว่า

"ใจผมอยากให้ท่านเป็นจอมพลป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีต่อไป เพราะเรียกมาจนคุ้นเคย หากตัดคำว่านายกรัฐมนตรีหายไปจากท้ายชื่อก็ดูจะกระดากปากคล้ายกับเรียกชื่อท่านไม่เต็ม"

เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในรัฐบาลจอมพลป. คือ กรณีกบฏแมนฮัตตัน เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2494 ในพิธีเปิดเรือชุดแมนฮัตตัน ซึ่งจอมพลป. ถูกคณะก่อการจลาจล ที่เรียกตัวเองว่าคณะกู้ชาติ นำโดยทหารเรือคือ น.ต.มนัส จารุภา จับลงเรือ แต่การรัฐประหารครั้งนั้นไม่สำเร็จ เนื่องจากคณะรัฐบาลสั่งปฏิบัติการปราบปรามอย่างเด็ดขาด และถึงแม้จอมพลป.ได้รับการปล่อยตัวกลับมาแล้ว สถานการณ์การเมืองก็ยิ่งเต็มไปด้วยข่าวลือ การปฏิวัติ รวมถึงความวุ่นวายต่างๆ ไม่กี่วันถัดจากนั้น จอมพลป.จึงประกาศใช้กฎอัยการศึก และมีคำสั่งตรวจข่าวหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ ท่าทีของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อคำสั่งดังกล่าวคือ แลกเปลี่ยนต่อผู้อ่าน บนหน้า 1 ของหนังสือพิมพ์สยามรัฐ

แถลงการณ์ต่อผู้อ่าน

เนื่องจากหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ได้รับคำสั่งจากเจ้าพนักงานตรวจข่าว ให้มีการตรวจข่าวหนังสือพิมพ์นี้ในระยะเวลาที่มีการใช้กฎอัยการศึก ข้าพเจ้าจึงขอเรียนให้ทราบกันข้าพเจ้าจะไม่เขียนข้อความใดๆ ลงในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ จนกว่าเหตุการณ์จะกลับคืนสู่ปกติ และมีการเลิกใช้กฎอัยการศึก ข้าพเจ้าเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องใช้กฎอัยการศึกในขณะนี้ และ ข้าพเจ้าเคารพในคำสั่งของเจ้าพนักงานอันชอบด้วยกฎหมาย แต่ขณะเดียวกัน

/////////
 //
 //
 // 50

คำว่า "ข้าพเจ้าเคารพในคำสั่งของเจ้าพนักงานอันชอบด้วยกฎหมาย" ถือว่าเป็นยุทธวิธีการต่อสู้แบบม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในรัฐบาลจอมพลป. ช่วงแรกนี้เลยก็ว่าได้ กล่าวคือด้านหนึ่งแสดงที่ทำว่ายอมรับคำสั่งของรัฐบาลทุกประการ แต่อีกด้านหนึ่ง ใช้เหลี่ยมकुชั้นเชิงทางภาษาให้สามารถตีความได้ในทางตรงข้าม

หลังจากวันที่มีแถลงการณ์ต่อผู้อ่าน นอกจากบทความของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะหายไปแล้ว ข่าวหน้าหนึ่งในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ก็เริ่มมีการพาดหัวด้วยข่าวแปลกๆ ซึ่งผู้อ่านจะรู้ได้ว่าเป็นการประชดประชัน อาทิเช่น ดันหมากหลังโรงพิมพ์สยามรัฐมี 13 ต้น! (6 ก.ค.) ข้าราชการทุกคนที่ลาบวชปีนี้ต้องโกนหัว (7 ก.ค.) นกกระจอกยกพวกตีกัน (8 ก.ค.) รายงานด่วนจากคึกฤทธิ์ พระอาทิตย์ที่หัวหินขึ้นผิดทางกับศรียาชา (10 ก.ค.) ผู่นกเอี้ยงสะไ้ไ้ร้ ไม่ยอมเลี้ยงควายเฒ่า (11 ก.ค.) ด้านบนของหนังสือพิมพ์ ที่เคยเขียนแนะนำเนื้อหาภายในฉบับก็เปลี่ยนมาเขียนว่า "ในฉบับวันนี้ ไม่มีเรื่องเหล่านี้ คอล้มนี้สักวา, เก็บเล็กผสมน้อย, แปลกแต่จริง, สี่แผ่นดิน, ปัญหาประจำวัน" ลดจำนวนหน้าจาก 8 เหลือ 4 หน้า และประกาศหยุด 3 วัน (18-20 ก.ค.) เพื่อให้พนักงานสยามรัฐได้ไปทำบุญ

ข่าวของสยามรัฐกลับสู่สภาพปกติอีกครั้งในวันที่ 22 สิงหาคม 2494 โดย
บทนำในเรื่อง "เรากลับสภาพเดิม" ใจความว่า

"เนื่องจากได้รับหนังสือจากปลัดกระทรวงกลาโหมแจ้งว่า จะได้
ยกเลิกการตรวจข่าวหนังสือพิมพ์แล้ว ดังนั้นข่าวของหนังสือพิมพ์สยามรัฐจึง
กลับมาเสนอแนวเดิม แต่บทความของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังไม่มี เพราะถึงแม้ไม่
ได้เซ็นเซอร์ แต่ยังมีได้ยกเลิกกฏอัยการศึก"

กฏอัยการศึกยกเลิกเมื่อ 6 กันยายน (ประกาศใช้ตั้งแต่ 30 มิถุนายน รวม
2 เดือน 6 วัน) ดังนั้นสยามรัฐฉบับวันที่ 7 กันยายน ที่ด้านบนของหัวหนังสือพิมพ์ จึง
เขียนแนะนำเนื้อหาภายในฉบับว่าคึกฤทธิ์ สีแผ่นดิน, ตอบปัญหาประจำวัน, เก็บเล็กผสมน้อย
นอกจากนั้นยังมีการพิมพ์คำว่า "ฉบับเลิกตรวจข่าว" เป็นตัวแดง บนหน้าหนึ่ง

ภายหลังจากที่รัฐบาลจอมพลป. ประกาศยกเลิกคำสั่งเซ็นเซอร์ข่าวไม่นาน
เมื่อมีผู้อ่านเขียนมาถามว่า "หนังสือพิมพ์เคยให้ความคิดเห็นกับรัฐบาลนี้จนเปลี่ยนความคิด
เดิมของเขาได้สำเร็จบ้างไหม" ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงตอบด้วยลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยไปว่า

"ตั้งแต่ผมทำหนังสือพิมพ์มาได้ปีกว่า รัฐบาลของเราฟังเสียง
หนังสือพิมพ์มากที่สุดทีเดียว บทความต่างๆที่ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ รัฐบาล
ได้นำไปปฏิบัติแล้วมากมายหลายอย่าง ถ้อยที่ที่รัฐบาลมีต่อหนังสือพิมพ์เท่าที่
เป็นอยู่ ผมพอใจมาก" 51

ไม่ถึงสองสัปดาห์ที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวพอใจต่อถ้อยที่ที่รัฐบาลมีต่อหนังสือพิมพ์
ในวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 ก็เกิดการปฏิวัติเจียบ นำโดยพล.อ.ผิน ชุณหะวัณ (ซึ่งเป็น
กลุ่มอำนาจเดียวกับจอมพลป.) อังสาเหตุว่ามีคอมมิวนิสต์แทรกแซงเข้าไปกระทั้งในรัฐบาล
ระหว่างนั้น ได้แต่งตั้งพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจเป็นผู้ดูแลความสงบเรียบร้อย

51 ปัญหาประจำวัน, 16 พฤศจิกายน 2494

ภายในประเทศ มีการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราว ซึ่งมาจากทหารจากสามเหล่าทัพ รวมถึงออกคำสั่งเซนเซอร์หนังสือพิมพ์อีกครั้ง

อาจถือได้ว่าสาเหตุของการปฏิวัติเจียบครั้งนี้ มาจากการที่สภาตั้งป้อมคัดค้านจอมพลป.ในหลายกรณี อาทิ ส.ส.บางกลุ่มที่ไม่พอใจจอมพลป. ซึ่งบริหารประเทศมา 3 ปีเศษ นอกจากคำครองชีพจะไม่กระเตื้องขึ้นแล้ว ตรงกันข้าม กลับต้องมีการปราบปรามกบฏอย่างรุนแรงหลายครั้ง มีความเสียหายอย่างใหญ่หลวง เช่นกรณีกบฏแมนฮัตตัน ถึงกับมีการเปิดอภิปรายทั่วไปเรื่องการกบฏจลาจลครั้งนั้นนานถึง 4 วัน นอกจากนี้วุฒิสภาก็ยับยั้งร่างกฎหมายของรัฐบาลถึง 2 ฉบับ⁵²

ได้มีการประกาศนำรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 มาใช้แทนรัฐธรรมนูญฉบับ 2492 รัฐธรรมนูญใหม่นี้ เรียกว่า "รัฐธรรมนูญ 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495" โดยกำหนดให้สภามีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 2 ประเภท คือ ประเภท 1 ที่ราษฎรเลือกตั้ง และประเภท 2 ที่รัฐบาลแต่งตั้ง โดยสมาชิกทั้ง 2 ประเภทนี้มีจำนวนและสิทธิโดยเท่าเทียมกัน

รัฐบาลใหม่ ได้แต่งตั้งนายทหารจำนวนมากเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 และให้มีการเลือกตั้งสมาชิกผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ภายใน 90 วัน หรือ ในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2495 ระหว่างนั้นมีการแก้กฎหมายให้ข้าราชการประจำเล่นการเมืองได้

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั่งเฉยไปถึง 3 สัปดาห์ โดยเลี่ยงไปเขียนตอบปัญหาเกี่ยวกับพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ชีวิตครอบครัว เรื่องความรัก จนถึงเรื่องการเสด็จนิวัติพระนครของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และมาเขียนถึงการปฏิวัติครั้งนั้นในอีก 3 สัปดาห์ถัดมาว่าเป็นเพียงการรัฐประหารทางวิทย์ของกรมโฆษณาการรอบค้ำพร้อมตั้งข้อสังเกตว่า "ถ้ามีคอมมิวนิสต์ในรัฐบาลทำไมคณะรัฐบาลไม่ลาออกเสียเอง"⁵³

⁵² ชัยวัฒน์ ยนเปี่ยมและคณะ, สยามรัฐฉบับพิเศษครบรอบ 36 ปี หน้า 68

⁵³ ปัญหาประจำวัน, 17 ธันวาคม 2494

ภายหลังการรัฐประหารทางวิทยุของกรมโฆษณาการรอบค่ำสามวัน ในวันที่ 2 ธันวาคม 2494 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จนิวัติพระนคร จากกรุงโลซาน สวิตเซอร์แลนด์ (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปกรุงโลซานเพื่อทรงศึกษาต่อในหลักสูตรที่ค้างอยู่ ตั้งแต่วันที่ 5 มิถุนายน 2493 ระหว่าง 18 เดือนนั้น ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์คือ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร)

การเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2495 นั้น ไม่มีนักการเมืองสนใจ จะสมัครรับเลือกตั้ง จังหวัดพระนครกำหนดให้มีผู้แทน 6 คน มีผู้สมัครเพียง 7 คน นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ก็ไม่สมัคร แต่ยังมีการออกพบปะประชาชนและ "ปราศรัยคืนเสียง" โดยนายควงกล่าวว่า "ผมเอาเสียงที่ราษฎรให้ไว้มาคืน เพื่อให้ประชาชน ได้วินิจฉัยว่าจะเลือกใครต่อไป" บางจังหวัดเช่น จ.ระยอง มีผู้สมัครคนเดียว จึงไม่ต้องมีการออกเสียงลงคะแนน จนถึงวันเลือกตั้งประชาชนก็ไม่ได้ให้ความสนใจ ไม่ออกไปลงคะแนน ในที่สุดจอมพลป. ก็ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง

ช่วงปีพ.ศ.2494-2495 ลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มแพร่ระบาดไปทั่ว หนังสือพิมพ์เริ่มลงข่าวต่างประเทศเกี่ยวกับเรื่องกรุงฮานอยแตก เรื่องความพ่ายแพ้ของก๊กมินตั๋ง รวมถึงข่าวตำรวจไทยเริ่มสอดส่องความเคลื่อนไหวชาวจีน คำว่า "คอมมิวนิสต์" นี้เป็นคำใหม่ มีผู้อ่านสยามรัฐเขียนไปถามความหมายม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นจำนวนมาก เพราะความสับสนในคำว่าประชาธิปไตย เนื่องจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งปฏิวัติการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ เรียกระบอบการปกครองของตนว่า "ประชาธิปไตยเพื่อประชาชน" (people's Democracy) รัฐบาลจอมพลป.จึงหันมาเรียกระบอบการปกครองของไทยว่าเป็นแบบ "เสรีประชาธิปไตย" แทน

คำว่า "เสรีประชาธิปไตย" นั้น ถูกนำมากระทบกระทั่งเปรียบเทียบเปรียบเปรยอย่างมากเนื่องจากพฤติกรรมของรัฐบาลเป็นไปคนละทางกับนิยามดังกล่าว โดยเฉพาะความพยายามออกพระราชบัญญัติการพิมพ์ฉบับใหม่ เหตุการณ์ดังกล่าว เมื่อมีผู้อ่านเขียนมาถามว่า ประเทศเสรีประชาธิปไตยที่ใดบ้างที่ออกกฎหมายจำกัดสิทธิเสรีภาพหนังสือพิมพ์ และการกฎหมายนี้ไม่เป็นการคัดค้านคำว่าเสรีประชาธิปไตย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบว่า

"ก็เห็นจะมีแต่ประเทศไทย ด้วยเหตุที่ท่านได้ไว้แล้วในสภาผู้แทนราษฎรคือเพื่อป้องกันคอมมิวนิสต์แทรกซึม และพวกนักหนังสือพิมพ์มีความรู้ อยู่ในระดับต่ำ จึงจะปล่อยกันนักไม่ได้ ส่วนเรื่องจะค้านกับคำว่าเสรี ประชาธิปไตยหรือไม่ นั่น ถ้าคุณยังรักที่จะอ่านผมต่อไปก็อย่าถามเข้าซ้ำ ให้มากนักเลย" 54

การออกพระราชบัญญัติการพิมพ์ฉบับใหม่นี้ รัฐบาลอ้างว่าเพื่อป้องกันการแทรกแซงของลัทธิคอมมิวนิสต์ แม้ตัวบทของกฎหมายจะระบุไว้ว่า ให้เจ้าพนักงานการพิมพ์ออกคำสั่งให้ส่งหนังสือพิมพ์ไปตรวจเพื่อให้เจ้าหน้าที่ตัดข่าวได้ แต่ทำทีของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ได้เดือดร้อนกับคำสั่งนี้และไม่ได้เข้าร่วมคัดค้านพรบ.ฉบับดังกล่าว เมื่อมีผู้ถามม.ร.ว.คึกฤทธิ์เกี่ยวกับมาตรการของรัฐบาลที่จะจำกัดวิฤตฐานะของบรรณาธิการหนังสือพิมพ์โดยต้องเป็นผู้มีความรู้สูง จะได้ผลหรือไม่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบว่า "ผมมองมุมกลับไปกว่านั้นอีกคือถ้าตัวบุคคลที่มาเป็นรัฐบาล มีความรู้สูงๆ ปัญหาเรื่องการเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ก็คงไม่เกิดขึ้น" 55

การคัดค้านพรบ.การพิมพ์ฉบับดังกล่าว ที่เป็นรูปธรรมและเป็นทางการนั้น ปรากฏอยู่ในบทบรรณาธิการของสยามรัฐ ซึ่งสรุปไว้ว่า "นอกจากพรบ.การพิมพ์ ทางรัฐบาลยังได้ออกพรบ.ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีบทลงโทษผู้ใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือในการโฆษณาลัทธิคอมมิวนิสต์รุนแรงอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นต้องมีกฎหมายสำคัญควบคุมการใช้เสรีภาพถึง 2 ฉบับ" พร้อมทั้งเสนอแนะว่า "ไม่มีความจำเป็นที่จะตรวจข่าวหรือเซ็นเซอร์แล้ว เนื่องจากผู้ทำหนังสือพิมพ์ทุกคนย่อมรู้ดีว่า โทษของพรบ.ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์รุนแรงเพียงใด อีกทั้งการยกเลิกเซ็นเซอร์จะเท่ากับการให้หนังสือพิมพ์ได้รับผิดชอบการใช้เสรีภาพของตนเองอย่างเต็มที่" 56

54 ปัญหาประจำวัน, 20 กันยายน 2495

55 ปัญหาประจำวัน, 27 สิงหาคม 2495

56 สยามรัฐ, 28 พฤศจิกายน 2495

การเดินทางท่องเที่ยวไปในกัมพูชาของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และชาวคณะสยามรัฐ ได้ก่อให้เกิดบันทึกเรื่องหนึ่งคือ 'ถกเขมร' (ตีพิมพ์ครั้งแรกพ.ศ.2496) ข้อความบางตอนของบันทึกนี้ สะท้อนความเห็นเกี่ยวกับเสรีภาพของบางประการของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่มักแสดงความเห็นบนจุดยืนที่ให้ความหวังแก่ประชาชน โดยการเปรียบเทียบให้เห็นว่าประเทศอื่นมีปัญหามากกว่าประเทศไทย ผิดไปจากนักคิดนักเขียนหัวก้าวหน้าทั่วไปที่มักมองเสรีภาพในเชิงอุดมคติ แม้ว่าจะเป็นการมองที่มีเหตุผล แต่ก็สร้างความรู้สึกท้อแท้และไม่พอใจให้ประชาชน ต่อสภาพสังคมที่ตนดำรงอยู่

"คนที่พนมเปญเขาบอกว่า เมืองพนมเปญไม่มีเสรีภาพ ผู้ที่กรุงเทพฯ ไม่ได้ คนพนมเปญคนหนึ่งที่เขาอ่านหนังสือไทยเป็น เขาบอกว่าได้อ่านหนังสือพิมพ์ที่ออกในกรุงเทพฯแล้วขุ่นลุกทีเดียว เพราะมีเสรีภาพเหลือเกิน หนังสือพิมพ์เขมร ถ้าจะทำเช่นนั้นบ้างแม้เพียง 1 ใน 100 ส่วน เป็นเจ็บตัวเจ็บโรงพิมพ์เป็นแน่ ผมมาคิดดูแล้วก็อึ้งจรรยาเสรีภาพหรือเสรีภาพนี้เห็นจะเป็นยาเสพติดเป็นอันตรายประเภทฝิ่น คือในเนื้อหาของตัวก็ไม่มีอันตรายแต่มีคุณ ชั่วแต่ว่าใครลงได้เสพยาได้บริโภคเข้าไปแล้วก็เกิดเป็นนิสัยเท่าไรก็ไม่พอ ต้องเพิ่มปริมาณขึ้นไปเรื่อยๆ" 57

ด้วยเหตุที่รัฐบาลจอมพลป.มีนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ปลุกกระแสชาตินิยมอาทิ คำสั่งห้ามสถานวิทยุเปิดเพลงฝรั่ง ห้ามนำผลไม้ต่างประเทศเข้ามาขาย ห้ามประชาชนพูดคำว่า "ไม่เป็นไร" (เพราะแสดงถึงความเฉยเมยอ่อนแอ โดยให้พูดคำว่า "เป็นไรเป็นกัน" จึงจะแสดงความเข้มแข็ง) บังคับให้ประชาชนใช้ชื่อที่บ่งบอกเพศชัดเจนผู้ชายเป็นผู้ชายผู้หญิงเป็นผู้หญิง (เช่นนักเขียนของสยามรัฐชื่อประหยัด ศ. นาคะนาท ชื่อเดิมคือ ประหยัดศรีนาคะนาท) มีส่งเสริมการประพันธ์บทละคร, บทเพลง และคำขวัญต่างๆ อาทิ เพลงต้นตระกูลไทย หรือคำขวัญไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ จนถึงการตั้งกรรมการปลูกฝังลัทธิชาตินิยม

57 ถกเขมร, สำนักพิมพ์สยามรัฐ, 2534, หน้า 121

อย่างไรก็ตามแม้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะเห็นว่านโยบายดังกล่าวออกจะเขยตีเต็มที่ แต่ท่าทีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลจอมพลป.ในช่วงนี้ ก็ยังคงถ้อยทีถ้อยอาศัยเช่นเดิม

มีผู้เขียนไปถามถึง เหตุผลที่จอมพลป.เป็นนายกฯ ได้นานกว่านายกฯ อื่นๆ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เล่านิทานแทนคำตอบว่า

"ตอนเด็กๆผมมีบ้านอยู่ริมน้ำ ชอบเล่นเรือ ไปกันหลายคน และในจำนวนนั้นมีเด็กชื่อนายเอียด แกชอบถือท้ายเรือ ลงเล่นที่ไรก็ต้องถือท้ายทุกครั้ง แต่นายเอียดถือท้ายไม่เก่งเลย เพราะแกสายตาสั้น มองอะไรไกลๆไม่เห็น และยังแขนยกข้างหนึ่งทำให้พายเรือเกะกะโง้งแง แต่ก็ไม่มีใครพายแทน ส่วนใหญ่อยู่กลางลำเอามือราน้ำ หรือนั่งหัวเรือคอยคัดให้ตรง เพราะมักชนตลิ่ง หรือไม่ก็ชนเรือข้าวสาร แพซุง เพราะนายเอียดมองไม่เห็น จนกระทั่งโตขึ้น นายเอียดก็ถือท้ายเรือลำนั้นตลอดมา พวกเด็กๆไม่เคยได้ถือพายสักครั้ง ทั้งที่ต่างรู้สึกว่าจะถือท้ายได้ดีกว่านายเอียด เรือที่พวกผมลงเล่นนั้นบังเอิญเป็นเรือของนายเอียดแก" 58

ในวันที่ 14 เมษายน 2498 จอมพลป.และคณะ ออกเดินทางไปต่างประเทศ เพื่อเป็นการทัศนอาจรและกระชับสัมพันธ์ไมตรี เอเชียียนเอเชีย ยุโรป และสหรัฐอเมริกา มีกำหนด 2 เดือน ช่วงเวลานั้นกล่าวได้ว่ากระแส Westernnization กำลังแรง เมื่อจอมพลป.กลับประเทศไทยก็ได้พยายามผลักดันมาตรการต่างๆ เลียนแบบประเทศตะวันตกที่เจริญแล้ว หลายมาตรการ อาทิ จากสหรัฐอเมริกา ประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์เปิด Press Conference หรือการแถลงข่าวอย่างเป็นทางการในทำเนียบขาวเป็นประจำทุกสัปดาห์ จอมพลป.ก็เปิด Press Conference ที่ตึกไทยคู่ฟ้า ทำเนียบรัฐบาลขึ้นทุกสัปดาห์เช่นเดียวกันบ้าง โดยเปิดโอกาสให้นักข่าวที่มาฟังคำแถลงมีโอกาสซักถามเพิ่มเติมได้ จากอังกฤษ สิ่งที่จอมพลป.เห็นมาคือ การที่ประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น โดยการพูดอย่างเสรี ณ มุมหนึ่งในไฮด์ปาร์ก จอมพลป.ก็เปิดท้องสนามหลวงให้ประชาชนได้พูดได้บ้างดุจเดียวกัน 59

58 ปัญหาประจำวัน, 16 มกราคม 2497

59 ชัยวัฒน์ ยินเปี่ยมและคณะ, สยามรัฐฉบับพิเศษครบรอบ 36 ปี หน้า 72

ในมาตรการส่งเสริมประชาธิปไตยและเสรีภาพหนังสือพิมพ์ จอมพลป.พูดเป็นนโยบายลอยๆว่า "ต่อไปประเทศไทย จะต้องเป็นประชาธิปไตยกันเสียที" ไม่นานจากนั้นได้มีคำสั่งยุบคณะกรรมการเซนเซอร์ที่ตั้งมานานถึง 4 ปี (โอนอำนาจเซนเซอร์ไปให้กับผู้ว่าราชการจังหวัดที่แต่งตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานการพิมพ์แทน) หนังสือพิมพ์สามารถเขียนวิจารณ์ได้อย่างเสรีเหมือนต่างประเทศ กระทั่งคำสั่งห้ามลงภาพคนตาย หรือการวิจารณ์การเมืองระหว่างประเทศ ก็ยกเลิกด้วย โดยให้ขึ้นกับดุลยพินิจของหนังสือพิมพ์เอง

นอกจากเปิดกว้างด้านเสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์และประชาชนแล้ว ยังมีการจัดเตรียมการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งใหม่ แต่จอมพลป.แสดงท่าทีจะไม่ลงรับสมัครเลือกตั้ง โดยอ้างกฎหมายว่าสจ.จอมพลทำให้ต้องรับราชการไปตลอดชีวิต เมื่อมีผู้อ่านสยามรัฐเขียนไปตามม.ร.ว.คึกฤทธิ์ว่าจะลงสมัครรับเลือกตั้งบ้างหรือไม่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบว่า "ผมติดโรคมาจากท่านจอมพล คือโรคอิสเรียประชาธิปไตย คือพูดถึงประชาธิปไตย แต่ไม่สมัครผู้แทนหรือตั้งพรรคการเมือง"

การอนุญาตให้เปิดไฮปาร์คที่ท้องสนามหลวงนั้น รัฐบาลถูกโจมตีในประเด็นต่างๆเป็นอันมาก เช่น การแก้ปัญหาเศรษฐกิจไม่ตก ปัญหาคอร์ปชั่นในคณะรัฐบาล รวมถึงการให้ส.ส.ประเภท 2 (จากการแต่งตั้ง) มีสิทธิเท่าเทียมกับส.ส.ประเภท 1 (ที่ราษฎรเลือกตั้ง) เมื่อประชาชนให้ความสนใจฟังมากขึ้นเรื่อยๆ รัฐบาลก็เริ่มแสดงความไม่จริงใจที่จะให้เสรีภาพด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ส่งสันติบาลไปจดคำอภิปราย, ชูว่าหากใครพูดรุนแรงเกินไปจะจัดการด้วยกฎหมายมาตรา 104 (ซึ่งเป็นมาตราครอบจักรวาล), "ไม่อนุญาตให้ใช้เครื่องขยายเสียงในการไฮปาร์ค และในที่สุดมีคำสั่งห้ามพูดที่ท้องสนามหลวง โดยจอมพลป.ให้เหตุผลว่า "พูดไร้สาระ ไม่มีประโยชน์ พลเมือง 24 ล้าน มีคนชอบพูดไม่เกิน 1 หมื่น" 60

อย่างไรก็ตาม ภาพสะท้อนของเสรีภาพหนังสือพิมพ์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าวพอจะวัดได้จากบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เรื่อง "เสรีภาพหนังสือพิมพ์ไทย"

60 สยามรัฐ, 18 พฤศจิกายน 2499

"เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีการประชุมหนังสือพิมพ์นานาชาติที่ญี่ปุ่น หนังสือพิมพ์ของประเทศที่ประชุมเห็นว่าเป็นประเทศประชาธิปไตย จะได้รับเชิญให้ส่งผู้แทนไปร่วมประชุมโดยทั่วกัน เว้นไว้แต่บางประเทศที่เขาเห็นว่าหนังสือพิมพ์ไม่มีเสรีภาพเท่านั้น จึงไม่ได้รับเชิญ ในบรรดาประเทศเหล่านี้มี จีนคอมมิวนิสต์ จีนคณะชาติ เกาหลีใต้ และที่น่าพิศวงอย่างที่สุด หนังสือพิมพ์ไทยซึ่งแสนจะเป็นเสรี กลับไม่ได้รับเชิญให้ส่งผู้แทนเข้าประชุมด้วย..... เรื่องนี้รัฐบาลไทยอาจจะไม่รู้สึกรึอะไร เพราะไม่มีคำวิจารณ์หรือการแสดงความคิดเห็นอะไรจากวงราชการ แต่หนังสือพิมพ์ไทยและคนไทยจะมีความรู้สึกอย่างไรนั้น ย่อมพอจะมองเห็นออก ด้วยเหตุนี้การที่จะวัดความเป็นประชาธิปไตยของประเทศ และวัดเสรีภาพหนังสือพิมพ์ว่ากว้างขวางสมบูรณ์อย่างไรนั้น จึงไม่ควรวัดด้วยสายตารัฐบาลเท่านั้น ควรจะฟังความคิดเห็นและความรู้สึกของนานาชาติประเทศเขาด้วย" 61

บรรยากาศก่อนการเลือกตั้งเป็นไปด้วยความคึกคัก มีผู้สนใจไปจดทะเบียนตั้งพรรคการเมืองถึง 14 พรรค มีพรรคใหญ่ๆ อาทิพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค พรรคเสรีมนังคศิลา (ซึ่งมีจอมพลป. เป็นหัวหน้าพรรค จอมพลสฤษดิ์ เป็นรองหัวหน้าพรรค และพล.ต.อ.เผ่า เป็นเลขาธิการพรรค โดยกวาดต้อนอดีตส.ส.เข้าพรรคเป็นจำนวนมาก)

ระหว่างการทำเสียง มีประชาชนและหนังสือพิมพ์ร้องเรียนรัฐบาลในหลายกรณี อาทิเช่นเลขาธิการพรรคเสรีมนังคศิลา แต่งเครื่องแบบข้าราชการหาเสียง และเกณฑ์ข้าราชการมาฟังการปราศรัย มีอันธพาลก่อวินาศกรรมประชาชนที่ฟังพรรคประชาธิปัตย์ปราศรัย ฯลฯ

นอกจากรัฐบาลจะเพิกเฉยต่ออาการระงับการเตรียมการเลือกตั้ง ให้เกิดความบริสุทธิ์ยุติธรรมแล้ว กลับแสดงความสนับสนุนอัฐมพรรคการเมืองอื่นๆที่มีนโยบายสนับสนุนจอมพลป. (ให้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป) ขณะที่พรรคใดไม่สนับสนุน ผู้สมัครพรรคนั้นก็จะถูกป้ายข้อหาต่างๆ จนกระทั่งบางคนถูกตัดสิทธิการสมัคร บางคนถูกจับกุมขัง ฯลฯ

61 สยามรัฐ, 12 เมษายน 2499

ท่าทีของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อจอมพล. ช่วงก่อนการเลือกตั้ง การวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ ยังคงเป็นลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย มีเพียงครั้งเดียวที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีปฏิกริยารุนแรงคือการโต้ตอบ ดร.หยุด แสงอุทัย

กล่าวคือหลังจากมีพระบรมราชโองาต ที่พระราชทานแก่กองทัพบกทางวิทยุกระจายเสียง ในคืนวันที่ 25 มกราคม 2499 เรื่องทหารไม่ควรเล่นการเมือง ดร.หยุดได้อาศัยวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ของรัฐบาล ในทำนองวิจารณ์พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยกล่าวว่า "องค์พระมหากษัตริย์ไม่พึงตรัสสิ่งใด อันเป็นปัญหาหรือเรื่องราวที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมือง หรือทางสังคมของประเทศ โดยไม่มีรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ" ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ตอบอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมา กล่าวหาดร.หยุด ที่ยอมเสี่ยงต่อความไม่พอใจของคนทั้งประเทศ เพื่อเอาใจนายของตน (จอมพลป.) คนเดียว

"พระมหากษัตริย์นั้นอยู่ในฐานะจอมทัพ จึงทรงเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของกองทัพบก เมื่อทรงมีพระบรมราชโองาตต่อทหารในกองทัพก็ไม่ใช่ปัญหาที่รัฐบาลจะต้องมารับสนองพระบรมราชโองการ..... ดร.หยุดมักอ้างแบบแผนประชาธิปไตยในปาฐกถาเสมอๆ เมื่อไม่ถูกใจสิ่งใด ก็มักจะชี้ขาดไปว่าสิ่งที่ตนไม่เห็นชอบนั้นผิดระเบียบแบบแผนประชาธิปไตย ถ้าเช่นนั้นจึงมีคำถามต่อประชาธิปไตยว่า 1)ประชาธิปไตยที่ไหนบ้างที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นทหารประจำการ 2)ประชาธิปไตยที่ไหนบ้าง ที่มีผู้บัญชาการทหารบกกองทัพเป็นรัฐมนตรีร่วมคณะ 3)ประชาธิปไตยที่ไหนบ้าง ที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งสมาชิกผู้แทนราษฎรครึ่งสภา โดยมีรัฐบาลสนองพระบรมราชโองการ 4)ประชาธิปไตยที่ไหนบ้าง ที่อธิบดีกรมตำรวจ เป็นนักการเมืองและเป็นเลขาธิการพรรคการเมืองที่เป็นรัฐบาล (หมายถึงพรรคเสรีมนังคศิลา) 5)ประชาธิปไตยที่ไหนบ้าง ที่ออกกฎหมายล้มคำพิพากษาศาลฎีกาในคดีที่รัฐบาลแพ้ความ 6)ประชาธิปไตยที่ไหนบ้าง ที่ข้าราชการประจำบ้างอาจตำหนิพระมหากษัตริย์ โดยเอาวิทยุของรัฐบาลเป็นเครื่องมือ" 62

62 ปัญหาประจำวัน, 12 กุมภาพันธ์ 2499

เหตุการณ์ที่เป็นจุดแตกหักระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับจอมพลป. ก็คือ กรณีการเลือกตั้งสกปรกในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 การเลือกตั้งครั้งนี้ประชาชนให้ความสนใจออกไปใช้สิทธิเลือกตั้งมากมายเป็นประวัติการณ์ ทว่ามีการโกงการเลือกตั้งจนนายชโล วนะภูติ ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร ยอมรับว่าตนไม่สามารถควบคุมได้และได้ยื่นใบลาออกทันที แต่มีการยับยั้งใบลานี้ไว้ในเวลาต่อมา ผลการเลือกตั้งในจังหวัดพระนคร จอมพลป. กับพวกได้รับเลือกตั้งถึง 7 คน ส่วนนายควงได้รับเลือกตั้งพร้อมลูกพรรคพ่วงท้ายเพียง 1 คน

กลวิธีการโกงก็เช่น ถ้ามีใครเอามือเสยผม แสดงว่าเป็นพวกพล.ต.อ.เผ่า ส่วนใครเอามือลูบปาก แสดงว่าเป็นพวกจอมพลป. กรรมการเลือกตั้งจะให้บัตรเลือกตั้งโดยไม่ต้องตรวจสอบชื่อในบัญชีผู้มีสิทธิเลือกตั้ง การเลือกตั้งครั้งนี้มีศัพท์ใหม่ๆเกิดขึ้นหลายคำเช่น ไฟไฟ (บัตรเลือกตั้งปลอม), พลร่ม (พวกลงบัตรปลอม), โบดำ, เวียนเทียน ฯลฯ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แสดงความคิดเห็นไม่ยอมรับผลการเลือกตั้ง อย่างตรงไปตรงมา

"ประชาชนถูกปล้นสิทธิ จะหาใครเป็นที่พึ่งก็ไม่ได้ นายตำรวจใหญ่ เป็นเลขาธิการพรรคเสียเอง นายใหญ่ของศาลก็รับสมัครเลือกตั้ง..... ใครยอมรับการเลือกตั้งครั้งนี้ผลถูกต้องมีผลบังคับได้ คนนั้นดูถูกประชาชน" 63

เมื่อจำนวนนิสิตนักศึกษาและประชาชน ที่ไม่พอใจผลการเลือกตั้งและเดินขบวนประท้วงเริ่มขยายตัวไปเรื่อยๆ ในวันที่ 3 มีนาคม มีการประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินสั่งห้ามชุมนุมสาธารณะทางการเมือง แต่ทว่านิสิตนักศึกษาและประชาชน ยังคงประท้วง "เลือกตั้งสกปรก" ต่อไป วันที่ 6 มีนาคม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เขียนจดหมายเปิดผนึกลงหน้าหนึ่งสยามรัฐว่า ที่จอมพลสฤษดิ์ (ผู้บัญชาการฝ่ายทหารในสถานการณ์ฉุกเฉิน ซึ่งเป็นผู้เดียวที่สามารถสั่งเคลื่อนกำลังทหารตำรวจได้) ให้ประชาชนเสนอความคิดเห็นนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ขอให้สั่งจับบุคคลที่ประพฤติดนเป็นนักเลงอันธพาลทั่วกรุงเทพฯ เพราะบุคคลพวกนี้ทำให้การเลือกตั้งไม่สุจริต และยังจะทำให้การต่อสู้อันสุจริตของประชาชนเสียหายไป เนื่องจากก่อการร้ายให้เจ้าหน้าที่เข้าใจผิดว่าประชาชนเป็นผู้กระทำ

63 ปัญหาประจำวัน, 2 มีนาคม 2500

ส่วนในคอลัมน์ปัญหาประจำวัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ประกาศเจตจำนงว่าจะขอสู้อด้วยอาวุธที่มีอยู่ในมือคือปากกาไปก่อน แต่เนื่องจากฝ่ายบริหารมีอำนาจจะปิดหนังสือพิมพ์ได้ทันที จึงต้องระมัดระวังไม่ให้ความสัมพันธ์ของผู้อ่านกับสยามรัฐต้องหยุดลง แม้การใช้ความระมัดระวังครั้งนี้จะทำให้คับแค้นหัวใจก็ต้องยอมทน ส่วนการต่อสู้ทางการเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะลงสมัครรับเลือกตั้ง โดยมีข้อแม้ว่าถ้าศาลฎีกามีคำสั่งให้เลือกตั้งใหม่ จะยังไม่สมัครเพราะจะเสียความเป็นธรรมแก่ผู้สมัครเดิม (ที่ถูกละทิ้ง) จะขอสมัครในครั้งหน้า พร้อมกันนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้ขอให้จอมพลสฤษดิ์และทหารได้บังคับบัญชา อดทนต่อเหตุการณ์รุนแรง ไม่ลุ้โทสะทำสงครามกับราษฎร

อย่างไรก็ตามในวันที่ 21 มีนาคม จอมพลป. ก็ได้จัดตั้งรัฐบาล และขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง โดยมีคณะรัฐมนตรีส่วนมากเป็นนายทหารจากกองทัพ อาทิ จอมพลสฤษดิ์(ผบ.ทบ.) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม, พล.อ.ถนอม(ผบ.ภาคทหารบกที่ 1) เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม, พล.ต.อ.เผ่า(อตร.) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย, จอมพลฟื้น รณนภากาศ(ผบ.ทอ.) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข, จอมพลเรือป.ยุทธศาสตร์โกศล(ผบ.ทร.) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ฯลฯ

ภายหลังจากรัฐบาลแถลงนโยบายต่อสภาได้เพียงวันเดียว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ถูกแจ้งจับในคดีหมิ่นชู้ตออเมริกัน และในช่วงเวลาติดๆกันกับคดีต่อมาคือ คดีกบฏภายในราชอาณาจักร (ร่วมกับประหัยด ศ.นาคะนาท บรรณาธิการสยามรัฐรายสัปดาห์) ซึ่งถูกกล่าวหาว่า บทประพันธ์ บทความ และบทกลอนในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ชักจูงให้ประชาชนเกิดความดูหมิ่นเกลียดชังและใช้กำลังล้มล้างรัฐบาล

คดีหมิ่นชู้ตออเมริกันนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ประกันตัวออกมาและเป็นทนายความสู้คดีด้วยตนเอง ศาลชั้นต้น ตัดสินจำคุก 1 เดือน ปรับ 500 บาท แต่ศาลอุทธรณ์สั่งปรับสถานเดียว ส่วนคดีกบฏภายในราชอาณาจักร ซึ่งให้ม.ร.ว.เสนีย์เป็นทนายความให้ คดียกฟ้อง เนื่องจากจอมพลป. ซึ่งถูกจอมพลสฤษดิ์ปฏิวัติ ลี้ภัยไปอยู่ญี่ปุ่น

คดีหมิ่นชู้ตออเมริกัน เกิดจากจอมพลป. ขอให้อย่าพูดว่าการเลือกตั้งสกปรก เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวไม่มีแต่ประเทศไทยเรา เอกอัครราชทูตบิชอป แห่งสหรัฐอเมริกาเอง

ได้บอกให้ทราบเมื่อวานนี้ว่าการเลือกตั้งในอเมริกานั้น ที่นครชิคาโกยังมีการแย่งบัตรลงคะแนน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนลงในคอลัมน์ตอบปัญหาประจำวันว่า "มันช่างสอนกันดีจริงจะเพราะคบภัยอเมริกาอย่างนี้เอง ถึงได้มาเสียคน มีชื่อเสียงไม่เรียบบร้อยเอา เมื่อตอนแก่จะเข้าโลง" 64

ประชา ดุลยธรรม ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า "บางคนกล่าวว่าคุณคึกฤทธิ์ได้ต่อสู้เพื่อเสรีภาพกับพวกเผด็จการจนต้องขึ้นโรงขึ้นศาล แต่ที่จริงคดีนั้นเกิดขึ้นเพราะความตื่นเงินของฝ่ายรัฐบาลในขณะนั้นเอง คุณชายจึงเด่นขึ้นมาอย่างแรง และถ้าพิจารณาข้อความที่เรียกว่าเขียนขึ้นเพื่อต่อสู้ทางการเมือง ก็ไม่ปรากฏความคิดใดเด่นชัด หรือข้อความที่ชี้ให้เห็นปัญหาบ้านเมืองและยุทธวิธีเพื่อล้มล้างรัฐบาลเผด็จการ ก็ไม่อาจพบทั้งสิ้น มีเพียงการเขียนเสียดสีนิดหน่อยเท่านั้นเอง" 65

ระหว่างการสู้คดี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์วิจารณ์จอมพลต่อไปอย่างดุเดือด กล่าวคือ ไม่เพียงแต่วิจารณ์การเลือกตั้งสกปรกเท่านั้น หากยังวิจารณ์ความไม่มีประสิทธิภาพและความเลวร้ายของรัฐบาลในเรื่องต่างๆ และได้รวมมือกับนายควง อภัยวงศ์ กับม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ยื่นฟ้องจอมพล. ในข้อหาว่าโกงการเลือกตั้งด้วย 66

คอลัมน์ "ปัญหาประจำวัน" ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์มักจะตอบเรื่อง ศาสนา, ปรัชญา, เศรษฐศาสตร์, ราชสำนัก, ความรัก, ศิลปวัฒนธรรม จนถึงเรื่องการทำครัว ก็เปลี่ยนมาตอบเรื่องการเมือง โดยเฉพาะโจมตีพฤติกรรมของจอมพล. ด้านต่างๆ เช่น กรณีการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน โบราณวัตถุ จังหวัดอยุธยา

"ตกใจที่เห็นพระเจดีย์สามองค์ ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ฉาบปูนขาวไปหมด นี่เป็นความคิดของอุบายแปลกเป็นพม่ากลับชาติมาเกิด เพื่อทำลายพระมหานครศรีอยุธยาให้สูญสิ้นไปไม่เหลือแม่แต่ซาก อ่างราชการบูรณะ แต่

64 ปัญหาประจำวัน, 12 มีนาคม 2500

65 ประชา ดุลยธรรม, ศึกษาคึกฤทธิ์และวรรณกรรม, 2518 หน้า 141

66 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์ผลึก, 2532 หน้า 50

ไปเล่นเรือเร็วในแม่น้ำ ทำให้ท้องน้ำปั่นป่วน สร้างความเสียหายแก่แพเรือชาวบ้าน เรือคริสครีฟท์ที่ใช้ขับก็สั่งจากนอกใหม่เอี่ยมลาละ 280,000 บาท เงินหลวงทั้งนั้น" 67

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เปลี่ยนสถานภาพจากผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เป็นบรรณาธิการเสียเอง เพื่อจะได้รับผิดชอบอย่างเต็มที่

"ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผมได้เข้ารับตำแหน่งบรรณาธิการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา หนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งหมายความว่าผมเป็นผู้รับผิดชอบทางกฎหมายโดยสมบูรณ์ในข้อความใดๆ ที่หนังสือพิมพ์เล่มนี้จะได้ลงพิมพ์ต่อไป

ยุคนี้และยุคต่อไป เป็นยุคที่ประชาชนจะต้องต่อสู้ดำเนินการเพื่อรักษาไว้ซึ่งสิทธิและประโยชน์ของตน หนังสือพิมพ์สยามรัฐจึงถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องสนับสนุนประชาชนทุกวิถีทาง ในการนี้หนังสือพิมพ์สยามรับอาจต้องดำเนินการ ที่ขัดต่อผลประโยชน์ของคนบางหมู่คณะ ทำให้คนหมู่นั้นถือว่าหนังสือพิมพ์สยามรัฐเป็นศัตรู ในฐานะของบรรณาธิการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณาจึงเรียกว่าเป็นฐานะที่ตกอยู่ในหน้าสีวหน้าขวาน ผมไม่เต็มใจให้บุคคลอื่นอยู่ในฐานะเช่นนี้จึงเข้ารับเสียเอง เมื่อได้เข้ารับผิดชอบด้วยตนเองเช่นนี้ก็รับรองได้เต็มปากว่า หนังสือพิมพ์สยามรัฐจะต่อสู้เคียงข้างกับประชาชนไปตลอด ไม่มีวันจะถอย หรือหยุด" 68

ช่วงเวลาดังกล่าวหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ ได้รวมตัวกันเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ โดยเฉพาะสยามรัฐ ที่หน้า 1 ของทุกวันจะมีข้อความล้อมกรอบว่า

เราสู้เพื่อเสรีภาพของหนังสือพิมพ์

เพราะเสรีภาพหนังสือพิมพ์

คือเสรีภาพของประชาชน

67 ปัญหาประจำวัน, 30 สิงหาคม 2500

68 บทบรรณาธิการ สยามรัฐ 5 มีนาคม 2510

หรือ

รัฐบาลได้อาศัยกำลังและการกดขี่เป็นที่พึ่ง

รัฐบาลนั้นไม่พึงประสงค์ให้มีเสรีภาพ

ภายหลังจากจอมพลป.บริหารประเทศ ท่ามกลางความไม่พอใจของประชาชน ไปได้ระยะหนึ่ง ความแตกแยกของกลุ่มผู้นำในรัฐบาลเริ่มชัดเจนจากกรณีจอมพลสฤษดิ์ลาออก จากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ด้วยสาเหตุว่าตัวบุคคลในคณะรัฐบาลไม่อยู่ใน ความนิยม และต้องการให้ปฏิรูประบบให้เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์แบบ ด้วยการแยก ข้าราชการประจำกับข้าราชการการเมืองจากกันเด็ดขาด นอกจากนี้รัฐมนตรีสายทหาร ก็ ทอยลาออกตามจอมพลสฤษดิ์เป็นจำนวนมาก

ความนิยมของประชาชนที่มีต่อกลุ่มจอมพลป.และพล.ต.อ.เผ่า พลดลงเรื่อยๆ ขณะที่กลุ่มจอมพลสฤษดิ์, พล.อ.ถนอม และพล.ท.ประภาส ได้รับความนิยมมากขึ้นทุกที ถึง ขนาดว่าประชาชนซึ่งชุมนุมประท้วงที่ท้องสนามหลวงยังแบ่งเป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มหนึ่ง ประท้วงรัฐบาลจอมพลป.ต่อไป อีกกลุ่มหนึ่งเดินขบวนไปบ้านสี่เสาเทเวศร์เพื่อเข้าพบขอความ ช่วยเหลือจากจอมพลสฤษดิ์

ในที่สุดกาลอวสานของรัฐบาลจอมพลป. ก็เกิดขึ้นในวันที่ 16 กันยายน 2500 คณะทหารนำโดยจอมพลสฤษดิ์ ทำการปฏิวัติรัฐบาลเป็นผลสำเร็จ จอมพลป.หลบหนีออกทาง ชายแดนกัมพูชาไปประเทศญี่ปุ่น ส่วนพล.ต.อ.เผ่าขอลี้ภัยในประเทศสวิตเซอร์แลนด์

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลจอมพลป.

ช่วงเวลาที่สยามรัฐเริ่มต้นในสมัยรัฐบาลของจอมพลป. พิบูลสงคราม เป็นช่วงที่ประเทศไทยถูกปกครองโดยรัฐบาลเผด็จการทหาร กอปรกับสยามรัฐช่วงแรกก็ไม่ใช่นักหนังสือพิมพ์การเมือง ดังนั้นเรื่องม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียน ส่วนมากจึงเป็นเรื่องทั่วไป เกี่ยวกับเรื่องศิลปวัฒนธรรม พุทธศาสนา ชีวิตและความรัก ฯลฯ ถ้าจะมีเรื่องการเมือง หรือการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลเกิดขึ้นก็เป็นลักษณะการล้อเลียนเสียดสีใช้อารมณ์ขัน มากกว่าจะโจมตีอย่างตรงไปตรงมา จวบจนกระทั่งจอมพลป. มีมติทำเป็นเผด็จการมากขึ้นเรื่อยๆ กอปรกับกรณีเหตุการณ์เลือกตั้งสกปรกในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 ซึ่งมีการทุจริตอย่างมหาศาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงคัดค้านผลการเลือกตั้ง พร้อมทั้งโจมตีจอมพลป. อย่างรุนแรง จนถูกฟ้องร้องถึง 2 คดี อย่างไรก็ตาม รัฐบาลชุดใหม่ของจอมพลป. ซึ่งบริหารประเทศท่ามกลางความกดดันจากการเดินขบวนประท้วงของประชาชน และการต่อต้านจากหนังสือพิมพ์ก็อยู่ได้ไม่นาน ถูกจอมพลสฤษดิ์ทำการปฏิวัติในปลายปีเดียวกัน

บทบาทของของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลจอมพลป. จึงถือว่าเป็นนักหนังสือพิมพ์เต็มตัว แบ่งได้เป็น 2 ยุค คือ ยุคแรก กับการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลแบบด้อยที่ถ้อยอาศัย และยุคหลัง กับการโจมตีอย่างรุนแรงตรงไปตรงมา

สาเหตุที่ ในยุคแรก เป็นลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์แบบด้อยที่ถ้อยอาศัย ทำเรื่องเครียดให้เป็นการประชดประชัน จนดูตลกขบขัน น่าจะมีสาเหตุอยู่ 3 ประการคือ

1) ความผูกพันกับจอมพลป. ในฐานะอดีตรัฐมนตรีร่วมรัฐบาลและฐานะส่วนตัว ในฐานะอดีตรัฐมนตรีร่วมรัฐบาล ดังจะเห็นได้จาก "ไมตรี" ที่จอมพลป.มิให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถึงสองครั้งสองครา ไมตรีครั้งแรกคือเหตุการณ์ที่ "คณะรัฐประหาร" นำโดยจอมพลผินนำกำลังยึดอำนาจรัฐบาลพล.ร.ต.ถวัลย์ ในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 ครั้งนั้น คณะรัฐประหารได้เชิญนายควง หวังหน้าพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นเป็นนายก ในการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ เดิมทีนายควงยังไม่ได้คิดจะเชิญม.ร.ว.คึกฤทธิ์มาเป็นรัฐมนตรี แต่จอมพลป. ซึ่ง

มีอิทธิพลในหมู่คณะรัฐประหารเป็นคนแนะนำ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง ในขณะที่มีอายุเพียง 36 ปี⁶⁹

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลนายควงได้ 5 เดือนคณะรัฐประหารก็จ้มนายควงออก และเชิญจอมพลป.กลับมาเป็นนายกฯ ไม่มีการยุบสภา เพียงแต่ส.ส.พรรคประชาธิปัตย์และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไปเป็นฝ่ายค้าน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นฝ่ายค้านได้อีก 5 เดือนก็ได้ลาออกจากการเป็นส.ส.และสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ เพราะผิดหวังที่ส.ส.ส่วนใหญ่รวมทั้งพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นฝ่ายค้าน เห็นด้วยกับข้อเสนอของฝ่ายรัฐบาลเพิ่มเงินเดือนตัวเองอีกคนละ 1,000 บาท แต่แล้วม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งกลายเป็นประชาชนอิสระ (ไม่สังกัดพรรคการเมือง) ได้เพียง 2 เดือน ก็รับไมตรีครั้งที่สองจากจอมพลป. เข้าร่วมรัฐบาล ในตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ การรับตำแหน่งครั้งหลังนี้ นอกจากสร้างความประหลาดใจให้กับประชาชนทั่วไปแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองก็ถูกบีบอย่างหนักจากส.ส.ที่เคยถูกม.ร.ว.คึกฤทธิ์วิจารณ์เมื่อครั้งคัดค้านการขึ้นเงินเดือน ส.ส.ฝ่ายรัฐบาลพยายามกดดันจอมพลป.ให้ปลดออกจากตำแหน่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นรัฐมนตรีได้เพียง 1 เดือน ก็ลาออก 70 อย่างไรก็ตาม แม้ว่าช่วงเวลาการร่วมรัฐบาลของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับจอมพลป.จะเป็นช่วงสั้นๆ แต่ก็พอจะเห็นว่าความผูกพันระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กับจอมพลป.นั้น มีอยู่ไม่น้อยทีเดียว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เคยตอบปัญหาในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวว่า

"ในทางส่วนตัวแล้ว ผมรักใคร่นับถือและคุ้นเคยกับท่านจอมพลแปลก ยิ่งกว่าจอมพลสฤษดิ์เสียอีก ส่วนท่านจอมพลผินและคุณเผื่อนั้นผมก็รักใคร่ผูกพันกันมานาน ตั้งแต่รุ่นบิดามารดา ไม่มีใครในรัฐบาลปัจจุบันที่มีความใกล้ชิดผูกพันกับผมเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้ผมจึงขอพูดแบบนักประพันธ์สักนิดว่า เมื่อโจมตีล้างผลาญรัฐบาลท่านจอมพลแปลกนั้น ผมโจมตีด้วยน้ำตา"⁷¹

⁶⁹ วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์ผลึก, 2532 หน้า 22

⁷⁰ วิทยากร เชียงกูร, เพิ่งอ้าง หน้า 24

⁷¹ ปัญหาประจำวัน, 26 ตุลาคม 2505 - สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์

ความผูกพันในทางส่วนตัวเช่นนี้เองที่ ประชา ดุลยธรรม เรียกว่าการนับญาติ

"ขณะที่นักต่อสู้คนอื่นถูกจับกุมคุมขัง ยิงทิ้ง หายสาปสูญ เพราะคนเหล่านั้นยังขาดคุณสมบัติสำคัญที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มี รวมทั้งขาดโอกาสในการนับญาติด้วย พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ นั้นถึงจะเลื่องกระเดื่องนามในยุคลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ก็เป็สุภาพบุรุษที่ไม่แฉ้วพานคุณชาย เหตุผลอื่นใดนั้นไม่ทราบได้ แต่ที่ คุณชายเขียนไว้ เลยช่วยให้ทราบว่า "ไม่เป็นญาติก็เหมือนญาติ กล่าวคือแม่ของคุณเผ่าเคยช่วยเหลือคุณชายเมื่อตอนเด็ก" 72

ประเด็นนี้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยอมรับและเคยเขียนไว้ใน "โลกส่วนตัวของผม" ว่า

"ยุคคุณเผ่าเป็นใหญ่เป็นโตอยู่นั้น ผมเคยได้ยินคนเขาเรียกว่าเป็นยุคตำรวจครองเมือง หรือเป็นยุคลัทธิทรนงหรืออัศวินแบ่ง แต่จะเป็นบุญหรือกรรมของผมไม่ทราบ ที่บังเอิญไปรู้จักอัศวินตัวสำคัญๆในยุคนั้นไว้ก่อน จะมาเป็นอัศวิน มีความผูกพันกันมาแต่ก่อน ...ไม่เคยมีอัศวินคนใดมาแบ่งกับผม พบปะครั้งใดแม้ในยามที่อัศวินเหล่านั้น เต็มไปด้วยอำนาจวาสนาก็รู้สึกว่ายังเมตตาอารีผมเหมือนดังที่เคยมา มิได้ผิดแปลกไปแต่อย่างใด ในสมัยนั้นผมถูกตำรวจจับหลายครั้ง ทุกครั้งตำรวจที่มาจับ จะต้องยกมือวันทยาหัตถ์ขอโทษผมก่อนแล้วจึงจับทุกครั้งไป" 73

2)จอมพลป.และกลุ่มราชครู (จอมพลผิน) ทำรัฐประหารจนกลุ่มอำนาจนายปรีดี ยุติบทบาทลงไป

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นเคยเป็นฝ่ายค้านในรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ มาก่อน และมีท่าทีเป็นปฏิปักษ์กับนายปรีดีมาตลอด โดยม.ร.ว.คึกฤทธิ์อาจจะเชื่อว่าคณะราษฎรซึ่งนำโดยนายปรีดีเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยก่อนเวลาอันควร เนื่องจากพื้นฐานการศึกษาของประชาชน สภาพสังคมในขณะนั้นยังไม่พร้อมอีกประการหนึ่งตัวม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นผูกพันกับชีวิตในรั้วในวังครอบครัวยังได้รับความอุปถัมภ์ค้ำจุน

72 ประชา ดุลยธรรม, ศึกษาคึกฤทธิ์และวรรณกรรม, หน้า 148

73 เฟิ่งอ่าง, หน้า 148

จากราชวงศ์จักรีและมีแนวคิดกษัตริย์นิยมมาโดยตลอด การเขียนนวนิยายเรื่อง "สี่แผ่นดิน" ในสยามรัฐรายวันช่วงปีพ.ศ.2494-2495 ก็เพื่อเผยแพร่ความคิดนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงน่าจะไม่พอใจกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

"ฉันเองก็ไม่รู้ เวลานี้ฉันว่าไม่มีใครรู้ทั้งนั้นว่าจะเป็นอย่างไรรันต่อไป รู้แต่คร่าวๆว่า ถ้าสำเร็จ เมืองไทยจะเปลี่ยนรูปการปกครองใหม่ มีคนสติตุชั้น"

"มีใครนะ" พลอยถามเสียงหลง นึกในใจว่า บางทีจะเลิกมีในหลวง และเอาคนชื่อแปลกๆนั้นมาแทน

"ภาษาฝรั่ง" พ่อเพิ่มอธิบาย "ไม่ใช่คนหน้า เป็นภาษาฝรั่ง แปลว่า อ้า...เอ! ฉันก็ไม่รู้จะอธิบายอย่างไรถูกเหมือนกัน" ⁷⁴

ใจความตอนหนึ่งของบทความพิเศษ เรื่อง "คึกฤทธิ์กับราชบัลลังก์" อธิบาย ความเป็นกษัตริย์นิยมของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้อย่างดี

"ภายหลังคณะราษฎรได้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ในเดือนมิถุนายน 2475 ได้สร้างความไม่พอใจให้กับม.ร.ว.คึกฤทธิ์อย่างใหญ่หลวง เมื่อพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงประกาศสละราชสมบัติเมื่อเดือน มีนาคม 2477 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาอยู่ที่อ็อกซฟอร์ด ได้ เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 7 และตรงเข้ากราบพระบาท ร่ำไห้อยู่เป็นนาน....นอกจากนั้น เมื่อจัดตั้งหนังสือพิมพ์ "สยามรัฐ" ในปี 2493 ก็ถือฤกษ์วันที่ 25 มิถุนายน เป็นการเกทับวันที่ 24 มิถุนายน อันเป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ⁷⁵

3) ลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์ที่ไม่รุนแรงเช่นนี้ทำให้รอดพ้นจากการถูกคุกคาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ได้แสดงตัว วิพากษ์วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลอย่างเอาจริง เอาจัง หากไม่เห็นด้วยนโยบายดังกล่าว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็จะใช้ชั้นเชิงในการเขียน เสียดสี หลบเลี่ยง ทำให้เป็นเรื่องตลกขบขัน รวมทั้งผู้ที่ถูกม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวถึงก็คงไม่ได้เอาฆาต มาดร้ายมากนัก เพราะไม่ได้กล่าวหากันตรงๆ

⁷⁴ คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน

⁷⁵ ปิตุภูมิรายสัปดาห์, 11 กันยายน 2517

ยุคที่สอง ทีม.ร.ว.คึกฤทธิ์ วิพากษ์วิจารณ์รุนแรงขึ้นนั้น เริ่มต้นขึ้นในช่วงที่จอมพลป.กลับจากทัวร์ดูงานรอบโลก ทำการปฏิวัติวัฒนธรรมและชูนโยบายชาตินิยม เรื่อยมาจนถึงกรณีการเลือกตั้งสกปรก สาเหตุสำคัญมีอยู่ 3 ประการคือ

1) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นคนเปื่อง่าย

เรื่องความเป็นคนเปื่อง่ายของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้น เกี่ยวข้องกับบุคลิกส่วนตัวด้าน "อารมณ์" ผู้เขียนไม่ได้วิเคราะห์จาก "เหตุผล" ถ้ายึดถือว่า พฤติกรรมบางอย่างของบุคคล ไม่จำเป็นจะต้องมีเหตุผลอธิบายได้เสมอไป

จากการศึกษางานเขียนของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในยุคนี้ โดยเฉพาะช่วงที่จอมพลป.กลับจากทัวร์ดูงานรอบโลก แล้วพยายามผลักดันมาตรการให้ประเทศไทยเอาตามอย่างประเทศตะวันตกที่เจริญแล้ว พบว่ามีหลายต่อหลายครั้งทีม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องออกโรงเสียดสีรัฐบาลด้วยความหมั่นไส้ในนโยบายเซซๆ ตามกันฝรั่ง ถึงแม้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ใช้ชีวิตอยู่ที่ประเทศอังกฤษถึง 9 ปี ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะกลายเป็นคนเห่อฝรั่ง เห็นดีเห็นงามไปกับมาตรการของรัฐบาล นอกจากนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็คงจะหมั่นไส้พฤติกรรมปากว่าตาขยิบของจอมพลป. ที่มีกล่าวอ้างส่งเสริมประชาธิปไตยเพื่อดึงคะแนนนิยม แต่กลับยังคงปล่อยให้มีการริดรอนสิทธิเสรีภาพต่างๆ

2) จอมพลป. เริ่มมีท่าทีเผด็จการมากขึ้นเรื่อยๆและเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ ความรู้สึกของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อกรณีนี้ เห็นได้ชัดเมื่อมีผู้อ่านเขียนมาถามถึงระบอบการปกครองที่เหมาะสมประเทศไทย โดยม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบว่า

"โอ๊ย จะพูดกันไปทำไมให้เสียเวลา เปลี่ยนวงศ์ษัตริย์ ยกท่านจอมพลแปลกขึ้นเป็นกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชก็สั้นเรื่องตรงกับหลักอังกฤษอะไรของคุณนั่นเป้งทีเดียว ถ้าทำเสียอย่างนี้เมื่อ 25 ปีมาแล้วบ้านนี้บ้านเมือง

ก็สิ้นยุคเชษฐาไปแล้ว ไม่ต้องมานั่งศึกษาหาความรู้เรื่องวิธีมีกษัตริย์สององค์ในเมืองเดียวกันให้เสียเวลา..." 76

3) ความแตกแยกในกลุ่มผู้นำรัฐบาล

ความแตกแยกดังกล่าวทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ จนแปรสภาพเป็นสงครามโฆษณาชวนเชื่อ กลุ่มผู้นำรัฐบาลทั้งสามฝ่ายต่างออกหนังสือพิมพ์ของตนเอง โจมตี สาดโคลนฝ่ายตรงข้าม และหวังผลเชิงประชามติ จอมพลป.มีหนังสือพิมพ์ "ธรรมาธิปไตย" และ "ลิเบอร์ตี้" พล.ต.อ.เผ่า มีหนังสือพิมพ์ "2500" จอมพลสฤษดิ์มีหนังสือพิมพ์ "สารเสรี" และ "ไทรยวัน" เมื่อความแตกแยกต่างๆดำเนินมาถึงขีดสุด ช่วงเหตุการณ์เลือกตั้งสกปรก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเริ่มแฉให้แตกแยกยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะด้วยจดหมายเปิดผนึก หรือในคอลัมน์ ปัญหาประจำวัน โดยสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์อย่างออกหน้าออกตา

วิทยากร เชียงกูร กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า

"ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กล่าวประกาศสงครามกับจอมพลป.อย่างเปิดเผย จากการดูทิศทางลมออกแล้วว่า ประชาชนกำลังเสื่อมความนิยมในตัวจอมพลป. ขณะที่จอมพล สฤษดิ์ซึ่งกุมกำลังทหารอยู่ได้รับความนิยมมากขึ้นตามลำดับ ดังนั้นการตัดสินใจในการปะทะกับจอมพลป.ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ถึงจะเป็นการเสี่ยงอยู่บ้าง แต่ก็เป็นการเสี่ยงที่มีการคำนวณไว้อย่างดี ไม่ใช่การเสี่ยงแบบ บ้าบิ่น ดังจะเห็นได้ว่าในคำประกาศคัดค้านรัฐบาลจอมพลป. ในบทนำสยามรัฐ ฉบับวันที่ 5 มีนาคม 2500 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ได้เขียนชมจอมพลสฤษดิ์ และทหาร ที่หลีกเลี่ยงไม่ใช้กำลังในวันที่นักศึกษาประชาชนเดินขบวนประท้วง การเลือกตั้งสกปรกในวันที่ 2 มีนาคม 2500" 77

76 ปัญหาประจำวัน, 16 มีนาคม 2500

77 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หน้า 52

นอกจากนี้ วิทยากร เชียงกูร ยังได้สรุปบทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในยุคจอมพลป.นี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า เป็นบทบาทของนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ผู้มีผลงานมากทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ

"ความที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นผู้ที่ศึกษาและอ่านหนังสือในสาขาวิชาต่างๆ มาอย่างกว้างขวาง และเป็นคนเขียนหนังสือให้คนอ่านเข้าใจได้ง่าย สนุก และมีอารมณ์ขัน ทำให้เขาสามารถสร้างชื่อเสียงในฐานะนักเขียนได้อย่างรวดเร็ว สยามรัฐขายดีขึ้นตามลำดับ ขณะที่หนังสือในแนวก้าวหน้าต้องถูกปราบปรามไม่สามารถอยู่ได้ต่อเนื่อง ดังนั้น สยามรัฐจึงกลายเป็นสำนักพิมพ์สำคัญแห่งหนึ่งในปลายทศวรรษ 2490 นอกจากจะพิมพ์สยามรัฐรายวัน ซึ่งมีการเพิ่มหน้า เพิ่มราคา เพิ่มยอดพิมพ์ มาตามลำดับแล้ว ก็ยังพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ รายสัปดาห์ Siam Rath และ ชาวกรุง รายเดือนด้วย บทบาทของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในช่วงตั้งแต่ปี 2492 ถึง 2501 เป็นบทบาทในฐานะนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ ผู้มีผลงานมากทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ งานเขียนชิ้นสำคัญๆ ของเขาทั้งหมด เขียนขึ้นในช่วงนี้ ที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นช่วงที่เขาผลิตผลมากที่สุด ช่วงนี้เป็นช่วงที่เขาอยู่ในวัย 38-45 หย่าขาดจากภรรยา กลับเป็นหนุ่มโสดอิสระอีกครั้งหนึ่ง หนังสือที่เขาเขียนก็ได้รับการต้อนรับจากประชาชนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเขาก็ไม่ได้ถูกคุกคามจากอำนาจรัฐเหมือน กุหลาบ สายประดิษฐ์, สุภา ศิริมานนท์ และนักหนังสือพิมพ์ก้าวหน้าคนอื่นๆ เพราะนอกจากเขาจะเป็นเชื้อพระวงศ์แล้ว เขายังมีแนวคิดในเชิงกึ่งอนุรักษนิยมกึ่งเสรีนิยม ที่ไม่ได้วิพากษ์วิจารณ์ทำร้ายระบบและสถาบันเดิมเหมือนพวกนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ก้าวหน้าในยุคสมัยนั้น ดังนั้นในช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงที่เราสามารถมองเห็นความคิดแท้ๆ ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชได้มากที่สุด เมื่อเทียบกับช่วงก่อนหน้าปี 2488 ซึ่งเขายังทำงานธนาคารอยู่เจียบๆ ไม่ได้แสดงออกต่อสาธารณชนมากนัก หรือช่วงหลังปี 2501 ซึ่งเขาเริ่มมีชื่อเสียง มีหน้ามีตา มีฐานะมั่นคง และไม่ได้เขียนหรือพูดอย่างที่เขาคิดจริงๆ เสมอไป" 78

78 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษามหาวิทยาลัยและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หน้า 27

4.4.2. รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (9 กุมภาพันธ์ 2502 - 8 ธันวาคม 2506)

เมื่อทำการปฏิวัติครั้งแรกในวันที่ 16 กันยายน 2500 สำเร็จ คณะปฏิวัติได้แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 ชุดใหม่ ส่วนสมาชิกผู้แทนราษฎรประเภท 1 กำหนดให้มีการเลือกตั้งภายใน 90 วัน จอมพลสฤษดิ์ได้เชิญ นายพจน์ สารสิน เลขาธิการองค์การสนธิสัญญาซีโต้ (องค์การต่อต้านคอมมิวนิสต์) มาเป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลชั่วคราว โดยมีนายทหารและพลเรือนซึ่งเป็นพรรคพวกของจอมพลสฤษดิ์ แต่ไม่ได้เชิญพรรคประชาธิปัตย์หรือม.ร.ว.คึกฤทธิ์เข้าร่วม

รัฐบาลชุด "แก้ขัด" ของ นายพจน์ สารสิน จัดการเลือกตั้งในวันที่ 17 ธันวาคม 2500 เสร็จสิ้นเรียบร้อย ผลการเลือกตั้ง ไม่มีพรรคใดมีเสียงข้างมากเด็ดขาดในสภาวันที่ 1 มกราคม 2501 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่จึงเชิญ พล.ท.ถนอม กิตติขจร (และโดยการสนับสนุนของจอมพลสฤษดิ์) ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 10 ของประเทศไทย

พล.ท.ถนอม บริหารประเทศท่ามกลางภาวะวิกฤติหลายอย่าง คอมมิวนิสต์มีการโฆษณาแข็งขันขึ้น เกิดความระส่ำระสายในระหว่างกลุ่มพรรคที่สนับสนุนรัฐบาล มีข่าวร้ายไหลเรื่องรัฐมนตรีใช้โรงพิมพ์กองสลากพิมพ์หนังสือหาเสียงเลือกตั้ง ถูกฝ่ายค้านโจมตีอย่างมาก ระยะเวลาเพียง 9 เดือน พล.ท.ถนอม ก็ลาออก เพื่อเปิดทางให้จอมพลสฤษดิ์ทำการปฏิวัติครั้งที่สอง เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ท้ายที่สุดจอมพลสฤษดิ์ก็ก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2502

ในการปฏิวัติครั้งที่สองนี้ได้มีการแต่งตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ และทำหน้าที่นิติบัญญัติ โดยจอมพลสฤษดิ์ได้เชิญม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เข้าร่วมเป็นสมาชิกสภาดังกล่าว

ช่วงแห่งการปฏิวัติที่พรรคการเมืองถูกยุบ สภาถูกยุบ รัฐธรรมนูญเดิมใช้ไม่ได้อีกต่อไป นายธนาคารและพ่อค้าคนสำคัญถูกเรียกตัวเข้าพบหัวหน้าคณะปฏิวัตินับร้อยๆ เพื่อรับคำสั่งแจ้งเกี่ยวกับการรักษาความเรียบร้อยทางเศรษฐกิจ ข้าราชการทั่วประเทศถูกกำชับ

ให้เอื้อแก่ราษฎรด้วยดี นักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ และชาวจีนถูกระดมจับกุมตัวทั้งใน กรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคอีสานจำนวนมากน้อย ในข้อหาเป็น คอมมิวนิสต์

การประหารชีวิตโดยคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติ มีขึ้นสำหรับผู้กระทำความ ผิดอย่างฉกรรจ์ต่อสาธารณชน ประเดิมรายการด้วยผู้ต้องหาวางเพลิง สิ้นค้าจากจีนแดงถูก ห้ามวางขายในท้องตลาด ส่วนที่มีอยู่ก็ให้แจ้งปริมาณทั้งหมด ฯลฯ อันธพาล หรือผู้ กว้างขวางตามนัยของพล.ต.อ.เผ่า อติตอริบตีกรมตำรวจซึ่งครั้งหนึ่งเคยครองเมืองถูกจับกุม คุมขังโดยไม่มีการพิจารณาคดี การสูบฝิ่นและโรงยาฝิ่นที่มีมานานถูกสั่งเลิกอย่างเด็ดขาด นับแต่วันที่ 30 มิถุนายน 2502 อุปกรณ์การสูบฝิ่นทั้งหมดถูกกว้านเก็บจากโรงยาฝิ่นทั่ว ประเทศ นำมาเผากลางท้องสนามหลวงในคืนวันนั้น โดยมีตัวจอมพลสฤษดิ์เองควบคุมดูแล อย่างใกล้ชิด นักค้าและผลิตเฮโรอีนตัวสำคัญถูกประหารชีวิต เช่นเดียวกันกับการ ประหารเอเยนต์คอมมิวนิสต์ ไม่มีการกระทำครั้งใดในประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย จะร้ายแรงด้วยความหนักและเด็ดขาดเท่ากับครั้งนี้ แต่ก็ส่งผลเป็นที่น่าพอใจการก่อกวนทาง การเมืองเซาหลงไปถนัดใจ 79

มีการออกกฎหมาย ในรูปคำสั่งคณะปฏิวัติ ที่ใช้ควบคุมหนังสือพิมพ์ คือ

ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 17 หรือ ปว.17

คณะปฏิวัติอ้างเหตุผลในการออกกฎหมายฉบับนี้ว่า

โดยที่การเสนอข่าวและบทความในหนังสือพิมพ์บางฉบับ ได้เป็นไปใน ลักษณะที่ไม่สมควร เช่นในบางกรณีเป็นการกระทบกระเทือนพระบรมเดชานุภาพ และใน บางกรณีเป็นการส่งเสริมให้เกิดความหลงเชื่อนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือเป็นกลอุบายของ คอมมิวนิสต์ เพื่อก่อกวนบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศ ทั้งนี้ อาจเกิดภัยร้ายแรงแก่ ประเทศและความสงบสุขในบ้านเมือง และโดยที่การกระทำดังกล่าวนี้ พนักงานเจ้าหน้าที่ไม่ อาจป้องกัน และระงับได้โดยอาศัยบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยการพิมพ์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน คณะปฏิวัติเห็นว่า ควรให้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายที่ว่านี้เสียใหม่ในเมื่อได้มีสภา

นิติบัญญัติขึ้นแล้ว แต่เพื่อให้กิจการดำเนินไปด้วยความเหมาะสมในขณะนี้ เห็นควรให้มีข้อกำหนดบางประการ เพื่อป้องกันมิให้มีเหตุดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในข้อที่สองของปว.17 ได้ห้ามการโฆษณาข้อความที่มีลักษณะต่อไปนี้

(1) ข้อความซึ่งเป็นการละเมิดต่อพระมหากษัตริย์ หรือเป็นการกล่าวร้าย เสียดสี หมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือเหยียดหยาม พระราชินี รัชทายาท หรือผู้สำเร็จราชการ แทนพระองค์

(2) ข้อความซึ่งเป็นการกล่าวร้าย เสียดสี หรือเหยียดหยามประเทศชาติ หรือปวงชนชาวไทยเป็นส่วนรวม หรือข้อความใดๆ ที่สามารถจะทำให้ต่างชาติเสื่อมความ เชื่อถือไว้วางใจในประเทศไทย รัฐบาลไทย หรือคนไทยโดยทั่วไป

(3) ข้อความซึ่งเป็นการกล่าวร้าย เสียดสี หรือเหยียดหยามรัฐบาลไทย หรือกระทรวงทบวงกรมในรัฐบาลอย่างเคลือบคลุม โดยไม่แจ้งให้เห็นว่าได้กระทำผิดในเรื่องใด

(4) ข้อความซึ่งเป็นการแสดงอย่างเคลือบคลุมว่า ได้มีความเสื่อมโทรม เลว ทราม หรือผิดร้ายเสียหายในรัฐบาล หรือกระทรวงทบวงกรมในรัฐบาลโดยไม่แสดงว่าเป็น เรื่องใดข้อใด

(5) ข้อความซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดความนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือพอ เห็นได้ว่าเป็นกลอุบายของคอมมิวนิสต์ เพื่อก่อวินหรือบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศ

(6) ข้อความซึ่งเป็นที่จในลักษณะที่อาจทำให้ประชาชนเกิดความตื่นตกใจ หรือวิตกกังวล หรือเกิดความหวาดกลัว หรือข้อความในลักษณะซึ่งเป็นการปลุกปั่น หรือยุยง ให้เกิดความไม่สงบ หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือ ข้อความทำนายในทางที่อาจก่อให้เกิดความวิตกกังวลแก่ประชาชนในโชคชะตาบ้านเมือง

(7) ข้อความซึ่งใช้ถ้อยคำหยาบ เป็นทางให้เสื่อมเสียศีลธรรมของชาติ หรือ วัฒนธรรมของชาติ

(8) ข้อความซึ่งเป็นความลับของทางราชการ

สำหรับโทษของการฝ่าฝืนคำสั่งนี้ ในวรรคสุดท้ายของข้อสองได้กำหนดว่า "ให้พนักงานเจ้าหน้าที่ มีอำนาจดักเตือนหรือยึดหนังสือพิมพ์นั้นทำลายเสีย หรือสั่งถอนใบอนุญาตผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา บรรณาธิการ หรือเจ้าของหนังสือพิมพ์นั้น"

และถ้าผู้ที่ถูกลงโทษดังกล่าวเห็นว่าคำสั่งดังกล่าวไม่ถูกต้อง ในประกาศปว.17 ข้อที่สามได้กำหนดว่า "ผู้ถูกสั่งถอนใบอนุญาติตามข้อ 2 มีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่ต่อปลัดกระทรวงมหาดไทยได้ภายใน 15 วัน นับแต่วันได้ทราบคำสั่งนั้น คำวินิจฉัยปลัดกระทรวงมหาดไทยเป็นที่สุด" 80

บุคลิกที่เด็ดขาดของผู้นำรัฐบาลคือจอมพลสฤษดิ์ ก่อปรกับกฎหมายมาตรา 17 ให้อำนาจนายฯสั่งประหารชีวิตคนได้ โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการยุติธรรม ทำให้เหตุการณ์บ้านเมืองโดยทั่วไปสงบเรียบร้อย อันธพาลที่รุ่งเรืองสมัยพล.ต.อ.เผ่าซึ่งอ้างว่าเลี้ยงโจรไว้ปราบโจร ก็ถูกปราบปรามอย่างหนัก การใช้มาตราครอบจักรวาล ตั้งข้อหา กล่าวโทษผู้ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล โดยอ้างคอมมิวนิสต์แทรกแซงนี้ ไม่เว้นกระทั่งนักคิดนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ปัญญาชน และนักการเมืองฝ่ายต่อต้าน โดยเฉพาะกับหนังสือพิมพ์ ถ้าจอมพลสฤษดิ์เห็นว่าออกนอกกริตนอกรอย ก็ถึงขนาดเคยบุกไปโรงพิมพ์ด้วยตัวเอง ประการมกับนักข่าวด้วยตนเองมาแล้ว แต่ถึงแม้จะสร้างความคับข้องใจเพียงใดแต่ก็ไม่มีใครกล้าแสดงออก

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 81 ได้สรุปท่าทีของจอมพลสฤษดิ์ต่อหนังสือพิมพ์นับแต่การปฏิวัติครั้งแรก ครั้งที่สอง และตลอดระยะเวลาในการครองอำนาจไว้ดังนี้

"นโยบายขั้นต้นของจอมพลสฤษดิ์ที่มีต่อหนังสือพิมพ์ ก็คือ การวิงวอนการสนับสนุนของหนังสือพิมพ์ โดยจะไม่ใช้การเซ็นเซอร์ และขอให้หนังสือพิมพ์ให้คำแนะนำต่อนจอมพลสฤษดิ์กล่าวว่าหนังสือพิมพ์ได้ให้ความรู้ตน

80 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 75 ตอนที่ 85 (ฉบับพิเศษ) วันที่ 27 ตุลาคม 2501 หน้า 7-10

81 การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, 2526 หน้า 165

เกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง และจะนั่นจึงกระตุ้นให้ตนต้องทำรัฐประหาร ดังนั้น เมื่อจอมพลสฤษดิ์ยุบสภาที่มาจาก การเลือกตั้งสกปรก การกระทำของจอมพลสฤษดิ์ในขั้นแรกจึงได้รับการพิจารณาว่า เป็นการทำให้ข้อเรียกร้องของประชาชน และหนังสือพิมพ์ลุล่วงไป

เพียงชั่วระยะหลังรัฐประหารครั้งที่สองเท่านั้น จอมพลสฤษดิ์ได้เปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ โดยการเซ็นเซอร์ขนานใหญ่ รวมทั้งปราบปรามสื่อมวลชนอีกด้วย หลังปี 2502 จอมพลสฤษดิ์มองเห็นแนวทางอนาคตของรัฐบาลของตนแล้ว และความรู้ที่ได้รับจากหนังสือพิมพ์ก็ไม่จำเป็นอีกต่อไป"

สัญญา ตีระวนิช 82 สรุปรูปภาพหนังสือพิมพ์สมัยจอมพลสฤษดิ์ไว้ดังนี้

1. เริ่มต้นด้วยความประนีประนอม และความมุ่งหวังจะร่วมกันพัฒนาชาติ แต่ลงท้ายด้วยการปิดกั้นเสรีภาพรุนแรงมากกว่าสมัยใดๆ เพราะความแข็งแกร่งของรัฐบาล
2. นักเขียนแนวสังคมนิยม ยุติบทบาทลงโดยเกือบจะสิ้นเชิง ทั้งในด้านวรรณกรรม และในหน้าหนังสือพิมพ์ (จวบจนกระทั่งอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ในพ.ศ.2508 และจอมพลถนอม กิตติขจร กลับเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีถึงปีพ.ศ.2516 ช่วง 10 ปีนี้รัฐบาลอ่อนลงกว่าเดิมมาก นักเขียนแนวสังคมนิยมและกลุ่ม "หัวก้าวหน้า" จึงกลับฟื้นคืนชีพมาใหม่)
3. หนังสือพิมพ์ของสฤษดิ์ ครอบครองความเด่นในอาณาจักรหนังสือพิมพ์ และไม่มีการแข่งขัน ประการม ดาทอ ระหว่างหนังสือพิมพ์และนักการเมืองแต่ละคนเหมือนสมัยจอมพลป.
4. จอมพลสฤษดิ์ ไม่ไว้วางใจพฤติกรรมของนักเขียนและหนังสือพิมพ์ ตลอดจนการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ ทำให้เกิดการริดรอนเสรีภาพอย่างเด็ดขาด
5. หนังสือพิมพ์เน้นเรื่องไร้สาระ คาวโลกีย์ สะท้อนกิจกรรมส่วนตัวของคนชั้นสูงและคนชั้นกลาง แห้งแล้งทางด้านแสดงความคิด และเกือบจะละเลยการให้ข้อมูลทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม ศิลธรรม และจริยธรรม ฯลฯ เพื่อการเตรียม

82 หนังสือพิมพ์ไทยจากปฏิวัติ 2475 สูปฏิวัติ 2516, หน้า 123

ตัวขั้นพื้นฐานของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ผู้อ่านจึงอยู่ในลักษณะเคลื่อนย้ายจากความยุ่งเหยิงในกระบวนการความคิด ดังที่เป็นมาในสมัยจอมพลป. มาสู่ความไม่ค่อยรู้อะไร (Less Informed) ในสมัยจอมพลสฤษดิ์

สุชาติ สวัสดิ์ศรี⁸³ ได้สรุปผลงานของนักเขียนแนวเสรีนิยมยุคนี้ไว้ว่า

1. รกไปด้วยเรื่องที่ไร้สาระ
2. นองไปด้วยเรื่องสัปดน
3. คาวไปด้วยเรื่องโลกีย์วิสัยที่ต่างพากันแข่งขันว่าผู้ใดจะวิจิตรพิสดารกว่ากัน
4. จัดจ้านไปด้วยเรื่องรักบนฟองสบู่ปลูกสร้างความฝันบนวิมานอากาศ กระทบ

กระเทียบเปรียบเปรยในทางอิจจาริษา

5. มากไปด้วยเรื่องบู๊ล้างผลาญ และเรื่องการเมืองประเภท "ปลุกผี" ซึ่งไร้รากฐานความคิด และความถูกต้องทางการเมือง

6. มีบ้างเล็กน้อยที่นักเขียนเริ่มเป็นขบถตัวเอง และสังคมที่เขามีชีวิตอยู่

ความที่การเมืองสงบ จนเรียกได้ว่าแทบจะไม่มี ความขัดแย้งทางการเมืองเลย เรื่องที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เลือกมาเขียนหรือตอบปัญหา ก็จะไม่แตะการเมือง ถ้ามีเขียนถึงบ้าง ก็จะเล่นสำนวนโวหาร เน้นตลกขบขันมากกว่าจะเอาจริงเอาจัง ดังจะเห็นได้จากผู้อ่านสยามรัฐ ที่เขียนจดหมายถึงม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ใช้นามปากกา "ชาวสุพรรณ" (ไม่กล้าลงชื่อจริง นามสกุลจริง เพราะกลัวถูกเก็บ) ได้เล่าเหตุการณ์ว่าขณะนี้จังหวัดสุพรรณมีคอร์ปชั่นมากขึ้น โกงกันเป็นแสนๆ ฝืนหลวงฝืนเถื่อนมีขายแทบทุกตำบล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงตอบแบบที่เล่นทีจริง เหมือนกับที่เคยเป็นในยุคแรกสมัยรัฐบาลจอมพลป.ว่า "ปัญหาของคุณคือขอร้องให้ผมตายแทน ไช้ไหมครับ ผมก็อยากขอร้อง คุณว่าเลี้ยงผมไว้ดูหน้ากันนานๆ ไม่ดีกว่าหรือครับ"⁸⁴

⁸³ อ้างใน สุกัญญา ตีระวนิช, หนังสือพิมพ์ไทยจากปฏิวัติ 2475 สูปฏิวัติ 2516, หน้า 114

⁸⁴ ปัญหาประจำวัน, 2 ตุลาคม 2502

กรณีที่มีการร่างรัฐธรรมนูญยึดเชื้อจนประชาชนรู้สึกว่าการเตะถ่วง เมื่อผู้อ่านสยามรัฐ "แพรด้า" ถามม.ร.ว.คึกฤทธิว่าเมื่อไรการร่างรัฐธรรมนูญจะเสร็จสิ้นเรียบร้อย (ทั้งที่ร่างมา 3 ปีแล้ว) ม.ร.ว.คึกฤทธิ (ซึ่งเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญด้วย) ยังคงตอบที่เล่นที่จริงว่า

"ไม่สามารถพยากรณ์ได้ แต่เท่าที่ประชุมมาแล้ว 2 นัด สภาร่างรัฐธรรมนูญ ได้ลงมติในสาระสำคัญ พอจะยกร่างได้ดังต่อไปนี้

"รัฐธรรมนูญแห่ง พุทธศักราช

..... (คำปรารภมีมติให้รอไว้ก่อน)

มาตรา 1 ประเทศ (ชื่อประเทศ
ยังไม่ได้ลงมติ) เป็น (จะเป็นราชอาณาจักรหรือไม่
ยังไม่ได้ลงมติ) อันหนึ่งอันเดียว จะแบ่งแยกไม่ได้" 85

กรณีความล่าช้าของการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีข่าวออกมาเป็นระยะๆ เกี่ยวกับกำหนดเวลาที่จะร่างเสร็จ (แต่ก็มีอันต้องเลื่อนออกไปทุกครั้ง) มีข้อที่น่าสังเกตก็คือ นอกจากม.ร.ว.คึกฤทธิจะไม่เรียกร้องให้รีบร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จโดยเร็วแล้ว (ประเด็นนี้ น่าจะวิเคราะห์สาเหตุได้จากตัวม.ร.ว.คึกฤทธิเอง ก็เป็นคนร่างรัฐธรรมนูญ จึงมักตอบคำถามติดตลกเลียงประเด็น หรือให้ทอดทวนรัฐธรรมนูญที่กำลังร่างอยู่ ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ เชื่อว่ามีความเป็นประชาธิปไตยไม่น้อย) กระทั่งหนังสือพิมพ์สยามรัฐเอง ก็ไม่ค่อยมีบทบาทวิจารณ์การทำงานของรัฐบาล ในด้านการนำเสนอข่าวก็ไม่พูดถึงการรื้อถอนเสรีภาพหนังสือพิมพ์อีกด้วย

ลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ นั้น ไม่เพียงแต่ถ้อยที่ถ้อยอาศัยแล้ว ในบางโอกาสยังแสดงความชื่นชมความเอาจริงเอาจังของจอมพลสฤษดิ์ต่อปัญหาต่างๆ เช่น การปราบปรามโจรผู้ร้ายอันธพาล และยาเสพติด การรักษาความสะอาดถนนหนทาง การพัฒนาภาคอีสาน ฯลฯ สิ่งที่น่าประหลาดในข้อเขียนของม.ร.ว.คึกฤทธิช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ก็แสดงถึงความสัมพันธ์อันสนิทสนมกับผู้ใหญ่ในรัฐบาลชนิดที่ว่าออกนอกหน้า เช่น เรียกจอมพลประภาส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยสมัยนั้นว่า "พี่ตุ้" ทุกคำ

ครั้งหนึ่ง เมื่อผู้อ่านเขียนถามถึงสาเหตุที่สมัยจอมพลป. เป็นนายกรัฐมนตรี หนังสือพิมพ์สยามรัฐโจมตีแทบทุกวัน ผิดกับรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งนอกจากไม่โจมตีแล้วยังสนับสนุนรัฐบาลอีกด้วย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ตอบว่า

"สยามรัฐคอยสนับสนุน และให้โอกาสรัฐบาลจอมพลแปลกมาหลายปี จนมีคนกล่าวหาว่าได้รับเงินอุดหนุนจากจอมพลแปลก เมื่อเห็นว่ารัฐบาลนั้นไม่สามารถใช้โอกาสทำดีแก่บ้านเมืองจริงๆแล้ว ก็เลิกสนับสนุนเลิกให้โอกาสรัฐบาลจอมพลแปลกทำหน้าที่ไว้ที่ธนาคารชาติพันล้านกว่าบาท รัฐบาลนี้มาใช้หนี้จนหมดและกลับเป็นเจ้าหนี้ธนาคารชาติในจำนวนพอกัน" 86

อาจกล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ปรับบทบาทตนเองออกจากเรื่องการเมือง มาให้ความสนใจเรื่องอื่นๆมากขึ้น เช่น การจัดรายการวิทยุตอนค่ำ "เพื่อนนอน" (ตั้งแต่ปี 2505) เน้นเรื่องต่างประเทศ การเขียนบทละครโทรทัศน์ (บางเรื่องร่วมแสดงเอง) งานเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยุคนี้เน้นหนักไปที่เรื่องสังคมและศิลปะวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังร่วมก่อตั้ง (และเป็นอาจารย์พิเศษ) คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ข้อเขียนของม.ร.ว.คึกฤทธิ์มักขาดหายไปจากหน้ากระดาษสยามรัฐเป็นประจำ เนื่องจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เดินทางไปต่างประเทศบ่อยครั้งๆละเป็นเวลาหลายๆเดือน อาทิ นำนาฏศิลป์ไทยไปแสดงต่างประเทศ เป็นที่ปรึกษาด้านเทคนิค และร่วมแสดงภาพยนตร์ฮอลลีวูดกับดาราชื่อดังในยุคนั้นคือ มาร์ลน แบรนโด ในเรื่อง "อ๊กลืออเมริกัน" ฯลฯ นอกจากนี้งานสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็คือ ได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาล ในปี 2503 ให้ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหรัฐอเมริกา และทวีปยุโรป 14 ประเทศ อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยจะต้องทำการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลองค์การโฆษณาต่างๆ ทั้งทางวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ ตลอดจนหนังสือพิมพ์ในประเทศเหล่านั้น

86 ปัญหาประจำวัน, 26 ตุลาคม 2505

เพื่อจัดเตรียมการรับเสด็จล่วงหน้า ให้สมด้วยพระเกียรติยศ รวมทั้งรายงานข่าวการเสด็จพระราชดำเนินมายังรัฐบาลเพื่อนำออกเผยแพร่แก่ประชาชน ให้ทราบทุกระยะด้วย

ครั้งหนึ่งเมื่อผู้อ่านสยามรัฐถามถึงสาเหตุที่ทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ไม่มีหนังสือรวมเล่มใหม่ๆ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กล่าวถึงภารกิจต่างๆ ที่ทำให้ไม่มีเวลาเขียนหนังสืออีก เช่น "ประชุมกรรมการ, กรรมการต่างๆ, สอนหนังสือ, ปาฐกถา, โต้วาที, อภิปราย, บอกกล่าว, ออกวิทยุโทรทัศน์, เล่นโยน, เล่นละครรำ, เล่นโนรา ชาติรี ฯลฯ" 87

รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์เผชิญปัญหาด้านความมั่นคงไม่น้อย แม้สถานการณ์ภายในประเทศดูสงบแต่สถานการณ์ระหว่างประเทศกลับมีความล่อแหลม เกิดปัญหาชายแดนพม่า (นายพลเนวินทำรัฐประหาร) ลาว โจรจีนด้านชายแดนมลายู ประเทศเพื่อนบ้านกำลังมีการเคลื่อนไหว เกิดสงครามกลางเมือง เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งหมด ขณะที่ประเทศไทยหันเข้าหาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี (โดยการสนับสนุนช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา)

กรณีพิพาทระหว่างประเทศที่ก่อความสะเทือนใจอย่างร้ายแรง สำหรับคนไทยทั้งชาติ คือ "กรณีเขาพระวิหาร" เนื่องจากศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ ที่กรุงเฮก ได้ตัดสินให้ไทยมอบดินแดนปราสาทเขาพระวิหาร และบริเวณใกล้เคียงกันบนเทือกเขาดงรักให้แก่เขมร (เขมรตัดความสัมพันธ์ไมตรีกับไทยเมื่อ 24 พฤศจิกายน 2501 หลังจากนั้น ก็เอาเรื่องเขาพระวิหารขึ้นฟ้องต่อศาลโลก ในวันที่ 6 ตุลาคม 2502) คดีเขาพระวิหารนี้ศาลโลกใช้เวลาพิจารณายืดเยื้อร่วมสามปี จบลงด้วยคำตัดสินอันยืดยาว (สยามรัฐ 22 มิถุนายน 2505 เริ่มเสนอคำตัดสินโดยละเอียดแรมส์ปาด้าห์กว่าจะจบ) ปฏิกริยาของคนไทยตอบโต้จับปล้นคลื่นมนุษย์นับแสนพากันเดินขบวนประท้วงตามท้องถนนทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็ต้องออกแถลงการณ์จำยอมตามพันธกรณีกฎบัตรสหประชาชาติ จอมพลสฤษดิ์ปราศรัยทางวิทยุและโทรทัศน์ ในวันที่ 4 กรกฎาคม 2505 แสดงความสลดใจในการสูญเสียเขาพระวิหาร "ด้วยการหลั่งน้ำตาของชายชาติทหาร" พร้อมกับคำมั่นสัญญาว่า

87 ปัญหาประจำวัน, 7 สิงหาคม 2502

"ประสาทเขาพระวิหารจะกลับมาเป็นของไทยอีกครั้งหนึ่ง" อย่างไรก็ตาม ช่วงสถานการณ์แห่งความโกลาหลกำลังสุกงอม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ไม่ได้แสดงความเห็นใดใด เนื่องจากเป็นช่วงไปต่างประเทศ (ไปถ่ายหนังที่อเมริกา)

โดยเหตุที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ พุ่งความสำคัญไปที่นโยบายเศรษฐกิจ เช่น การก่อตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ (ตั้งงานด้านการพัฒนาของกระทรวงต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน) ก่อตั้งสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สภาพัฒน์) จัดทำแผนพัฒนาเร่งกระจายความเจริญของประเทศ โหมโฆษณาคำขวัญ "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ บำรุงความสะอาด" / "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" บรรดาอันธพาลที่ถูกจับกุมคุมขัง เริ่มได้รับการพิจารณาปลดปล่อยตัวออกมาเป็นรุ่นๆ ถนนหนทางใหม่ๆ บุกเบิกกันอย่างหนักโดยเฉพาะภาคอีสาน (การพัฒนาภาคอีสานอย่างเอาจริงเอาจังนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เขียนชมเชยจอมพลสฤษดิ์เป็นประจำ กระทั่งเวลาผ่านไปจนถึงสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชายแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงเขียนชมเชยอยู่ 88) หลังจากที่ดินนสายมิตรภาพ อันเป็นเส้นทางสำคัญจากที่ราบสูงมาสู่ที่ราบภาคกลาง สร้างเสร็จอย่างทันสมัยด้วยการช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา บรรยากาศทั่วไป จึงเป็นบรรยากาศแห่งการปฏิรูปเศรษฐกิจ ส่วนบรรยากาศทางการเมือง ไม่ปรากฏเหตุการณ์ความวุ่นวายใดใด สภาร่างรัฐธรรมนูญยังคงร่างรัฐธรรมนูญต่อไปอย่างเชื่องช้า

แต่แล้วก็ปรากฏข่าวใหญ่ในวันที่ 8 ธันวาคม 2506 นั่นคือข่าว การถึงแก่อสัญกรรม ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ด้วยสาเหตุจาก "โรคหัวใจได้แทรกซ้อนโรคตับ ซึ่งอ่อน และภาวะแทรกซ้อนทางสมองอย่างกะทันหัน" นับเป็นนายกฯ คนแรกถึงแก่อสัญกรรมระหว่างที่ดำรงตำแหน่ง เพียงหนึ่งวันหลังจากอสังกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้ง จอมพลถนอม กิตติขจร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ จัดตั้งรัฐบาลต่อไป

ขณะที่ศพของจอมพลสฤษดิ์ ยังตั้งพิธีบำเพ็ญกุศลอยู่ที่พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร ก็เริ่มมีข่าวลือเรื่องการแย่งชิงมรดก แล้วข่าวลือก็เป็นความจริง เมื่อบรรดาทายาทของจอมพลสฤษดิ์ได้ฟ้องร้องต่อศาล โดยมีท่านผู้หญิงวิจิตรา ธารินทร์ เป็นจำเลยเพื่อขอแบ่งสมบัติ ซึ่งอ้างตัวเลขว่ามีทั้งสิ้นกว่า 3,000 ล้านบาท กลายเป็นคดีครึกโครมจนรัฐบาลต้องตั้งคณะกรรมการสอบสวนทรัพย์สินกองมรดกของจอมพลสฤษดิ์ และท่านผู้หญิงวิจิตรา แล้วก็ปรากฏว่ามีทรัพย์สินของรัฐรวมอยู่ในกองมรดกนั้นด้วยประมาณ 600 ล้านบาท ในที่สุดจอมพลถนอม จึงมีคำสั่งตามมาตรา 17 ให้อึดทรัพย์สินในกองมรดกของจอมพลสฤษดิ์ และท่านผู้หญิงวิจิตรา ตกเป็นของรัฐ

แม้ว่าหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ ช่วยกันโหมกระพือข่าวชิงมรดกอย่างถึงพริกถึงขิง พร้อมกับความคิดเห็นโดยละเอียด ตั้งแต่เรื่องสมบัติมูลค่านมหาศาล จนถึงภรรยาลับจำนวนมากมาย ทว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เลี้ยง "ไม่พูดถึงเขียนถึง เมื่อผู้อ่านสยามรัฐถามข้อสงสัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบโดยอ้างสุภาษิตพระร่วงที่ว่า "ไม้ล้มอย่าข้าม" 89

เมื่อนิตยสารใหม่เปิดโปงว่าคอร์ปชั่นมากมาย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็พูดแก้ต่างให้ว่าจะจริงแค่ไหนก็ไม่ทราบ แต่ดูแล้วมันก็มีอะไรไม่จริงอยู่หลายแห่ง รวมทั้งม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้คัดค้าน การที่รัฐบาลจอมพลถนอมจะพิมพ์สมุดปกขาวรายงานการสอบสวนทรัพย์สินมรดกของจอมพลสฤษดิ์อีกด้วย 90

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์

ยุคของจอมพลสฤษดิ์ที่ใครๆพากันขนานนามว่า"ยุคมืดแห่งวงการหนังสือพิมพ์" แท้ที่จริงเป็นยุคต่อแห่งความเสื่อมโทรมมาตั้งแต่สมัยจอมพลป.-พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ และเป็นยุคที่นักคิดนักเขียนพากันเอือมระอา เห็นว่าต่อสู้อต่อไปก็ไม่มีประโยชน์จึงหันเข้าหาเรื่อง

89 สยามรัฐ, 30 เมษายน 2508

90 รายการวิทยุเพื่อนนอน 4 ตุลาคม 2507 อังโนวิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2532 หน้า 69

น้ำเน่า เรื่องชีวิตรักๆใคร่ๆ หาแกนสารแท้จริงอะไรไม่ได้ จนเกือบไม่มีอะไรให้เขียนถึงเกี่ยวกับการหนังสือพิมพ์สมัยนี้ เพราะดูจะเจี๊ยบงันกันไปหมด⁹¹

บทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ก็ไม่ใช่ในหนังสือพิมพ์ผู้ต่อสู้กับรัฐบาลเผด็จการ แต่เป็นบทบาทที่โดดเด่นในด้านศิลปวัฒนธรรม

อันที่จริง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชื่นชมรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากหลายต่อหลายครั้งที่ประชาชนอึดอัด แสดงความไม่พอใจรัฐบาล โดยเฉพาะกรณีเต่างั่วร่างรัฐธรรมนูญ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ออกปกป้อง แก่ต่างแทนให้โดยมุ่งเป้าไปที่ความล่าช้าของสภาร่างรัฐธรรมนูญเอง ไม่ใช่ความผิดของรัฐบาล (ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เป็นสมาชิกสภาร่างอยู่ด้วย)

การที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ได้สร้างภาพ หรือวิพากษ์วิจารณ์จอมพลสฤษดิ์ ให้กลายเป็นตัวตลก เหมือนกับที่เคยสร้างภาพให้จอมพลป.มาแล้ว น่าจะมีสาเหตุ 3 ประการดังนี้

1) ความสัมพันธ์ทางใจในฐานะพันธมิตรโค่นล้มจอมพลป.

ช่วงสถานการณ์ที่จอมพลป.ถูกโจมตีอย่างหนักหน่วง จนท้ายที่สุด ต้องหลุดจากอำนาจอย่างเจ็บปวด หากมองในแง่ยุทธศาสตร์แล้ว พบว่าเกิดจากความร่วมมือในลักษณะการประสานสองทาง กล่าวคือ ทางหนึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เริ่มต้นโค่นล้มด้วยประชามติ ทั้งการปราศรัยและการเขียนผ่านหน้ากระดาษสยามรัฐ (ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่ทรงอิทธิพลที่สุดขณะนั้น) ความนิยมของผู้นำรัฐบาลหรือจอมพลป. ในสายตาประชาชนที่ไม่ค่อยจะมีอยู่แล้ว ยิ่งตกอยู่ในสภาพบอบช้ำย่ำแย่ ส่วนอีกทางหนึ่งจอมพลสฤษดิ์ สรุปลิดท้ายด้วยกำลังทางทหาร

การประสานสองทางนี้ ไม่น่าจะเกิดจากการนัดหมายกันมาก่อน เนื่องจากเดิมทีนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์และจอมพลสฤษดิ์ ไม่ได้สัมพันธ์สนิทสนมกันอย่างชัดเจน แต่จากร่วมต่อสู้ในเหตุการณ์ครั้งนี้ น่าจะก่อความสัมพันธ์ทางใจได้ในระดับหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่จอมพลสฤษดิ์เชิญม.ร.ว.คึกฤทธิ์เข้าร่วมเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ภายหลังจากทำการปฏิวัติครั้งที่สอง

⁹¹ สุภัทญา ตีระวนิช, หนังสือพิมพ์ไทยจากปฏิวัติ 2475 สูปฏิวัติ 2516, หน้า 115

ความสัมพันธ์ทางใจนี้ ยังส่งผลมาถึงสภาวะ "จอมพลสฤษดิ์ไม่แตะสยามรัฐ
สยามรัฐไม่วิจารณ์จอมพลสฤษดิ์" เหตุการณ์หนึ่งซึ่งยืนยันความสัมพันธ์นี้ได้แก่ กรณี "พิมพ์
ธนบัตร" กล่าวคือ คณะปฏิวัติต้องการให้พิมพ์ธนบัตรใช้เองภายในประเทศ (เพื่อมิให้เสียค่า
พิมพ์จากต่างประเทศ ซึ่งตกประมาณปีละ 20 ล้านบาท) แต่กว่าจะเริ่มลงทุนสร้างโรงพิมพ์
ธนบัตรขึ้นเองนั้น ต้องใช้เวลา ระหว่างรอนั้น จึงต้องพิมพ์จากต่างประเทศไปพลางๆ ต่อมา
การนำเสนอข่าวของสยามรัฐทำให้เรื่องแดงขึ้นมาว่ามีการทุจริตในการทำสัญญาจ้างพิมพ์ธนบัตร
ที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขณะนั้น คือ นายโชติ คุณะเกษม ทำไว้กับบริษัทซีเคียวริตี้
โคลัมเบียฯ จอมพลสฤษดิ์ลงมาสอบสวนด้วยตนเอง และการสอบสวนมีมูล ในที่สุดจึงมีคำสั่ง
ปลด ด้วยข้อหาบ่อนทำลายความมั่นคง

"ขนาดคุณชายท่านเล่นงานรัฐมนตรีคลัง ทำหนังสือถึงจอมพลสฤษดิ์
เรื่องพิมพ์ธนบัตรมีเงื่อนไข ต่อมาก็มีการสั่งปลด ข่าวใหญ่มากเป็นการยืนยัน
ถึงบารมีของคุณชายว่านายกฯยังต้องรับฟัง ส่วนการปิดโรงพิมพ์ไม่มี มีแค่
เซนเซอร์เท่านั้น" 92

2) จอมพลสฤษดิ์แสดงท่าทีชัดเจนในเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์
สิ่งที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชื่นชมจอมพลสฤษดิ์มาก นอกจากความเอาจริงเอาจังใน
เรื่องความสะอาดของบ้านเมือง การปราบปรามยาเสพติด และการพัฒนาภาคอีสานแล้ว ยัง
รวมถึงความจงรักภักดีที่จอมพลสฤษดิ์มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อีกด้วย

ประเด็นนี้ วิทยากร เชียงกูร วิเคราะห์ไว้ว่า

"การที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สู้กับจอมพลป. ตอนปี 2499-2500 จึงไม่ใช่
เป็นเพียงเรื่องของนักเสรีประชาธิปไตย สู้กับเผด็จการทหารเท่านั้น หากยัง
เป็นเรื่องของนักกษัตริย์นิยมสู้กับเผด็จการทหารคนที่ไม่ค่อยนิยมกษัตริย์ด้วย
เราจะได้เห็นชัดมากขึ้นเมื่อจอมพลป.ถูกโค่นไปแล้ว และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ได้
มีบทบาทคัดค้านจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งเป็นเผด็จการทหารที่ริดรอนสิทธิ
ประชาธิปไตยของประชาชนอย่างรุนแรงแต่อย่างใด" 93

92 ประจวบ ทองอุไร, สยามรัฐฉบับพิเศษครบรอบ 36 ปีหน้า 12

93 ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, หน้า 55

3) การใช้อำนาจตามคำสั่งคณะปฏิวัติฉบับที่ 17 อย่างเด็ดขาดของจอมพลสฤษดิ์ จอมพลสฤษดิ์ใช้อำนาจตามคำสั่งคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 17 ชนิดเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ประหารชีวิตสำหรับผู้ก่อความไม่สงบ ผู้กระทำความผิดอย่างฉกรรจ์ต่อสาธารณชน ก่อร้ายปราบปรามปัญญาชนนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้า (ต้องลี้ภัยไปต่างประเทศจำนวนมาก) การกระทำเช่นนี้ก็เปรียบเสมือนการเขียนเสือให้วิ่ง (หนังสือพิมพ์) กล้วนนั่นเอง สยามรัฐซึ่งให้ความสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์อยู่ไม่น้อย ครั้งหนึ่งก็เคยเผชิญกรณี "บุกเยี่ยมโรงพิมพ์" เช่นกัน สละ ลิขิตกุล บรรณาธิการคนแรกของหนังสือพิมพ์สยามรัฐ อธิบายว่า

"จอมพลสฤษดิ์เป็นผู้อำนวยการสลากรีนแบ่ง สยามรัฐไปเขียนการ์ตูนล้อว่า ผู้บัญชาการทหารบก 'ไม่ควรจะมาทำเรื่องห่วย เรื่องการพนัน เขียนเป็นรูปการ์ตูน เอากระบะขายสลากล็อตเตอรี่ห้อยคอ แล้วก็เขียนได้ภาพบอกว่า ล็อตเตอรี่แม่เอ๊ย ร้อนๆจ๋า จอมพลสฤษดิ์โมโห ก็เอาทหารมาไล่ยิงผมในออฟฟิศ คล้ายทำท่าว่าจะไล่ยิงท่านองนั้นแหละ หรือเรียกง่ายๆว่ามาขู่ผม ผมก็บอกกับทหารให้เข้าใจว่าเขียนการ์ตูน ไม่ได้จริงจิงอะไรหรอก ให้เห็นว่าซันๆ มากกว่าจริงจิง" 94

ในเมื่อจอมพลสฤษดิ์เข้มแข็งเด็ดขาด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ไม่ใช้คนมู่ทะลุบ่มยาม กอปรกับช่วงเวลาดังกล่าว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็มี "ภาระหน้าที่อื่น" จึงไม่น่าแปลกใจที่การวิพากษ์วิจารณ์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์จะเป็นลักษณะ "มองข้าม" มากกว่าที่จะ "ใส่ใจอย่างละเอียด"

จากข้อสรุป 3 ประการดังกล่าว ทำให้มองเห็นจุดยืนของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็คือระดับความรุนแรงเข้มข้นในการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้น ขึ้นกับบุคคลมากกว่าหลักการ เช่น พฤติกรรมของจอมพลสฤษดิ์ซึ่งเป็นเผด็จการมากกว่าจอมพลป.

94 สละ ลิขิตกุล, สยามรัฐฉบับพิเศษ ครบรอบ 36 ปี หน้า 12

รติรอนสิทธิเสรีภาพหนังสือพิมพ์มากกว่า แต่เนื่องจากเป็นบุคคลที่ชื่นชม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงไม่
โจมตีเท่าใดนัก จุดยืนตรงนี้พอจะเห็นได้ตั้งแต่คราวที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบปัญหาผู้อ่านสยามรัฐ
ในช่วงที่กำลังขับไล่รัฐบาลจอมพล. หลังกรณีเลือกตั้งสกปรก

"ระบอบอะไรๆ จะเป็นขวาก็ตาม ซ้ายก็ตาม สีขาวสีแดง หรือสีอะไร
ก็ตาม มันขึ้นอยู่กับตัวคนทั้งนั้น หากตัวคนนั้นดี คือชื่อสัตย์สุจริต มีอุดมคติ
และใช้ลัทธิที่ตนเชื่อถือ เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งปวงแล้ว ผมก็นับถือและ
พร้อมจะยกย่อง" 95

95 สยามรัฐ, สิงหาคม 2500

4.4.3. รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร (9 ธันวาคม 2506 - 14 ตุลาคม 2516)

การออกสัญกรรมระหว่างดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลสฤษดิ์ ทำให้จอมพลถนอม ผู้ซึ่งได้รับความไว้วางใจจากทุกฝ่ายในภาพของความซื่อสัตย์สุจริต และความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ขั้วอำนาจการเมืองช่วงนี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด มีเพียงข่าวลือเกี่ยวกับการกลับประเทศของจอมพลป. แต่ไม่นานข่าวลือก็เงียบไปเพราะจอมพลป. ถึงแก่อนิจกรรม ที่ประเทศญี่ปุ่น

โดยบุคลิกของจอมพลถนอม มีลักษณะประนีประนอมมากกว่าจอมพลสฤษดิ์ บุคลิกดังกล่าวสะท้อนถึงท่าทีของรัฐบาลที่มีต่อหนังสือพิมพ์ในลักษณะผ่อนปรนมากขึ้น แต่ทั้งนี้หนังสือพิมพ์ต่างๆ ก็ยังไม่ได้ใช้เสรีภาพมากมายแต่อย่างใด เนื่องจากรัฐบาลยังคงไว้ซึ่งกฎอัยการศึกรวมทั้งมาตรา 17 อยู่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวถึงสถานการณ์บ้านเมืองโดยทั่วไปว่า "ไม่เอื้อให้เป็นนักหนังสือพิมพ์ที่ดี เหมาะแก่การทำงานกอบโกยหาความสุข โดยอาศัยความไม่รู้ของคนทั่วไป"

บทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยุคของจอมพลถนอมช่วงแรก ยังคงเป็นบทบาทต่อเนื่องจากยุคจอมพลสฤษดิ์ คือ บทบาทด้านสังคมและศิลปวัฒนธรรม ก่อตั้งและฝึกสอนโขน ธรรมศาสตร์ ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา ประธานหอพักรัชดาภิเษก และอาจารย์พิเศษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นอกจากนี้ก็ยังเป็นนักธุรกิจ ผู้บริหารระดับสูงในธุรกิจอีกหลายอย่าง เช่น รองประธานธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ ผู้อำนวยการสยามรัฐ ฯลฯ

การแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในช่วงนี้ มีเพียงการประชดประชันเสียดสีอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ถึงขั้นโจมตีรัฐบาล หรือเรียกร้องเสรีภาพหนังสือพิมพ์เหมือนที่เคยกระทำมาเมื่อยุคปลายจอมพลป. แต่อย่างใด ด้านการเมืองนั้นแม้จะมีข่าวว่าได้รับเชิญจากพรรคประชาธิปัตย์ ให้เป็นหัวหน้าพรรค แทนนายควง อภัยวงศ์ เพื่อเตรียมเลือกตั้งที่จะมีขึ้นตามมา หลังรัฐธรรมนูญฉบับมาราธอนร่างใกล้จะแล้วเสร็จ แต่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ปฏิเสชข่าวดังกล่าวกล่าวด้วยเหตุผลว่า "การเมืองนั้นสกปรกจะตายไป ผมไม่อยากแต่ต้องอย่างผมอยู่ดีๆ ไม่เคยคดโกงใคร และไม่เคยมีใครกล้าว่าๆ โกง ก็ต้องลุกขึ้นร้องว่าไม่เคยโกง ไม่เคยโกง" 96

จอมพลถนอมรับปากกับประชาชนตั้งแต่ครั้งขึ้นเป็นนายกฯใหม่ๆว่า จะเร่งรัดให้รัฐธรรมนูญเสร็จโดยเร็ว แต่ก็ใช้เวลากว่า 5 ปี รัฐธรรมนูญใหม่ จึงประกาศใช้ในวันที่ 20 มิถุนายน 2511 (รวมระยะเวลาการร่างมาราชนทั้งหมด นับแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์กว่า 10 ปี) รัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้รัฐสภาประกอบด้วย 2 สภา คือ สภาผู้แทนราษฎร มาจากการเลือกตั้ง และวุฒิสภา มาจากการแต่งตั้ง (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นวุฒิสมาชิกด้วย) หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ และกฎหมายพรรคการเมือง รัฐบาลได้กำหนดให้วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 เป็นวันเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

ในช่วงก่อนมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญประมาณสองเดือน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้หันมาเขียนบทความในสยามรัฐหน้า 5 ตั้งชื่อหัวว่า "คึกฤทธิ์"(เริ่มต้น 11 เมษายน 2511) เพิ่มเติมจากการตอบปัญหาประจำวัน คอลัมน์ใหม่นี้เป็นการเขียนแบบใหม่ กล่าวคือ วางวรรคตอนแตกต่างไปจากการเขียนเรียงความตามธรรมดาที่เคยใช้กันมาในภาษาไทย ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เห็นว่าเหมาะแก่การเขียนคอลัมน์ในหนังสือพิมพ์ โดยชี้ให้เห็นประเด็น ยั่วให้เกิดความคิดเพิ่มเติม 97

ระหว่างการเตรียมการเลือกตั้งใหญ่ทั่วประเทศ รัฐบาลได้ร่างพระราชบัญญัติต่อวุฒิสภาเพื่อยกเลิกประกาศคณะปฏิวัติที่ห้ามมิให้ชุมนุมสาธารณะทางการเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในฐานะวุฒิสมาชิกแสดงความสนับสนุนเต็มที่โดยกล่าวว่า "การให้เสรีภาพแก่ประชาชนนั้น เป็นของดี" 98

96 ปัญหาประจำวัน, 27 ธันวาคม 2509

97 คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., สยามรัฐหน้า 5, คำนำ

98 สยามรัฐ, 3 สิงหาคม 2511

พอรัฐธรรมนูญประกาศใช้ รัฐบาลก็เริ่มเผชิญปัญหากดดันจากนักศึกษาซึ่งเปิดไฮปาร์คโจมตีการทำงานของรัฐบาลรวมทั้งเดินขบวน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้หนึ่งที่สนับสนุนการตื่นตัวทางการเมืองของคนหนุ่มสาวในครั้งนี้อย่างยิ่ง พร้อมกับวิเคราะห์ว่าเป็นเรื่องของวิชาชีพที่มากกว่าการเมือง "ของอะไรที่ถูกกดดันไว้นานๆ เมื่อมีทางที่จะระเบิดออกมาได้ แม้แต่น้อยก็ย่อมจะระเบิดออกมา ที่นักศึกษาเดินขบวน ก็เป็นเพราะเหตุนี้" ส่วนที่รัฐบาลอ้างว่าการเดินขบวนดังกล่าวเกิดจากการยุยงของคอมมิวนิสต์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กล่าวว่า

"ถ้าข้อสมมติข้างต้นนี้ว่า ถ้าไม่ยอมให้ใครเลิกรัฐธรรมนูญ ก็ไม่ควรจะเดินขบวนหรือไม่ควรแสดงอะไรในทางการเมืองทั้งสิ้น ทุกคนต้องทำตัวเป็นผ้าพับไว้ ขึ้นกระดุกกระดิกขึ้นมาก็จะเลิกรัฐธรรมนูญ คิดอย่างนี้แล้วก็เกิดเห็นว่า รัฐธรรมนูญกลายเป็นตัวจําสำหรับให้คนอื่นมาขู่เล่นได้ตลอดไปเท่านั้นเอง ทำอะไรไม่ถูกใจก็จะเลิกรัฐธรรมนูญทำเดี๋ยวนั้น หากเป็นอย่างนี้แล้วก็ไม่ว่าจะมีรัฐธรรมนูญไว้ทำไมกัน การมีรัฐธรรมนูญนั้นหมายถึงการมีสิทธิเสรีภาพ ผู้ที่เดินขบวนวันนั้นก็เดินไปตามถนนด้วยเสรีภาพ มิได้ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน และมีได้ก็คิดขวางการจราจรเป็นแน่นอน เพราะเดินอยู่ทางเท้าริมถนน ที่เกิดตึงตังขึ้นมาก็มีใช่เพราะความผิดของผู้เดินขบวน แต่เป็นเพราะตำรวจเอารัวไปกั้นที่สะพานมัฆวาน 99

ก่อนการเลือกตั้งใหญ่ทั่วประเทศ ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลนครกรุงเทพฯ และธนบุรี รัฐบาลจอมพลถนอมมีคำสั่งให้ผู้สมัครรับเลือกตั้ง พุดเฉพาะแต่เรื่องการบ้านห้ามพุดเรื่องการเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนบทความวิจารณ์ว่าการจำกัดสิทธิเช่นนี้เป็นขัดต่อรัฐธรรมนูญ และเจตนารมณ์ของการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยสิ้นเชิง ยกตัวอย่างประชดถากถางรัฐบาลหลายตัวอย่าง เช่น

"พ่อแม่พี่น้องทั้งหลาย ผมมาพุดกับท่านใน"

บ้านผม และในบ้านพี่น้องทั้งหลายนั้น อะไ"

จะไม่มี บ้านผมมีกันอยู่สี่คน ตัว"

ยายแก่จีเม่าที่เมียผมเก็บมาเลี้ยงไว้อีกคน เมียผมเขาต้องไปจ่ายตลาดพอเลี้ยงห้าคนที่อยู่บ้านเดียวกันนี้ แต่ก่อนเขาบอกผมว่าการเดินไปตลาดนั้นขาไปตัวเบาเดินสบาย จากกลับหอรอกจึงจะเหนื่อยเพราะต้องถือกับข้าวกลับ แต่เดี๋ยวนี้เขาบอกว่าไม่เหมือนแต่ก่อนเสียแล้ว ขาไปต่างหากจะต้องหนักแรงเพราะต้องแบกเงินเอาไปมาก จากกลับเดินตัวปลิวสบายไปเลย เพราะเงินนั้นซื้อกับข้าวได้นิดเดียว เอาเชือกกล้วยมาผูกเข้าไปแล้วใช้นิ้วก้อยหิ้วมาก็อยงไหว ของกินทุกวันนี้อะไรๆมันก็แพงไปทั้งนั้น ข้าวสารแพง (ปรบมือ) ปลาทุแพง (ปรบมือเป่าปาก) ปูเค็มแพง (ปรบมือแล้วตืนด้วย) หมูแพง ขอโทษ พี่น้องทั้งหลาย ผู้หมวดว่ายังไงครับ จะจับผมหรือ อ้าวเรื่องอะไร? ผมพูดเรื่องการบ้านนี่นา เปล่าครับ ผมไม่ได้พูดเรื่องการเมืองสักนิด ผมบอกว่า หมู โอ้ย! เขาขีครับต้องใส่กุญแจมือกันด้วยหรือหมูนะหรือครับเป็นการเมืองกลับเป็นยังงั้นไป ผมไม่รู้นี่ครับ" 100

ภายหลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญและกฎหมายพรรคการเมือง โดยกำหนดวันเลือกตั้งใหญ่ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 ฝ่ายรัฐบาลก็ได้จัดตั้งพรรค "สหประชาไทย" หรือ สปท. ขึ้น เพื่อส่งผู้สมัครรับเลือกตั้ง โดยมีการรวมพลัง 3 ด้านคือ คณะทหาร-ข้าราชการ นักวิชาการและนักการเมือง (ซึ่งฝ่ายหลังนั้นถือว่าเป็นการกลับเข้ามาสู่การเมืองอีกครั้งของอดีตสมาชิกพรรคเสรีมนังคศิลา หลังจากยุติบทบาทไปกว่า 10 ปี) จอมพลถนอมรับตำแหน่งหัวหน้าพรรค มีพลเอกประภาส จารุเสถียร, นายพจน์ สารสิน เป็นรองหัวหน้าพรรค พล.อ.อ.ทวี จุลละทรัพย์ เป็นเลขาธิการพรรค

เมื่อจอมพลถนอมก่อตั้งพรรคสหประชาไทย ในคอลัมน์ "คึกฤทธิ์" หน้า 5 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนเสียดสีถึงกรณี "นำหนอมเอาเหี้ยกับแร้งมาผสมพันธ์จนเกิดพันธุ์ใหม่เรียกตัวสหปมงคล" อย่างไรก็ตาม ก่อนการเลือกตั้งม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้แสดงท่าทีสนับสนุนพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอมว่าเป็นพรรคที่เหมาะสมแก่การเป็นรัฐบาล โดยให้เหตุผล

ว่า "ประเทศไทยต้องการรัฐบาลที่เข้มแข็งและเคยงาน ส่วนพรรคประชาธิปัตย์ควรเป็นฝ่ายค้าน เนื่องจากห่างไกลราชการแผ่นดินมาสิบกว่าปี" 101

ถ้าจะพิจารณาทัศนะทางการเมืองของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่ผ่านมา (จนถึงช่วงก่อน เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516) นั้น กล่าวได้ว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์เคยชินและยอมรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ปกครองโดยเผด็จการทหารแล้ว การยอมรับนี้ก็น่าจะเป็นเหตุผลที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่คิดกลับไปเล่นการเมืองอีก ดังจะเห็นได้จากบทความในคอลัมน์ "คึกฤทธิ์"

"คุณพจน์ สารสิน ได้ตั้งปัญหาถามคนไทยว่า ถ้าไม่ให้ทหารเป็นรัฐบาลแล้วจะให้ใครเป็น? ผมเองเป็นผู้ที่มีคนเห็นว่าตอบปัญหาได้สารพัด แต่ผมก็ยอมรับว่าผมตอบปัญหาคุณพจน์ข้อนี้ไม่ได้ เพราะเท่าที่ผมมองดูในเมืองไทยทุกวันนี้แล้ว ก็ยังไม่เห็นตัวบุคคลใด หรือคณะใดที่ไม่ใช่ทหารที่จะเข้ามาเป็นรัฐบาลได้ ถึงจะเป็นได้ ก็คงเป็นไม่นาน เพราะบุคคลที่ไม่ได้เป็นทหารนั้น จะคุมทหารไว้ไม่ได้ หรือไม่มีอำนาจพอที่จะบังคับทหารให้เชื่อฟังได้ เป็นรัฐบาลเข้าแล้วทหารเกิดไม่พอใจอะไรขึ้นมาทหารก็จะบังคับให้ลาออกหรือใช้กำลังทหารบังคับแล้วก็ตั้งรัฐบาลขึ้นมาใหม่ซึ่งก็เป็นรัฐบาลทหาร การกระทำแบบนี้ได้กลายเป็นประวัติศาสตร์และประเพณีการปกครองแล้ว" 102

ผลการเลือกตั้ง ปรากฏว่าพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอมได้ที่นั่งในสภา 75 ที่นั่ง ขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค ได้ 57 ที่นั่ง นอกนั้นเป็นผู้สมัครอิสระที่ไม่สังกัดพรรคการเมืองใด 71 ที่นั่ง และพรรคเล็กพรรคน้อย 15 ที่นั่ง หลังการเลือกตั้ง พรรคสหประชาไทยรวบรวมส.ส.จากพรรคเล็กพรรคน้อย และพรรคอิสระมาได้จำนวน 127 คน จอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง โดยคณะรัฐมนตรีส่วนมากยังอยู่ในตำแหน่งเดิม เช่น นายเสริม วินิจฉัยกุล รมว.คลัง พล.อ.ประภาส จารุเสถียร รมว.มหาดไทย นายพจน์ สารสิน รมว.กระทรวงพัฒนาการ นายถนัด คอมันตร์ รมว.ต่างประเทศ

101 คึกฤทธิ์, 8 มกราคม 2512

102 คึกฤทธิ์, 26 กรกฎาคม 2511

ภายใต้บรรยากาศประชาธิปไตยครึ่งใบ (จอมพลถนอม นายกรัฐมนตรีไม่ได้ลงสมัครรับเลือกตั้ง) อยู่นาน 2 ปีกว่า ในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 จอมพลถนอมจึงตัดสินใจปฏิวัติรัฐบาลตัวเอง ยุบสภา ยกเลิกรัฐธรรมนูญ โดยอ้างถึงเหตุผลจากต่างชาติ บางประเทศที่เข้ามาแทรกแซง และยุบส่งเสริมให้ผู้ก่อการร้ายกำเริบเสิบสานในประเทศ นอกจากนี้สถานการณ์ภายในประเทศก็เต็มไปด้วยความยุ่งเหยิงนานาประการ ซึ่งคณะปฏิวัติอ้างว่าหากปล่อยให้มีการแก้ไขไปตามวิถีทางของรัฐธรรมนูญแล้ว จะเป็นการล่าช้า จึงตัดสินใจปฏิวัติเพื่อให้สามารถแก้ไขสถานการณ์ของประเทศได้ผลอย่างรวดเร็ว

เมื่อทำการปฏิวัติแล้ว จอมพลถนอมได้จัดตั้งสภาบริหารคณะปฏิวัติขึ้นเพื่อปกครองประเทศโดยจอมพลถนอมดำรงตำแหน่งเป็นประธานสภา มีผู้อำนวยการ 4 ฝ่ายคือ 1) พล.อ.ประภาส จารุเสถียร เป็นผู้อำนวยการฝ่ายรักษาความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงของประเทศ 2) นายพจน์ สารสิน เป็นผู้อำนวยการฝ่ายเศรษฐกิจและการคลัง 3) พล.อ.อ.ทวี จุลละทรัพย์ เป็นผู้อำนวยการฝ่ายเกษตรและคมนาคม และ 4) พล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิวงศ์ อธิบดีกรมตำรวจขณะนั้น เป็นผู้อำนวยการฝ่ายศึกษาและสาธารณสุข นอกจากนี้พ.อ.ณรงค์ กิตติขจร ลูกชายจอมพลถนอม ซึ่งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการคณะปฏิวัติก็ได้ไปดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการคณะกรรมการตรวจและติดตามผลการปฏิบัติราชการ (ก.ต.ป.) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีอำนาจมาจกภายในการตรวจตราการปฏิบัติงานของราชการ

เมื่อรัฐบาลจอมพลถนอมทำลายระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ด้วยการทำรัฐประหารรัฐบาลตัวเอง ก็ไม่ปรากฏว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะคัดค้านหรือมีความคิดเห็นใดใด แต่ในวันที่ 9 มีนาคม 2515 ส.ส.จากพรรคฝ่ายค้าน 3 คนประกอบด้วย นายอุทัย พิมพ์ใจชน นายอนันต์ ภัคดีประไพ และนายบุญเกิด หิรัญคำ ยื่นฟ้องต่อศาลว่าจอมพลถนอมละเมิดรัฐธรรมนูญ แต่กลับถูกสั่งจับขังคุกทันทีหลังจากยื่นฟ้องและต่อมาจอมพลถนอมก็ได้ใช้อำนาจเผด็จการสั่งจำคุกคนละ 7-10 ปี (ไม่มีการพิจารณาคดีในศาล)โดยที่รัฐบาลสั่งห้ามหนังสือพิมพ์ทำข่าวและไม่มีใครกล้าปรียากแสดงความคิดเห็น ด้านม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงเจียบเจยต่อไป

แต่เมื่อดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เขียนจดหมายจากประเทศอังกฤษ เรียกร้องให้จอมพลถนอมรีบคืนรัฐธรรมนูญให้ประชาชนโดยเร็ว โดยใช้นามแฝงว่า "เข้ม เย็นยิ่ง" และได้มีผู้นำจดหมายนี้ไปเผยแพร่จนเป็นที่กล่าวขวัญถึงกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เขียนลงในสยามรัฐ

ฉบับวันที่ 11 พฤษภาคม 2515 ว่า "ได้ข่าวที่แน่นอนยืนยันว่าดอกเตอร์ป่วยไม่ได้เป็นผู้เขียนจดหมายฉบับนั้น" ซึ่งเหมือนกับที่จะช่วยปกป้องรัฐบาลให้พ้นจากคำวิพากษ์วิจารณ์ จนเมื่อ ดร.ป่วยเขียนจดหมายถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยืนยันว่าตนเป็นผู้เขียนจดหมายจริง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เพียงแต่ลงจดหมายในสยามรัฐ (22 พฤษภาคม 2515) ให้เฉยๆ โดยไม่ขอภัยหรือ ตอบชี้แจงแต่อย่างไร 103

ในช่วงที่คณะปฏิวัติขึ้นบริหารประเทศนั้น ตลอดเวลาได้มีเสียงเรียกร้องจากประชาชนให้คณะปฏิวัติรีบประกาศใช้รัฐธรรมนูญ และจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศให้ถูกต้องตามขั้นตอน ประจวบกับในปี 2515 เป็นปีที่สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ซึ่งมีพระชนมายุครบ 20 พรรษา ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารฯ จึงจำเป็นต้องมีรัฐบาลให้ถูกต้องตามธรรมเนียมนิยม เพราะจะจัดให้มีพระราชพิธีในขณะที่ประเทศชาติยังถูกปกครองด้วยคณะปฏิวัติไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองแห่งราชอาณาจักรเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม ซึ่งมีบทบัญญัติทั้งสิ้น 23 มาตรา รัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เพียงสภาเดียว โดยประกอบด้วยสมาชิกที่มาจากการแต่งตั้งจำนวน 299 คน โดยม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติชุดนี้ด้วย

สมาชิกสภานิติบัญญัตินี้มีสิทธิ์ตั้งกระทู้ถามรัฐบาลได้ แต่ห้ามอภิปรายหรือซักถามเพิ่มเติม ที่สำคัญคือไม่มีอำนาจเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรี ส่วนรัฐมนตรีนั้น รัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดว่าห้ามเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ

สภานิติบัญญัติแห่งชาติตามรัฐธรรมนูญการปกครองฉบับนี้มีมติเลือก พล.ต.ศิริสรีโยธิน เป็นประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรี แม้จอมพลถนอมจะเปลี่ยนฐานะจากหัวหน้าคณะปฏิวัติมาเป็นหัวหน้ารัฐบาลที่มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งก็ตาม ก็ไม่ได้ช่วยให้วิกฤตการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นคลายความเครียดลงไปแต่อย่างใด

103 อ่างใน วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์ผลึก, 2532 หน้า 71

ในทางการเมือง เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิวงศ์ อธิบดีกรมตำรวจกับกลุ่มของจอมพลถนอมและจอมพลประภาส ซึ่งเหตุการณ์ที่ชี้ให้เห็นความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงก็คือ กรณีการบุกพังป้อมตำรวจ ซึ่งข่าวลือระบุว่าเป็นการกระทำโดยคนของพันเอกณรงค์ กิตติขจร นอกจากนี้ยังไม่มีการต่ออายุราชการให้พล.ต.อ.ประเสริฐ เมื่อครบเกษียณแล้ว ทั้งที่ก่อนหน้านี้เพิ่งต่ออายุราชการให้จอมพลถนอม

ในทางเศรษฐกิจ สิ่งที่แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลจอมพลถนอมไม่สามารถบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนได้ คือการขาดแคลนข้าวสารจนถึงขนาดประชาชนไทยต้องเข้าแถวรอคิวกันอย่างยาวเหยียดตั้งแต่เช้าตรู่ เพื่อซื้อข้าวสารปันส่วนที่เจ้าหน้าที่ของทางราชการนำมาขายในราคาควบคุม และซื้อได้ไม่เกิน 10 กิโลกรัม และยังคงตามมาด้วยการขาดแคลนน้ำตาลทรายด้วย

นอกจากนี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญคือ "กรณีทุ่งใหญ่" ที่คณะนายทหารและนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่พากันเข้าไปล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่นเรศวร จังหวัดกาญจนบุรี โดยใช้อาวุธในราชการสงคราม ทั้งปืนเอ็ม 16 รถจี๊ป เฮลิคอปเตอร์ เป็นอุปกรณ์สำคัญในการล่าสัตว์ ความได้แตกตื่นเมื่อในเที่ยวกลับ เฮลิคอปเตอร์หนึ่งในสองลำเกิดอุบัติเหตุตกกลางทุ่งนาอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ชากสัตว์ป่าที่บรรทุกมากระจายเกลื่อนทุ่งเรื่องราวจึงเป็นข่าวฉาวโจ่งจิ้น มีการวิพากษ์วิจารณ์ให้มีการสอบสวนเอาความผิดกับคณะบุคคลดังกล่าว แต่เนื่องจากในระยะนั้นนายพลเนวินประธานสภาปฏิวัติของประเทศพม่าเดินทางมาเยือนประเทศไทย จอมพลถนอม นายกรัฐมนตรี และจอมพลประภาส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น จึงพูดทำนองว่าคณะบุคคลดังกล่าวไม่ได้เข้าไปล่าสัตว์ หากแต่เข้าไปราชการลับเพื่อให้การอารักขาแก่นายพลเนวิน 104

วันรุ่งขึ้นหลังเหตุการณ์เฮลิคอปเตอร์ตก สยามรัฐพาดหัวข่าวว่า

แฉมีนายทหาร - ตำรวจฝ่าฝืนกฎหมาย

ใช้เฮลิคอปเตอร์ - รถราชการไปล่าสัตว์

ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าที่กาญจนบุรี 105

รวมทั้งรายงานถึงความฟุ้งเฟ้อของคณะล่าสัตว์กลุ่มนี้ ซึ่งเป็นคณะใหญ่ มีจำนวนประมาณ 50 คน มีเด็กและผู้หญิงร่วมด้วย เรื่องอาหารการกิน กลางวันคณะล่าสัตว์จะออกเที่ยวพักผ่อนด้วยการซ้อมยิงปืน ส่วนการล่าสัตว์จะทำงานในเวลากลางคืน โดยใช้รถตระเวนส่องยิงสัตว์ตามกลางทุ่ง สยามรัฐเกาะติดข่าวนี้พร้อมรายงานอย่างละเอียดนับเดือน หนังสือพิมพ์ทุกฉบับนำมาเสนอ ประชาชนพากันมาบริจาคเงินเพื่อช่วยสื่อมวลชนและนักศึกษาต่อสู้กับความอยุติธรรมในสังคม (จนกลายเป็นตัวปลุกเร้าประชามติให้เกิดการขับไล่รัฐบาลต่อมา)

เนื่องจากคณะพรานบรรดาศักดิ์ ประกอบด้วยนายทหารนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ รัฐบาลจึงออกมาปกป้องอย่างเต็มที่ นายกฯให้สัมภาษณ์ว่าเป็นการไปปฏิบัติหน้าที่ราชการลับ ซึ่งลับมากจนไม่อาจเปิดเผยได้ พร้อมทั้งถือว่าเป็นตายในขณะปฏิบัติหน้าที่ (จอมพลถนอมไปรดน้ำศพนายทหารตำรวจที่เสียชีวิตเพราะเฮลิคอปเตอร์ตก ปรากฏว่าหีบศพของผู้เสียชีวิตทุกคนคลุมด้วยธงชาติ)

รัฐบาลงดเอาวิธีเก่าๆที่ชอบงัดมาใช้คือ มีหนังสือจากเจ้าหน้าที่แผนกเอกสาร หนังสือพิมพ์สันติบาล ถึงบรรณาธิการทุกฉบับ "ขอให้งดเสนอข่าวนี้" แต่พล.ต.ท.ประจวบ สุนทรางกูร อ้างว่าไม่รู้เรื่อง

ในวันเดียวกันนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พูดถึง "เสียงสวรรค์จากเซซาโว" ในหน้า 5 กล่าวเตือนรัฐบาลให้มิ "วุฒิในทางศีลธรรม" เพราะอะไรถูกอะไรผิด ประชาชนทั้งเมืองก็มองเห็นได้โดยชัดแจ้งอยู่แล้ว

เดือนมิถุนายน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้แสดงความขือใจเป็นข้อๆดังนี้

1) เฮลิคอปเตอร์ลำที่ไปตกนั้น มีข่าวว่าได้ลงไปซ่อม และกรรมการขนส่งทหารบกยังมีได้ส่งคืนสังกัด เหตุไฉนจึงได้มีคำสั่งให้นำเอาเฮลิคอปเตอร์ซึ่งจะต้องถือว่ายังอยู่ระหว่างซ่อมนั้นไปราชการลับ เฮลิคอปเตอร์เครื่องที่ใช้การได้ดีในกองทัพบกไม่มีอีกแล้วหรือ

2) ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรี ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์อย่างเปิดเผยว่า ถ้าหากมีราชการลับในเขตจังหวัดของท่านแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของท่านที่จะต้องรู้ เพราะหน่วยราชการที่สั่งให้เจ้าหน้าที่ไปราชการลับในจังหวัดใด จะต้องแจ้งผู้ว่าราชการจังหวัดนั้นทราบว่ามีราชการลับเกิดขึ้นในจังหวัดนั้น แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรีมิได้ทราบเรื่องนี้เลย ข้อนี้ยังไม่มีใครทำให้แจ่มแจ้งขึ้น จึงยังมีดมนอยู่

3) ไม่มีการเปิดเผยว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจ ที่ได้รับคำสั่งให้ไปราชการลับที่ทุ่งใหญ่นั้นมีจำนวนกี่คน แต่เมื่อต้องใช้เฮลิคอปเตอร์ขนส่งถึงสองลำก็เห็นจะต้องสันนิษฐานว่านายทหาร ตำรวจที่มีชื่อปรากฏเป็นข่าวทั้งหมดนั้นได้ไปราชการลับ

4) เมื่อสันนิษฐานดังนี้แล้วก็ย่อมจะต้องเกิดความประหลาดใจขึ้น กองทัพบกทั้งกองทัพนั้น ไม่มีหน่วยราชการลับและไม่มีนายทหารประจำหน่วยนี้เอาไว้ใช้ในราชการลับเลยทีเดียวหรือ จึงต้องใช้นายทหารตำรวจซึ่งมาจากหน่วยต่างๆกัน ไปราชการลับเรื่องเดียวกันและครั้งเดียวกัน เช่น นายทหารนักเรียนนอกที่เป็นบุตรคนใหญ่คนโต ซึ่งน่าจะได้เป็นนายทหารคนสนิทของผู้บัญชาการทหารบก เพราะคุณสมบัตินั้นไม่ยากจะมีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะไปทำหน้าที่ราชการลับในป่าดงกันดาร นายตำรวจนครบาลซึ่งเป็นนักแม่นปืนชั้นกีฬาโอลิมปิก นายตำรวจนครบาลหน้าที่อื่นๆซึ่งไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับราชการลับที่ชายแดนพม่า ตลอดจนผู้กำกับตำรวจท้องที่ ซึ่งมีหน้าที่ตรวจตราแม่น้ำลำคลอง แต่ต้องถูกไปราชการลับในท้องที่อันมีแต่ป่าเขา มีกฎเกณฑ์อย่างไร ในการเลือกตัวผู้ไปราชการลับครั้งนี้?

5) หนังสือพิมพ์ได้ลงภาพนักล่าสัตว์ในทุ่งใหญ่คณะหนึ่ง ยืนอยู่รอบกระทิงที่ล้มแล้ว ภาพนี้ปรากฏว่าถ่ายเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ที่แล้วมานี้ และในภาพปรากฏว่ามีนายทหารและตำรวจหลายท่านที่ได้รับคำสั่งให้ไปราชการลับในครั้งนี้นี้อยู่ด้วย

ภาพที่ถ่ายในเดือนกุมภาพันธ์นั้น มิได้ถ่ายในระหว่างปฏิบัติราชการลับแน่นอน เพราะถ้าเป็นราชการลับแล้วคงจะถ่ายภาพแบบนั้นไม่ได้ จึงน่าจะคิดว่ามีสิ่งใดหนอเข้ามาดล-

บันดาลใจให้ท่านผู้บัญชาการทหารบก มีบัญชาให้นายทหารตำรวจที่ได้ไปล่าสัตว์ด้วยกัน ที่
ทุ่งใหญ่เมื่อเดือนกุมภาพันธ์นั้น ไปราชการลับในครั้งที่เกิดเหตุนี้อีกจนเกือบจะครบทุกคน

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบท้ายว่า "น่าประหลาดมาก" 106

อาจวิเคราะห์ได้ว่า การที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์และหนังสือพิมพ์สยามรัฐ กลับมา
แสดงบทบาทวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรงในช่วงปลายของจอมพลถนอม (ซึ่งเป็นช่วงที่
จอมพลประภาส และพันเอกณรงค์ เริ่มโดดเด่นออกมาจนแปลกแยกกับจอมพลถนอมนั้น)
ส่วนหนึ่งก็มีสาเหตุมาจากกรณีทุ่งใหญ่ ที่นายทหารชั้นผู้ใหญ่พาดาราสาวยุโรปไปล่าสัตว์ในอุทยาน
แห่งชาตินั่นเอง

คำานุน สิทธิสมาน 107 กล่าวถึงบทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในช่วงเวลานี้ว่า

"ในช่วงต่อของปี 2514-2515 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนร่วมในการก่อให้เกิดมติ
มหาชนอย่างไม่เป็นทางการ ในการระดมความเป็นปึกแผ่นต่อจอมพลถนอม ทีละน้อย โดย
เฉพาะการลงบทความจากสวีเดนของผู้ใช้นามปากกาว่า สุนทร วงศ์หนองหว้า จนถึงช่วงต้นปี
2516 กับกรณีทุ่งใหญ่เรศวร ที่หนังสือพิมพ์สยามรัฐมีบทบาทสูงยิ่ง หน้าปกบันทึกกลับจาก
ทุ่งใหญ่ที่กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติพิมพ์เผยแพร่กว่า 2 แสนเล่ม เป็นฝีมือวาดของ ม.ล.รองฤทธิ์
ปราโมช ...ช่วงเวลานั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ใกล้ชิดกับนักศึกษารวมศาสตร์อย่างยิ่ง ทั้งในฐานะ
ผู้ก่อตั้งโชนธรรมศาสตร์ อาจารย์วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยและประธานหอพักรัชดาภิเษก"

เหตุการณ์ล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่ฯ ทำให้เรื่องราวเลยเถิดออกไปจนถึงการคัดค้าน
นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงจำนวน 9 คน ออกจากบัญชีนักศึกษา เพราะพวกเขาได้
รวมกลุ่มกันออกหนังสือของชมรมคนรุ่นใหม่ชื่อ "มหาวิทยาลัยที่ยังไม่มีคำตอบ" ซึ่งทาง
มหาวิทยาลัยรามคำแหงตั้งข้อหาพวกเขาว่า ตั้งชมรมโดยไม่ได้รับอนุญาตจากมหาวิทยาลัย
ใช้สถานที่ในมหาวิทยาลัยเป็นที่ชุมนุมเป็นครั้งคราวโดยพลการ เขียนหนังสือก้าวร้าวผู้อื่น

106 สุกัญญา สุตบรรทัด และ นันทริกา คุ่มไพโรจน์, สี่รอบทศวรรษสยามรัฐ
หน้า 94-97

107 หลังวัดชนะสงคราม, ผู้จัดการรายวัน, 11 ตุลาคม 2538 หน้า 8

ด้วยถ้อยคำอันหยาบคาย กล่าวถึงมหาวิทยาลัยรามคำแหงในทางที่ทำให้ผู้อื่นเกลียดชัง ต่ำหนักศึกษาที่ตั้งหน้าตั้งตาเล่าเรียนว่าเป็นคนเห็นแก่ตัว ด้วยเหตุนี้ ดร.ศักดิ์ ฝาสุขนิรันดร์ อธิการบดีรามคำแหงขณะนั้นจึงสั่งลบชื่อนักศึกษาจำนวน 9 คน ออกทั้งๆที่สาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้นักศึกษาทั้ง 9 คน ถูกลบชื่อออกก็คือข้อความลอยๆ 4 บรรทัด ในหน้า 6 ของหนังสือที่ว่า

สภาสัตว์ป่าแห่งทุ่งใหญ่ฯ

มีมติให้ต่ออายุสัตว์ป่าอีก 1 ปี

เนื่องจากสถานการณ์ภายในและภายนอก

เป็นที่ไม่น่าไว้วางใจ

ข้อความลอยๆดังกล่าวนี้เอง ที่ถือว่าเป็นการถากถางรัฐบาลขณะนั้นต่อกรณีล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่ฯ และการต่ออายุราชการของจอมพลถนอม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด และจอมพลประภาส ในฐานะผู้บัญชาการทหารบก อีกคนละ 1 ปี โดยที่จอมพลถนอมนั้นเคยได้รับการต่ออายุมาก่อนหน้านั้นครั้งหนึ่งแล้ว

จากกรณีลบชื่อนักศึกษาออก ทำให้นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงรวมตัวประท้วงคำสั่งของดร.ศักดิ์ ฝาสุขนิรันดร์ อธิการบดี และศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้เข้าร่วมสนับสนุนด้วย การประท้วงจึงมีนิสิตนักศึกษาทุกสถาบันประมาณ 50,000 คน เข้าร่วมประท้วงที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเมื่อวันที่ 21-22 มิถุนายน 2516 การเรียกร้องในระยะแรกเพียงต้องการให้มหาวิทยาลัยรามคำแหงรับนักศึกษาทั้ง 9 คนกลับเป็นนักศึกษาดังเดิม และเรียกร้องให้อธิการบดีลาออก แต่ต่อมาได้มีการเรียกร้องให้รัฐบาลคืนอำนาจการปกครองแก่ประชาชน โดยขอให้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญภายใน 6 เดือน ผลลงเอยที่ฝ่ายนักศึกษาทั้ง 9 คน ได้กลับเข้าเรียนตามปกติ ดร.ศักดิ์ ฝาสุขนิรันดร์ อธิการบดี ลาออกจากตำแหน่ง แต่ขอเรียกร้องของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยที่ต้องการให้มีรัฐธรรมนูญภายใน 6 เดือน ไร้ผล (รัฐบาลแถลงว่าจะร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายใน 3 ปี)

จากเหตุการณ์นี้เองที่ทำให้กลุ่มผู้นำของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ ตลอดจนจนอาจารย์มหาวิทยาลัยและผู้สนใจร่วมกันก่อตั้ง "กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญ" ขึ้น นำทีมโดยนาย ชिरยุทธ บุญมี โดยแบ่งระดับของสมาชิกกลุ่มไว้ 2 ขั้นตอน ขั้นที่หนึ่งเรียกว่าผู้ที่เห็นด้วยกับการเรียนรื้อรัฐธรรมนูญ ซึ่งขั้นต้นมีอยู่ 100 คน ขั้นที่สองเป็นกลุ่มปฏิบัติการ ซึ่งมีตัวเขาเอง

เป็นผู้ประสานงาน และในวันศุกร์ที่ 5 ตุลาคม 2516 กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญได้นัดสื่อมวลชน เพื่อแถลงข่าวเกี่ยวกับวัตถุประสงค์การดำเนินงานของกลุ่มว่าต้องการให้รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยเร็วที่สุดด้วยสันติวิธี ให้การศึกษาทางการเมืองเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญตามระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนเกิดความสำนึกและหวงแหนในสิทธิเสรีภาพของตน โดยจะใช้เวลาติดต่อกันสองเดือนในการรณรงค์ และในระยะแรกจะแจกหนังสือและใบปลิวตามย่านชุมชนต่างๆ โดยฝ่ายรัฐบาลได้ขู่ปรามว่าหากการเรียกร้องครั้งนี้ทำให้เกิดการเดินขบวนขึ้น ทางเจ้าหน้าที่ตำรวจจะจับกุมทันทีเพราะเป็นการผิดกฎหมายคณะปฏิวัติที่ห้ามชุมนุมทางการเมืองสาธารณะเกินห้าคน

วันต่อมากลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญซึ่งเดินแจกหนังสือ "กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญฉบับที่ 1" โปสเตอร์และใบปลิว ที่ท้องสนามหลวงในขณะที่เปิดตลาดนัด จนเมื่อกลุ่มผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญกำลังแจกเอกสารอยู่ที่บริเวณตลาดประตูน้ำ ก็ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจซึ่งติดตามมาตั้งแต่สนามหลวงและบางลำภู เข้าจับกุม หลายคนหลุดพ้นการจับกุมไปได้ เจ้าหน้าที่ตำรวจจึงจับได้เพียง 11 คน และต่อมาถูกจับเพิ่มอีก 2 คน ซึ่งไม่เกี่ยวกับการแจกใบปลิว ทั้งหมดถูกตั้งข้อหาว่าขัดขืนคำสั่งคณะปฏิวัติฉบับที่ 4 และ กบฏภายในราชอาณาจักร ตามกฎหมายอาญามาตรา 116 และหลังจากการค้นบ้านผู้ต้องหา ก็มีการเพิ่มข้อหาการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์เพิ่มขึ้นอีก การจับกุมนี้ทำให้นักศึกษาและประชาชนไม่พอใจเป็นอย่างมาก มีการชุมนุมประท้วงตรวจสอบของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รวมทั้งสถาบันการศึกษาอื่นๆ ซึ่งบทบาททางการเมืองของนักศึกษาชัดเจนและเข้มแข็งขึ้นมาก หลังจากที่ประสบความสำเร็จจากการเป็นผู้นำต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นเมื่อเดือนพฤษภาคม 2515

ด้านม.ร.ว.คึกฤทธิ์ นั้นได้แสดงความเห็นของตนเองไว้ว่า

"ดูไปแล้วฝ่ายหกเดือน หรือสามปี ก็ครี้อๆกัน อยากรได้อยากมีรัฐธรรมนูญด้วยกัน ผิดกันที่เวลาสามปีหรือหกเดือนกว่าเท่านั้น ความเห็นแตกต่างกันเพียงเท่านั้น จะต้องบอกไปลิศจับกันด้วยหรือครับ" 108

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังได้สะท้อนภาพสถานการณ์ที่ตนเองเห็นว่าขณะนี้ มีรถไฟสองขบวนอยู่บนรางเดียวกันติดสติมเต็มทีและกำลังวิ่งชนกัน พร้อมกับแนะนำทางแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าว่ามีทางออกทางเดียวก็คือ รัฐบาลต้องลาออก

"ผมโยนปัญหานี้ไปให้รัฐบาลครับ เพราะรัฐบาลเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับสถานการณ์บ้านเมือง รัฐบาลใดที่ไม่สามารถป้องกันสถานการณ์อันร้ายแรงได้หรือเมื่อสถานการณ์นั้นเกิดขึ้นแล้วไม่สามารถแก้ไขได้ เขาก็มักจะลาออก"

ในวันที่ 12 ตุลาคม 2516 เวลา 12.00 น. นายสมบัติ ธำรงชัยสุวรรณ ศาสตราจารย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ ได้ประกาศแถลงการณ์ยื่นคำขาดให้ปล่อยผู้ต้องหาทั้ง 13 คน ภายใน 24 ชั่วโมง จอมพลถนอมได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีและมีมติให้ปล่อยผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญทั้ง 13 คน โดยให้มีการประกันตัว ส่วนข้อกล่าวหาว่าเป็นกบฏและคอมมิวนิสต์ นั้นให้ไปต่อสู้กันในชั้นศาล แต่ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ ไม่ยอมรับข้อเสนอ ยืนยันให้ปล่อยผู้ต้องหาทั้งหมดโดยไม่มีเงื่อนไข ในวันที่ 13 ตุลาคม 2516 หลังจากนักศึกษาประชาชนเคลื่อนขบวนออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และอีกส่วนหนึ่งซึ่งไปเจรจากับรัฐบาลได้ผลว่ารัฐบาลยอมปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้ง 13 คน โดยไม่มีเงื่อนไข และจอมพลประกาศให้คำรับรองว่าจะร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายในเดือนตุลาคม 2517

ต่อมา มีการเคลื่อนขบวนจากอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ไปถึงพระราชวังสนามจันทร์ เพื่อขบวนรถม้า แต่ขบวนฝูงชนได้เผชิญหน้ากับแถวปิดกั้นของตำรวจที่อยู่ในสภาพเตรียมพร้อม จึงไม่สามารถเคลื่อนขบวนต่อไปได้

รุ่งเช้าของวันที่ 14 ตุลาคม 2516 พ.ต.อ.วิเชียร เดชกุญชร ได้อัญเชิญพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดย "ขอให้กลับคืนสู่สภาพปกติ" ฝูงชนได้หันหน้าไปทางพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน แล้วร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี จากนั้นก็เริ่มสลายตัว

ขณะที่กำลังแยกย้ายกันกลับบ้าน ประชาชนที่ไปทางถนนพระราม 5 มุ่งสู่แยกดุสิต ถูกหน่วยคอมมาโดของตำรวจนครบาลและกองปราบขัดขวาง ตำรวจยื่นกรานให้ประชาชนถอยกลับไปออกทางเดิม ในที่สุด มีการปะทะกันจนถึงใช้อาวุธ มีนักศึกษาประชาชน

เสียชีวิตจำนวนมาก เมื่อข่าวแพร่สะพัดออกไป จึงมีการประกาศให้ฝูงชนกลับไปรวมตัวกันอีกครั้งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รัฐบาลสังทหารและตำรวจออกปราบ มีทั้งทหารและเฮลิคอปเตอร์ เป็นเวลาถึง 10 ชั่วโมง ในเย็นวันนั้นจอมพลถนอม กิตติขจร ได้ลาออก โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานกระแสรบราชดำรัสแก่ประชาชนว่า จอมพลถนอมได้ลาออกแล้ว และทรงแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ อดีตประธานศาลฎีกา เป็นนายกรัฐมนตรีเพื่อจัดตั้งรัฐบาลแทนเหตุการณ์ทั้งหมดสงบลงเมื่อจอมพลถนอม จอมพลประภาส และพันเอกณรงค์ หลบหนีออกจากประเทศไทย

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งเรียกว่า "นายกรัฐมนตรีพระราชทาน" ได้ตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ จำนวน 18 คน และเนื่องจากขณะนั้นยังมีสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (ซึ่งมีพล.ต.ศิริ สิริโยธิน เป็นประธานสภา และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นสมาชิกสภา) เพราะไม่ได้ล้มไปตามรัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจร แต่ทั้งสภาและสมาชิกสภาก็ต้องยุบเลิกไปโดยปริยาย เมื่อได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า แต่งตั้งสมาชิกแห่งชาติขึ้นจำนวน 2,347 คน เพื่อทำหน้าที่คัดเลือกสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติชุดใหม่ จำนวน 299 คน โดยมีการประชุมสมาชิกแห่งชาติขึ้นที่สนามราชตฤณมัยสมาคม หรือที่สนามม้านางเลิ้ง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งสมาชิกแห่งชาติ โดยประกอบด้วยบุคคลจากทุกสาขาอาชีพทั้ง ภายหลังจากสมาชิกสมาชิกแห่งชาติ (จำนวน 2,347 คน) ได้คัดเลือกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (จำนวน 299 คน) แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ได้รับการคัดเลือกจากสมาชิก ให้เป็นประธานสภาสภานิติบัญญัติชุดใหม่นี้

สภาชุดนี้ทำหน้าที่สนับสนุน และควบคุมการบริหารงานของรัฐบาลชุดนายสัญญา ธรรมศักดิ์ อย่างหนึ่ง และทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งในที่สุดคือรัฐธรรมนูญฉบับปี 2517 (ประกาศใช้เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2517) ซึ่งได้ชื่อว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดนับแต่มีรัฐธรรมนูญกันมาสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญได้แก่ การกำหนดให้มีสองสภาคือวุฒิสภา และสภาผู้แทนราษฎร โดยสภาผู้แทนราษฎรดำรงตำแหน่งเป็นประธานรัฐสภา รวมถึงเป็นผู้แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ซึ่งจะต้องมาจากการเลือกตั้ง อีกทั้งด้วยการผ่านระบบพรรคการเมือง และการบริหารงานของรัฐบาลนั้น จะต้องผ่านการแถลงนโยบายและได้รับการ

รับรองจากสภาผู้แทนราษฎร (ระหว่างนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ได้ร่วมมือกับนักการเมือง นักธุรกิจ ตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่ ชื่อ "พรรคกิจสังคม")

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลจอมถนอม

ตั้งแต่ปีพ.ศ.2501-2516 จากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นช่วงที่ประเทศไทยถูกปกครองโดยรัฐบาลทหาร บทบาทส่วนใหญ่ในช่วงเวลาดังกล่าวของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เน้นหนักไปที่ศิลปะ วัฒนธรรม (โขนธรรมศาสตร์ ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา) การศึกษา (อาจารย์พิเศษคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) และธุรกิจ (รองประธานธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ ผู้อำนวยการสยามรัฐ ฯลฯ)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีบทบาททางการเมืองอยู่บ้าง แต่ก็เส้นทางอ้อม คือ *

- สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (3 กุมภาพันธ์ 2502 - 20 มิถุนายน 2511)
- วุฒิสมาชิก (4 กรกฎาคม 2511 - 17 พฤศจิกายน 2514)
- สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ชุดที่ 1 (16 ธันวาคม 2515-11 ธันวาคม 2516)
- ประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ชุดที่ 2 (23 ธันวาคม 2516-26 มกราคม 2518)

บทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในการวิพากษ์วิจารณ์ตรวจสอบรัฐบาลจอมพลถนอม แบ่งได้ 2 ยุค คือ

ยุคต้น เป็นลักษณะเดียวกับสมัยจอมพลสฤษดิ์ ไม่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ ยุคหลัง กับการวิพากษ์วิจารณ์ลักษณะเสียดสี "ทีเล่นทีจริง" ผู้นำรัฐบาลในเรื่องต่างๆ เช่น จอมพลถนอมปฏิวัติตัวเอง ก่อตั้งพรรคสหประชาไทย คอถัมน์ "คึกฤทธิ์" จึงเปิดประเด็นด้วยเรื่องสัตว์พันธุ์ใหม่ "นำหนอมเอาเหี้ยกับแร้งมาผสมพันธุ์จนเกิดพันธุ์ใหม่ เรียกตัวสหปมงคล" หรือเรื่องบังคับใช้กฎหมายที่ริดรอนสิทธิเสรีภาพ (ห้ามประชาชนพูดเรื่องการเมือง) หรือเรื่องที่ "ผู้ใหญ่ฝ่ายต่างๆ" เริ่มแสดงความเป็นอภิสิทธิ์ชน ฯลฯ

* รายละเอียดดูตารางประกอบที่ภาคผนวก

กล่าวโดยสรุปการที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ไม่วิพากษ์วิจารณ์จอมพลถนอมรุนแรงมากนัก น่าจะเนื่องมาจากสาเหตุ 3 ประการคือ

1) สถานการณ์บ้านเมืองยังอยู่ในกฎอัยการศึก

แม้จอมพลถนอมจะไม่เคยใช้คำสั่งคณะปฏิวัติแบบเปิดเสรีเด็ดขาด เหมือนสมัยจอมพลสฤษดิ์ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์บ้านเมืองขณะนั้นยังอยู่ในช่วงรัฐบาลเผด็จการทหาร และไม่ได้ยกเลิกกฎอัยการศึก มาตรา 17 มีอำนาจครอบจักรวาล การวิพากษ์วิจารณ์ต่อผู้หัวหน้าฝาก็เหมือนกับเอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ ไม่ใช่วิธีการในแบบของม.ร.ว.คึกฤทธิ์

2) ความเคยชินและยอมรับระบอบการปกครองประชาธิปไตยโดยรัฐบาลทหาร

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษตั้งแต่เด็ก พอกลับมาในปี 2478 ภายหลังจาก "คณะราษฎร" เปลี่ยนแปลงการปกครอง 3 ปี สิ่งที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์คลุกคลีมาตลอดก็คือ วัฏจักรการเมืองไทย ที่มีลักษณะคล้ายวงจรอุบาทว์

วงจรนี้เริ่มต้นจากการก่อรูปของรัฐธรรมนูญฉบับถาวร จากนั้นมีการเลือกตั้งและจัดตั้งรัฐบาล (ซึ่งเป็นรัฐบาลผสม) ต่อมาเกิดความขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาล เกิดความวุ่นวายในรัฐสภา จนกลายเป็นวิกฤตศรัทธาในที่สุด คณะปฏิวัตินำเอาวิกฤตศรัทธานี้เป็นข้ออ้างในการยึดอำนาจ แล้วตั้งรัฐบาลชั่วคราว (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทหาร) เพื่อรอการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ โดยระหว่างนั้นมีการต่อต้านในสองลักษณะคือ การเรียกร้องรัฐธรรมนูญโดยประชาชน หรือเกิดการปฏิวัติซ้อน (อาจโดยทหารกลุ่มเดิมหรือกลุ่มใหม่ก็ได้) แต่เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งก็จะได้รับรัฐธรรมนูญฉบับถาวร แล้วก็วนเวียนไปตามวงจรเช่นนี้ตลอด

การที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์คลุกคลีอยู่กับวงจรดังกล่าวถึง 40 ปี อาจทำให้เกิดความเคยชิน และยอมรับโดยไม่รู้ตัว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงมักพูดอยู่เสมอๆว่า "ประเทศไทยต้องการนายทหารที่ทหารรักมาเป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อที่จะไม่ต้องปฏิวัติกันบ่อยๆ" อีกประเด็นหนึ่งซึ่งไม่ควรมองข้ามก็คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญของประเทศ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ย่อมมองเห็นถึงเรื่องเศรษฐกิจการพัฒนาประเทศว่า การเปลี่ยนรัฐบาล (โดยการปฏิวัติ) บ่อยๆ ย่อมเกิดความชะงักงันทางนโยบายเสียโอกาสทางเศรษฐกิจได้

3) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์หันไปให้ความสำคัญกับเรื่องอื่นมากกว่าเรื่องการเมือง ตัวอย่างของ "เรื่องอื่น" ในที่นี้ เช่น การอนุรักษ์ฟื้นฟูส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิม พุทธศาสนา ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ การต่อต้านคอมมิวนิสต์ สอนหนังสือ และโดยเฉพาะเรื่องธุรกิจ

"ถ้ามองในแง่สถานภาพทางเศรษฐกิจของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในยุคนี้ เรา ก็เห็นว่าเขาได้เปลี่ยนฐานะจากปัญญาชนทำงานกินเงินเดือน ที่ไม่มีแม่ บ้านของตนเองในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง มาเป็นนายธนาคาร นายทุน อาวุโสที่เป็นเจ้าของสำนักพิมพ์และโรงพิมพ์ และมีหุ้นในกิจการหลายแห่ง ดังนั้นเขาจึงมีทั้งผลประโยชน์ส่วนตัว ที่จะต้องดูแลรักษาให้งอกเงยหรือไม่ให้ เปลี่ยนแปลงไปในทางลดลง ก็ต้องใช้เวลาในการบริหารธุรกิจมากขึ้น ปัจจัยในแง่นี้น่าจะเป็นเหตุผลเสริมในการช่วยอธิบายได้ว่าทำไมม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในยุคตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์-ถนอม จึงมีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์น้อยลง และ อนุรักษ์นิยมมากขึ้น เมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้านั้น" 109

อย่างไรก็ตามแม้ว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะไม่ได้เล่นบทวิพากษ์วิจารณ์อย่างเผ็ดร้อน เหมือนสมัยปลายจอมพลป. แต่ความที่เป็นคนหัวไว และพูดจาหรือเขียนเหน็บแนมนโยบาย หรือพฤติกรรมบางอย่างของรัฐบาล หรือนักการเมืองบางคนให้เป็นที่พอใจของประชาชนอยู่ใน ระดับหนึ่ง ประกอบกับการที่เป็นคนมีความรู้กว้างขวาง พูดและเขียนได้สนุก เข้าใจง่าย สามารถอธิบายเรื่องที่เป็นความรู้ทั่วไปให้คนเข้าใจได้ง่าย จึงทำให้เป็นนักเขียนนักพูดที่ได้รับความนิยมสูง 110

4) ความสัมพันธ์กับผู้นำรัฐบาล

ความสัมพันธ์ระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับผู้นำรัฐบาล โดยเฉพาะจอมพลถนอม และจอมพลประภาสนั้นอาจกล่าวได้ว่า "ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ" ผู้นำรัฐบาลจึงให้ความเกรงใจ

109 วิทยากร เชียงกูร, ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สำนักพิมพ์ผลึก, 2532 หน้า 72

110 เฟิงอ้าง, หน้า 67

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็รับน้ำใจไมตรีจากผู้นำรัฐบาล (โดยรับตำแหน่งวุฒิสมาชิก, สมาชิกสภานิติบัญญัติ) เช่นกัน

ส.ศิวลักษณ์ ปัญญาชนผู้ศึกษาบทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิมาโดยตลอด ถึงกับวิจารณ์ม.ร.ว.คึกฤทธิอย่างรุนแรง กรณีที่ม.ร.ว.คึกฤทธิให้ความใกล้ชิดสนิทสนมกับผู้นำรัฐบาล (เผด็จการ) มากเกินไป

"จอมพลถนอมก็มารดน้ำแต่งงานลูกสาวคุณคึกฤทธิถึงบ้าน และเมื่อปฏิวัติรัฐประหารตัวเอง คุณคึกฤทธิก็เป็นที่ปรึกษาโดยเฉพาะก็ทางด้านการแสวงหาอุดมการณ์แห่งชาติให้โดยพันเอกณรงค์ กิตติขจร ไปมาหาสู่อยู่ที่บ้านคุณคึกฤทธิอย่างเปิดเผยด้วยซ้ำไป เมื่อจอมพลประกาศสร้างรัฐธรรมนูญ คุณคึกฤทธิก็เป็นกรรมการร่าง และคุณคึกฤทธิเกือบออกหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษกับคุณประภาสเสียด้วย ถ้าเผอิญไม่ทะเลาะกันเสียก่อนในทางส่วนตัว คุณคึกฤทธิไม่กระดากใจเลยละหรือ ที่ร่วมงานกับทรราชย์มาทุกยุคทุกสมัย" *

ความสัมพันธ์เช่นนี้เอง ที่ส่งผลมาถึงช่วงเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม 2516 ที่นักศึกษาประชาชนรวมพลังกันขับไล่รัฐบาล นอกจากม.ร.ว.คึกฤทธิจะไม่ได้มีบทบาทสำคัญเหมือนกับสมัยที่เคยขับไล่รัฐบาลจอมพลป. แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิยังได้กลายเป็นผู้ป่วย เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาล เป็นคำถามชวนสงสัยว่าเป็น "ป่วยการเมือง" หรือไม่ (เนื่องจากม.ร.ว.คึกฤทธิเอง ก็ไม่เคยเห็นเหตุการณ์ที่นักศึกษา ประชาชนรวมพลังกันมากมายมหาศาล เช่นนี้มาก่อน จึงไม่รู้ว่าควรจะเลือกข้าง อยู่ข้างไหน) จนเมื่อนักศึกษามีชัยเหนือฝ่ายรัฐบาลจอมพลถนอม ม.ร.ว.คึกฤทธิก็ออกจากโรงพยาบาล

* ส.ศิวลักษณ์ เขียนบทความเรื่อง "ทำไมจึงไม่ควรเลือกคึกฤทธิ" ก่อนการเลือกตั้งทั่วไป ในวันที่ 26 มกราคม 2518 เพื่อชี้ให้เห็นว่าม.ร.ว.คึกฤทธิไม่ได้เคียงข้างต่อสู้กับประชาชนมาตั้งแต่แรก

4.4.4. รัฐบาลม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (17 มีนาคม 2518 - 4 เมษายน 2519)

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งขบวนการนักศึกษาประชาชน รวมพลังกัน ขับไล่เผด็จการสามราชาธิปไตย-ประภาส-ณรงค์ จนต้องหลบหนีไปต่างประเทศ ช่วงเวลาสั้นๆ ดังกล่าว บ้านเมืองเกิดความจลาจลวุ่นวาย ไม่มีรัฐบาลบริหารประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า แต่งตั้งให้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ องคมนตรี ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หรือเรียกว่า นายกรัฐมนตรีพระราชทาน

เหตุการณ์นั้นได้เป็นจุดเปลี่ยน ทำให้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งถอยจากวงการเมืองไป เป็นนักหนังสือพิมพ์ นักธุรกิจ ฯลฯ ถึง 24 ปี (ปีพ.ศ.2492-2516) กลับเข้ามามีบทบาทสำคัญอีกครั้ง โดยได้รับเชิญจากนายสัญญา ให้เป็นคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ รวมทั้งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งสมัชชาแห่งชาติ

สมัชชาแห่งชาตินี้ประกอบด้วยบุคคลจากทุกสาขาอาชีพ จำนวน 2,347 คน มีการประชุมสมัชชาแห่งชาติขึ้นที่สนามราชตฤณมัยสมาคม หรือสนามม้านางเลิ้ง จึงเรียกว่า "สภาสนามม้า" หลังจากนั้นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ ก็ได้คัดเลือกบุคคลจำนวน 299 คน เป็นสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นได้รับการคัดเลือกให้เป็นประธานสภา

สภานิติบัญญัติแห่งชาติชุดนี้ ทำหน้าที่สนับสนุนและควบคุมการบริหารงานของรัฐบาลนายสัญญาและทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว ประกาศใช้เมื่อ 7 ตุลาคม 2517 ได้ชื่อว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดนับแต่มีรัฐธรรมนูญกันมาสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญได้แก่การกำหนดให้มีสองสภา คือวุฒิสภา และสภาผู้แทนราษฎร โดยสภาผู้แทนราษฎรดำรงตำแหน่งเป็นประธานรัฐสภา รวมถึงเป็นผู้เฟ้นหาตัวนายกรัฐมนตรี ซึ่งจะต้องมาจากการเลือกตั้งด้วยการผ่านระบบพรรคการเมือง และการบริหารงานของรัฐบาลนั้น จะต้องผ่านการแถลงนโยบายและได้รับการรับรองจากสภาผู้แทนราษฎร

ระหว่างนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ร่วมมือกับนักธุรกิจนักการเมือง ตั้งพรรคการเมือง ขึ้นใหม่ เพื่อเตรียมส่งผู้สมัครรับเลือกตั้ง ใช้ชื่อพรรคว่า "กิจสังคม" หรือ SAP (แสบ) (Social Action Party) โดยมีม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค และนายบุญชู โรจนเสถียร เป็นเลขาธิการพรรคจดทะเบียนก่อตั้งพรรคตามกฎหมายเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2517 มีจุดมุ่งหมายจะทำหน้าที่เป็น "วิศวกรสังคม" โดยมุ่งเน้นนโยบายที่จะนำการเมือง เข้าไปสู่ประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และส่วนร่วมในทางการเมือง ภายใต้อำนาจพรรคว่า "เราทำได้"

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้เหตุผลว่า ทีย่อมวางปากกาจากงานหนังสือพิมพ์ไว้ชั่วคราว แล้วลงเล่นการเมืองนั้น ก็เพราะว่าบรรยากาศบ้านเมืองเริ่มเป็นประชาธิปไตย จึงควรทำอะไร แก่ประชาธิปไตย สิ่งที่สามารถให้ได้คือประสบการณ์ ความสามารถ ความเสียสละ และความจริงใจที่จะทำประโยชน์ให้บ้านเมือง ตามที่ระบบประชาธิปไตยจะอำนวย นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เคยกล่าวว่าเมืองไทยขาดผู้นำ ตนจึงต้องการเข้ามาสร้างความเป็นผู้นำ (Leadership) ไม่ใช่สร้างผู้นำ (Leader)

"ผมเห็นว่าไม่ใช่บุคคลมันจะเป็นผู้นำทางการเมือง ก็ช่วยได้ด้วยการ ตั้งพรรคนี้ ถึงแม้ผมจะเลิกหรือตายไปแล้ว พรรคมันก็ยังจะอยู่ มันก็จะมี การ ชักนำความคิดเห็นในทางการเมืองจากพรรคกิจสังคมอีกต่อไปเรื่อยๆ" 111

การเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 26 มกราคม 2518 พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งนำโดย ม.ร.ว.เสนีย์ ได้รับเลือกเข้ามามากที่สุดคือ 72 ที่นั่ง จาก 269 ที่นั่ง แต่เป็นรัฐบาลเสียงข้าง น้อย อยู่ได้ไม่ถึงเดือน ก็แพ้โหวตในสภา พรรคกิจสังคมของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งได้รับเลือก เข้ามา 18 ที่นั่ง จึงจัดชั่วคราวเมืองใหม่ รวบรวมพรรคการเมืองสิบกว่าพรรค (กลุ่มสหพรรค) เพื่อจัดตั้งรัฐบาล โดยมีม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ในช่วงเวลาที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ครองสถานภาพความเป็นนักการเมือง (นายกรัฐมนตรี) นั้น ได้หยุดสถานภาพนักหนังสือพิมพ์ (ผู้อำนวยการ และคอลัมนิสต์สยามรัฐ) ไว้ขณะหนึ่ง โดยการถอนหุ้นทั้งหมดและงดเขียนบทความลงในสยามรัฐ

111 คึกฤทธิ์ครวญคิดถึงพรรคแสบ, ผู้จัดการรายวัน 1 กันยายน 2538 หน้า 14

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นผู้ปลุกนโยบายทางการเมืองจากที่เดินตามหลังอเมริกา และต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างสุดโต่งมาตลอด แต่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยกเลิกรัฐธรรมนูญไทย เปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนแผ่นดินใหญ่ รวมถึงการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบวิสาหกิจเสรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เรียกระบบนี้ว่า "นายทุน-สังคมนิยม" ซึ่งจะกระจายความเจริญให้เกิดความเท่าเทียม เช่น โครงการเงินผันสู่ชนบท 2500 ล้านบาท โดยให้จัดสรรให้แต่ละตำบลได้งบประมาณตัวเอง โครงการก่อสร้างอาคารสงเคราะห์ จัดให้ผู้มีรายได้น้อยไม่ต้องเสียค่าเช่าเรียน ค่าหนังสือ ขึ้นรถโดยสาร ค่ารักษาพยาบาลฟรี ฯลฯ

นโยบาย"นายทุน-สังคมนิยม"ของรัฐบาลม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ถูกปัญญาชนหัวก้าวหน้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง เช่น รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์และบรรณาธิการวารสารธรรมศาสตร์ ได้วิจารณ์ว่าเป็นเพียงนโยบายประนีประนอมผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มสหพรรคกับมวลชนเท่านั้น กล่าวคือ หากยึดเป้าหมายความเป็นธรรมในการกระจายรายได้เป็นหลัก ประเภทของเศรษฐกิจก็ควรจะเป็นสังคมนิยม หากยึดเป้าหมายในการจัดสรรสิ่งจูงใจทางเศรษฐกิจแก่นายทุนเอกชนเป็นหลัก ประเภทของระบบเศรษฐกิจควรเป็นระบบวิสาหกิจเสรีแต่โดยพื้นฐานแล้วระบบทั้ง 2 นี้ ไม่อาจไปด้วยกันได้ เพราะถ้าต้องการกระจายรายได้ประชาชาติให้เป็นธรรมก็จำเป็นต้องดูดซับกำไรของนายทุน ในทางกลับกันถ้าต้องการจัดสรรสิ่งจูงใจแก่นายทุน ก็จะทำลายสิ่งจูงใจนั้น 112

ช่วงระยะเวลาเป็นรัฐบาลที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น ประเทศไทยใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2517 กล่าวได้ว่าเป็นช่วงการเมืองเปิด ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน มีการเดินขบวนเรียกร้องในเรื่องต่างๆ ไม่เว้นแต่ละวัน ฝ่ายคอมมิวนิสต์ก็เป็นฝ่ายมีชัยเหนือประเทศเพื่อนบ้านของไทยในแถบอินโดจีน ขณะเดียวกัน ขบวนการนักศึกษาปัญญาชนก็เริ่มจะมีแนวโน้มไปทางซ้ายมากขึ้น รัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องเผชิญกับการประท้วงของกลุ่มต่างๆไม่หยุดหย่อน เช่น

112 ประชาธิปไตยสัปดาห์ 24 เมษายน 2518 อังใน ประชา ดุลยธรรม, ศึกษาคึกฤทธิ์และวรรณกรรม

นักศึกษาเริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านกรณีจับกุมผู้ต้องหา ในกรณีก่อการจลาจล เผาฉนวนผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช (30 มี.ค.) ชาวนาจาก 25 จังหวัดประมาณ 3,000 คน เดินทางไปพบนายกฯ ที่ทำเนียบรัฐบาลเพื่อยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลใหม่ การเจรจาตั้งเครียดกว่า 7 ชั่วโมง รัฐบาลยอมรับข้อเสนอในการแก้ปัญหาเพียงข้อเดียว จากทั้งหมด 11 ข้อ (1 เม.ย.) แนวร่วมนักศึกษา อาจารย์เพื่อชาวนา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประมาณ 30 คน นำพวงหรีดและโปสเตอร์ประนามม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทอดทิ้งชาวนาไปติดที่ ประตูป้านซอยสวนพลู และได้อ่านแถลงการณ์ที่ประตูดุ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ให้ตำรวจแกะ พวงหรีดและโปสเตอร์ออก (4 พ.ค.) นักศึกษา-ประชาชนกว่า 4,000 คน ชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวงเพื่อประท้วงการกระทำของสหรัฐฯ กรณีเรือสินค้ามายาเกซของสหรัฐฯ ที่ถูก เขมรแดงยึด แล้วสหรัฐฯ ใช้สนามบินอู่ตะเภาเป็นฐานบุกเขมร โดยไม่ขออนุญาตรัฐบาลไทย (15 พ.ค.) พนักงานโรงแรมดุสิตธานีประท้วงเรื่องค่าแรง อาทิตย์ต่อมา นายจ้างของโรงแรม ดุสิตธานี ว่าจ้างกลุ่มกะทิงแดงประมาณ 200 คน เข้ารักษาความปลอดภัยและทรัพย์สินของ โรงแรม ทำให้เหตุการณ์ประท้วงตึงเครียดขึ้น ถึงกับมีการปะทะกันระหว่างพนักงานโรงแรม และกลุ่มกะทิงแดง (20 พ.ค.) เกิดการปะทะระหว่างคนงานหญิงบริษัทแสดนดาร์ด การ์เมนต์กับตำรวจคอมมาโด (28 พ.ค.) ตัวแทนสหภาพแรงงานกรรมการ 65 สหภาพ เข้าพบนายกฯ เพื่อหารือปัญหาข้อพิพาทแรงงาน ทั้งในเรื่องโรงแรมดุสิตธานี และบริษัท แสดนดาร์ดการ์เมนต์ (30 พ.ค.) คนงานไทยการ์ดประมาณ 2,000 คน เดินทางจากท้อง สนามหลวงไปที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เพื่อชุมนุมประท้วงให้พล.อ.เกรียงศักดิ์ชมนันท์ เสนาธิการ มาเจรจาตามข้อเรียกร้องเงินสวัสดิการค่ารักษาพยาบาลและอื่นๆ ที่พนักงานควรจะได้รับ (30 ก.ค.) ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยและศูนย์ประสานงานกรรมการ แห่งชาติ จัดชุมนุมอภิปรายที่ท้องสนามหลวง เกี่ยวกับกรณีนายอินตา ศรีบุญเรือง ประธาน สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ภาคเหนือ ได้ถูกลอบสังหารเมื่อวันที่ 30 ก.ค. เรียกร้องให้รัฐบาล ดำเนินการจับกุมคนร้ายโดยรีบด่วน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์บอกว่าไม่ได้มีหน้าที่จับขโมย ที่ทำได้ก็คือ สอบสวนเอาผู้กระทำความผิดมาลงโทษ (1 ส.ค.) ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย จัดให้มีการชุมนุมอภิปรายกรณีเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมผู้นำชาวนาและนักศึกษาบริเวณ ท้องสนามหลวง พร้อมกับรอกำแถลงของรัฐบาลในกรณีนี้ (5 ส.ค.) ผู้ต้องหา 9 คน (ผู้นำ ชาวนาและนักศึกษา) ถูกปล่อยตัวและทั้งหมดเดินทางปรากฏตัวที่ชุมนุมจังหวัดเชียงใหม่ (14

ส.ค.) ตำรวจภูธรในจังหวัดลำพูนและจังหวัดใกล้เคียงเริ่มชุมนุมประท้วงมากขึ้น โดยเสนอให้นายกฯ และอธิบดีกรมตำรวจ ขึ้นไปชี้แจงข้อเท็จจริงกรณีปล่อยผู้นำชาวนาและนักศึกษา (ต่อมาเป็นชนวนให้เกิดเหตุการณ์ตำรวจพังบ้านนายกฯที่ซอยสวนพลู ในวันที่ 19 ส.ค. แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ใส่ใจเอาเรื่องตำรวจส่วนน้อยที่ละเมิดสิทธิส่วนตัว) รัฐบาลและตำรวจชั้นผู้ใหญ่ พิจารณาใช้มาตรการเด็ดขาด กับการชุมนุมเรียกร้องของประชาชนกลุ่มต่างๆ (23 ส.ค.) ตัวแทนแนวร่วมต่อต้านเผด็จการแห่งชาติแนวร่วมอาชีพเพื่อประชาชน พรรคจุฬา-ประชาชน และตัวแทนกลุ่มพลังต่างๆ ได้ร่วมประชุมพิจารณาถึงสถานการณ์การบุกเผาธรรมศาสตร์และบุกพังบ้านนายกรัฐมนตรี (24 ส.ค.) พนักงานไปรษณีย์ทั่วประเทศหยุดงานประท้วงเพื่อเร่งรัดให้รัฐบาลพิจารณากฎหมายการสื่อสารไปรษณีย์โทรเลข (10 ก.ย.) นักเรียนอาชีพและกลุ่มกระต๊องแดงชุมนุมที่บริเวณอนุสาวรีย์พระบรมรูปรัชกาลที่ 6 และเดินขบวนไปสถานทูตลาว (21 พ.ย.)

ปีพ.ศ.2518 ถึง ต้นปีพ.ศ.2519 ผู้นำชาวนารวมทั้งผู้นำกรรมกร นักศึกษา ปัญญาชน ถูกลอบยบสังหารเสียชีวิตมากกว่าสามสิบคน โดยที่รัฐบาลไม่สามารถจับกุมคนร้าย หรือ หยุดยั้งกระแสขวาทพิฆาตชายได้แต่อย่างใด ปี 2518-2519 เป็นปีที่สังคมไทยต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง และความขัดแย้งสูงมาก จนแม้กระทั่งนักการเมืองที่ปรับตัวได้เก่งอย่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ไม่สามารถที่จะทำให้ถูกใจทุกฝ่ายได้

ในเดือนสิงหาคม เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ใช้นโยบายยืดหยุ่น กับการชุมนุมประท้วงของชาวนาและนักศึกษาที่เชียงใหม่ ด้วยการส่งปล่อยผู้นำนักศึกษาและชาวนาในภาคเหนือ 9 คน ที่ก่อนหน้านั้นถูกตำรวจจับกรณีขัดแย้งกับเจ้าของเหมืองแร่ที่ปล่อยน้ำจากการทำเหมือง ทำให้ไร่นาในท้องถื่นใกล้เคียงเสียหาย ตำรวจในกรุงเทพฯ กลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งก็ประท้วง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ด้วยการชุมนุมคัดค้าน และบุกบ้านพักส่วนตัวของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และทำลายทรัพย์สินของมีค่าภายในบ้านเสียหาย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่เอาเรื่องเอาราวเพื่อปล่อยให้สถานการณ์สงบไปเอง

รัฐบาลม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ต้องเผชิญกับฝ่ายค้านทั้งในและนอกสภา ทั้งฝ่ายขวา และฝ่ายซ้าย หลังจากที่ป็นนายกรัฐมนตรีราว 1 ปี ก็ถูกส.ส.ฝ่ายค้าน เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจ ในประเด็นข้าวสารและน้ำตาลทรายแพง โจรสผู้ร้ายภาคใต้ชุกชุม ความวุ่นวายอันเกิดจากการ ประท้วงของกลุ่มต่างๆ จนในที่สุดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ตัดสินใจยุบสภา เพื่อเปิดให้มีการเลือกตั้ง ใหม่" 113

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีบทบาทอย่างยิ่งต่อชะตากรรม ของประเทศ ทั้งในฐานะคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ผู้ดำเนินการจัดตั้งสมาชิกแห่งชาติ และประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติในที่สุด

ภาวะที่มากด้วยบารมี และได้รับความนิยอย่างสูงจากทุกฝ่ายเช่นนี้ จะเห็น ได้จากพรรคการเมืองเล็กๆ อย่างพรรคกิจสังคม ที่ได้รับเลือกตั้งเข้ามาเพียง 18 เสียง แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กลับได้รับความวางใจให้ป็นผู้นำรัฐบาล

ในหัวข้อนี้ ไม่สามารถสรุปบทบาทเชิงวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ เนื่องจากม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้หยุดสถานภาพหนังสือพิมพ์ไว้ โดยการถอนหุ้นทั้งหมด และงด เขียนบทความลงในสยามรัฐ

มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่ง คือ เมื่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์ลงเล่นการเมือง และเป็น นายกรัฐมนตรีเสียเอง หนังสือพิมพ์สยามรัฐจะมีท่าทีต่อรัฐบาลม.ร.ว.คึกฤทธิ์ อย่างไร

นพพร บุญยฤทธิ์ บรรณาธิการสยามรัฐขณะนั้นกล่าวยอมรับว่า ความเข้มข้น ของสยามรัฐยุคนั้นลดลงไปไม่น้อยกว่า 20 เปอร์เซ็นต์ การเขียนแบบฟาดวงฟาดงาก็ไม่อาจ จะทำได้ เพราะบางครั้งเหมือนลูบหน้าปะจมูก

"ไม่เฉพาะแต่เจ้านายไปป็นนายกรัฐมนตรีเท่านั้น ตัวเราก็เป็นวุฒิสมาชิกอีกด้วย หนังสือพิมพ์ซึ่งแทนที่จะคอยจ้องจับผิดรัฐบาลทุกระยะ คอย

เฝ้าติดตามพฤติกรรมส.ส.ทุกคนทุกพรรคก็ไม่อาจจะทำได้ถนัด หนังสือพิมพ์สยามรัฐยอมเชียร์เงินผัน แต่หนังสืออื่นมีโอกาสกว่า คือนำความผิดพลาดบกพร่องเล็กๆน้อยๆ มาซัดได้อย่างเต็มที่ ตอนนั้นระบบของการที่จะถ่ายทอดรอบด้านของเราทำได้ไม่เต็มที่ ก็ต้องยอมรับว่ามีส่วนทำให้หนังสือตกไปบ้าง" 114

เกี่ยวกับปฏิภณิยาของนักเขียนนักข่าวภายในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ต่อกรณีที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ลงเล่นการเมืองนั้น คุณสละ ลีจิตกุลได้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้เขียน ดังนี้

"พอคุณชายไปตั้งพรรคการเมือง เป็นนายกฯ พวกเราหลายคนในสยามรัฐก็ไม่ค่อยจะพอใจนัก เพราะอยากให้คุณชายทำหนังสือพิมพ์อย่างเดียว ตอนนั้นก็ลาออกไปหลายคน แต่ผมรู้ดีว่าคุณชายเป็นนักหนังสือพิมพ์ก็ได้ เป็นนักการเมืองก็ได้ ผมเลยทำเฉยๆซะ ก็ได้อยู่สองคนกับบรรพบุรุษคุณชาย หนังสือมันก็ตกไปบ้างนิดหน่อย"

4.4.5. รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร (22 ตุลาคม 2519 - 20 ตุลาคม 2520)

ภายหลังจากม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยุบสภา ได้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ในวันที่ 4 เมษายน 2519 พรรคการเมืองที่ได้รับเสียงสนับสนุนมากที่สุด ยังคงเป็นพรรคประชาธิปัตย์ 114 ที่นั่ง (จาก 279) ส่วนพรรคกิจสังคมจาก 18 ที่นั่งครั้งที่แล้ว ได้เพิ่มเป็น 45 ที่นั่ง ส่วนม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถึงแม้จะลงสมัครเลือกตั้งในเขตเดิมคือเขตดุสิต อีกทั้งรักษาการในตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย แต่ไม่รับเลือกตั้งเพราะพ่ายแพ้แก่พรรค ประชากรไทยของนายสมัคร สุนทรเวช

รัฐบาลใหม่จึงมีพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนนำ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ขึ้นเป็น นายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ส่วนพรรคกิจสังคมเป็นฝ่ายค้าน มีหัวหน้าพรรคคือม.ร.ว.คึกฤทธิ์ อยู่นอกสภา

สถานการณ์การเมืองภายในประเทศได้ระอุขึ้น เมื่อจอมพลประภาสเดินทาง เข้าประเทศเมื่อวันที่ 19 สิงหาคม แต่ถูกต่อต้านจนต้องเดินทางออกนอกประเทศไปอีก จากนั้นจอมพลหรือสามเณรถนอม เดินทางกลับเข้าประเทศไทยในวันที่ 19 กันยายน โดย อ้างว่าจะเข้ามาดูใจบิดา แต่นักศึกษาได้รวมตัวกันประท้วงการกลับเข้ามาของจอมพลถนอม

ขณะที่การประท้วงขับไล่อยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็มีเหตุการณ์ฆ่า แขนงคอกรรมกรที่ร่วมขับไล่จอมพลถนอมที่นครปฐม วันที่ 4 ตุลาคม นักศึกษาได้จัดแสดง ละครล้อเลียนเหตุการณ์ดังกล่าว และเช้าของวันต่อมา (5 ต.ค.) หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ และดาวสยาม ได้ตีพิมพ์ภาพการแสดงละครแขนงคอของนักศึกษา โดยระบุว่าเป็นการหมิ่น พระบรมเดชานุภาพ เนื่องจากบุคคลผู้ถูกแขวนคอในภาพมีหน้าตาละม้ายคล้ายองค์รัชทายาท มีการชุมนุมกลุ่มพลังฝ่ายขวาที่วกรุมเทพฯ และพ.อ.อุทาร์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งชมรมวิทย์ เสรีได้กระจายเสียงปลุกเร้ากลุ่มพลังและนัดหมายเวลาที่จะเคลื่อนกำลัง เข้าวันที่ 6 ตุลาคม กำลังตำรวจและประชาชนในสังกัดกลุ่มพลังฝ่ายขวา เช่นกลุ่มนวพล กลุ่มกระทิงแดง ปิดล้อม และบุกเข้าสลายมือปืนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยใช้วิธีการโหดเหี้ยม แขนงคอกับต้น มะขาม ดอกอก เผาทั้งเป็น และการระดมยิงนักศึกษาที่ไม่มีอาวุธ ฯลฯ นักศึกษาผู้นำกรรมกร จำนวนมากหลบหนีการปราบปราม "เข้าป่า" เพื่อรวมตัวกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ไทย ประมาณว่ามีผู้เสียชีวิตหลายร้อยคน นักศึกษา 3,084 คน ถูกจับกุม ผู้นำนักศึกษา 19 คน ถูกนำตัวขึ้นศาลทหาร 115

ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 นั้นเอง รัฐบาลม.ร.ว.เสนีย์ ซึ่งบริหารประเทศได้เพียง 4 เดือน ก็ถูกปฏิวัติโดยคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน นำโดยพล.ร.อ.สฤษดิ์ ชลออยู่

คณะปฏิรูปฯ ได้แต่งตั้ง นายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี และจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ได้มีส่วนร่วมกับรัฐบาลนี้ แต่กลับไปปักหลักเขียนหนังสือ โดยส่งบทความที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องการเมืองมาลงที่สยามรัฐ เช่น "กฤษฎาภินิหารอันบัดยังมีได้" บทวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2098-2148 (กระทั่งกลับมาเขียนประจำอีกครั้ง โดยเปิดคอลัมน์ข่าวนอกนา)

"อย่าเพิ่งตกใจหรือหวังอะไรให้มากไปเลยครับเรื่องที่จะเขียนลงคราวนี้ และในคราวต่อไปจะไม่เกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองเป็นอันขาด มีวัตถุประสงค์แต่จะให้ท่านผู้อ่านได้รับความรู้ความบันเทิง เท่าที่สามารถทำได้เป็นครั้งคราวไปเท่านั้น" 116

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ประชาธิปไตยเบ่งบานอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เสรีภาพในการเสนอข่าวสาร และแสดงความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์เปิดกว้างเต็มที่ จนกระทั่งนักหนังสือพิมพ์บางคนเรียกว่าเป็นยุค "สำลักประชาธิปไตย" แต่ภายหลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้ออกกฎหมาย คำสั่งต่างๆจำนวนมาก มีการแก้ไขเพิ่มเติมเรื่อยมา ไม่ว่าจะเป็นคำสั่งคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 5, ฉบับที่ 10, ฉบับที่ 20 จนกล่าวได้ว่าทุกอย่างกลับมาสู่สภาพเดิมคือสภาพแห่งการริดรอนเสรีภาพ

115 สารคดี, ตุลาคม 2536 หน้า 107

116 สารคดี, ตุลาคม 2536 หน้า 107

หนึ่งในคำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 คือการห้ามหนังสือพิมพ์ทุกฉบับเสนอข่าวจนกว่าจะได้รับอนุญาต เมื่อคณะปฏิรูปฯ ได้เริ่มอนุญาตให้พิมพ์ออกจำหน่ายได้ในวันที่ 9 ตุลาคม 2519 (มีหนังสือพิมพ์หลายฉบับไม่ได้รับอนุญาต) นั้นหนังสือพิมพ์ต่างๆได้มีการความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก

สยามรัฐ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์แนวคุณภาพนิยม เสนอข่าวประเภทการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เมื่อสภาพการณ์ที่ถูกควบคุมอย่างเคร่งครัด หนังสือพิมพ์ไม่สามารถเสนอข่าวและความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ จึงได้ลดจำนวนหน้าจาก 16 หน้า เหลือเพียง 8 หน้าเท่านั้น และคอลัมน์ "ข่าวนอกนา" ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่เป็นคอลัมน์ที่เสนอความเห็นเน้นหนักด้านการเมือง ก็เปลี่ยนชื่อคอลัมน์เป็น "ข่าวไกลนา" ตั้งแต่วันที่ 9 ตุลาคม นั้นเอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ให้เหตุผลในการเปลี่ยนชื่อคอลัมน์ว่า

"ขณะนี้สถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อต้นสัปดาห์นี้มาก หัวคอลัมน์จึงเปลี่ยนไปเป็นข่าวไกลนา

เพราะต้นข่าวที่เคยขึ้นอยู่ในคอลัมน์นี้ยังอยู่ แต่น่าซึ่งต้นข่าวนี้อยู่อยู่นั้น บัดนี้หายไปเป็นทุ่ง คงจะเรียกคอลัมน์นี้ว่าข่าวนอกนาเห็นจะ ไม่ได้ จึงขอเปลี่ยนใหม่ดังที่เห็นอยู่" 117

ต่อมาในวันที่ 19 ตุลาคม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เขียนบทความเกี่ยวกับประชาธิปไตยในอังกฤษ โดยได้อ้างว่ามีเพื่อนส่งหนังสือมาให้เล่มหนึ่ง ให้ชื่อว่า "ความตายแห่งประชาธิปไตยอังกฤษ (The Death of British Democracy)" ซึ่งประเทศอังกฤษเป็นประเทศต้นแบบแห่งระบอบประชาธิปไตย และมีผู้เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นได้ตายไปแล้ว ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เปรียบเทียบกับประชาธิปไตยในประเทศไทยว่า "ดูเหมือนว่าจะตายมานานแล้ว จนเขาจะสร้างอนุสาวรีย์ให้ที่สี่แยกคอกวัว ใครที่มาปลูกผีปลูกผีหนึ่ง จะให้ผีฟื้นขึ้นมาอีกจึงเสียคนไป เช่น คุณพีเสนีย์พี่ชายผมเป็นต้น" ในบทความเดียวกันนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้สรุป คล้ายกับเป็นการเตือนคณะปฏิรูปฯ ให้ระวังถึงการปฏิบัติกรกับนิสิตนักศึกษาประชาชน ที่คณะปฏิรูปฯ คิดว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์ว่า "ผมบอกได้แต่เพียงว่า

จะฆ่าล้างบางกันเป็นคอมมิวนิสต์ให้หมด มันก็ทำอะไรไม่ได้เพราะเรื่องมันอยู่ที่คนไม่ได้อยู่ที่
ลัทธิ" 118

คณะปฏิรูปอ้างว่าเนื่องจากสถานการณ์คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น สมควรที่จะ
ต้องมีการแก้ไขและยกเลิกฉบับเก่าเสีย โดยการออกคำสั่งฉบับใหม่ซึ่งเป็นกฎหมายควบคุม
การเสนอข่าวสารและแสดงความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์โดยตรงขึ้นมาใช้แทน และคำสั่งนั้น
ก็คือประกาศคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 42 (ประกาศใช้เมื่อ 21 ตุลาคม 2519
และถูกใช้เป็นเครื่องมือควบคุมหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลสมัยต่างๆ หลายรัฐบาล ปร.42 ถูก
ยกเลิกในปลายปี 2533 สมัยรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ)

ประกาศคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 42 หรือ ปร.42

ตามที่ได้มีคำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน กำหนดให้บุคคลหรือนิติบุคคลที่ต้องการจะดำเนินการพิมพ์หนังสือพิมพ์รายวันและสิ่งตีพิมพ์ ยื่นเรื่องราวต่อคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน เพื่อพิจารณาอนุมัติให้เป็นการเฉพาะรายนั้น บัดนี้สถานการณ์โดยทั่วไปคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น และคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินพิจารณาเห็นว่าสมควรกำหนดหลักเกณฑ์ในการพิมพ์สิ่งพิมพ์ และหนังสือพิมพ์ออกเผยแพร่ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย หัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจึงมีคำสั่งดังต่อไปนี้

สาระสำคัญของประกาศคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 42

ข้อ 1 ให้ยกเลิก

(1) ข้อ 1 และ ข้อ 2 แห่งคำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 5 ลงวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519

(2) คำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 10 ลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2519

(3) คำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 20 ลงวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2519

ข้อ 2 ห้ามมิให้บุคคลใดพิมพ์ โฆษณา หรือจ่ายแจกสิ่งพิมพ์ตามกฎหมายว่าด้วยการพิมพ์ที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

(1) ข้อความหรือรูปภาพซึ่งเป็นการละเมิดต่อพระมหากษัตริย์ หรือเป็นการกล่าวร้ายเสียดสี หมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือเหยียดหยาม พระราชินี รัชทายาท หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(2) ข้อความซึ่งเป็นการกล่าวร้าย เสียดสี หรือเหยียดหยามประเทศชาติ หรือปวงชนชาวไทยเป็นส่วนรวม หรือข้อความใดๆ ที่สามารถจะทำให้ต่างชาติเสื่อมความเชื่อถือไว้วางใจในประเทศไทย รัฐบาลไทย หรือคนไทยโดยทั่วไป

(3) ข้อความซึ่งเป็นการกล่าวร้าย เสียดสี หรือเหยียดหยามรัฐบาลไทย หรือกระทรวงทบวงกรมในรัฐบาลอย่างเคลือบคลุมโดยไม่แจ้งให้เห็นว่าได้กระทำผิดในเรื่องใด

(4) ข้อความซึ่งเป็นการแสดงอย่างเคลือบคลุมว่า ได้มีความเสื่อมโทรม เลวทราม หรือผิดร้ายเสียหายในรัฐบาล หรือกระทรวงทบวงกรมในรัฐบาลโดยไม่แสดงว่าเป็นเรื่องใดข้อใด

(5) ข้อความซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดความนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือพอเห็นได้ว่าเป็นกลอุบายของคอมมิวนิสต์ เพื่อก่อวุ่นหรือบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศ

(6) ข้อความ หรือรูปภาพ หรือการพาดหัวหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นเท็จ หรือในลักษณะที่อาจทำให้ประชาชนเกิดความตื่นตกใจ หรือวิตกกังวล หรือเกิดความหวาดกลัว หรือข้อความในลักษณะซึ่งเป็นการปลุกปั่น หรือยุยงให้เกิดความไม่สงบ หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือข้อความทำนายนายในทางที่อาจก่อให้เกิดความวิตกกังวลแก่ประชาชนในโชคชะตาบ้านเมือง

(7) ข้อความหรือรูปภาพซึ่งมีลักษณะหยาบคายหรือลามก หรือทำให้เสื่อมเสียศีลธรรม หรือวัฒนธรรมของชาติ

(8) ข้อความหรือรูปภาพซึ่งเป็นความลับของทางราชการ

ข้อ 3 บุคคลใดจะเป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา บรรณาธิการ หรือเจ้าของหนังสือพิมพ์ ตามกฎหมายว่าด้วยการพิมพ์ต้องยื่นคำร้องขออนุญาตต่อเจ้าพนักงานการพิมพ์ ตามกฎหมายว่าด้วยการพิมพ์ตามแบบพิมพ์ที่กำหนด และเมื่อได้รับอนุญาตจากเจ้าพนักงานการพิมพ์แล้ว จึงจะดำเนินการได้

ความในวรรคหนึ่ง มิให้ใช้บังคับแก่หนังสือพิมพ์ของทางราชการ

ข้อ 4 ห้ามมิให้หนังสือพิมพ์ใดโฆษณาข้อความ หรือลงรูปภาพที่มีลักษณะที่ ระบุไว้ตามข้อ 2

ข้อ 5 ผู้ใดฝ่าฝืนข้อ 2 ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่ 6 เดือน ถึง 3 ปี และปรับตั้งแต่ 5,000 ถึง 50,000 บาท และให้ศาลทำลายสิ่งพิมพ์นั้นเสีย

ข้อ 6 ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามข้อ 3 ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน 3 ปี หรือปรับไม่เกิน 100,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ และให้ศาลสั่งทำลายหนังสือพิมพ์นั้นเสีย

ข้อ 7 เมื่อปรากฏว่าหนังสือพิมพ์ใด ลงโฆษณาข้อความหรือภาพอันเป็นการฝ่าฝืนข้อ 4 ให้เจ้าพนักงานเจ้าหน้าที่การพิมพ์มีหนังสือเตือน และในกรณีที่อาจแก้ไขได้ ให้สั่งให้แก้ไขให้ถูกต้อง

ในกรณีเจ้าพนักงานการพิมพ์ ได้มีหนังสือเตือนหรือสั่งให้แก้ไขตามวรรคหนึ่งแล้วหากปรากฏว่าหนังสือพิมพ์นั้นยังโฆษณาข้อความหรือลงรูปภาพอันเป็นการฝ่าฝืนข้อ 4 ซ้ำอีก ไม่ว่าจะเป็นการฝ่าฝืนในเรื่องเดียวกันหรือไม่ หรือไม่แก้ไขตามคำสั่งของเจ้าพนักงานการพิมพ์ ให้สั่งถอนใบอนุญาตผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา บรรณาธิการ หรือเจ้าของหนังสือพิมพ์นั้น

ข้อ 8 ผู้ถูกสั่งถอนใบอนุญาตตามข้อ 7 มีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งของเจ้าพนักงานการพิมพ์ ต่อปลัดกระทรวงมหาดไทยได้ภายใน 15 วัน นับแต่วันได้ทราบคำสั่ง คำวินิจฉัยของปลัดกระทรวงมหาดไทยให้เป็นที่สุด

ข้อ 9 ให้ถือว่าบรรดาหนังสือพิมพ์ ที่ได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการพิจารณา คำร้องของบุคคลหรือนิติบุคคล เพื่อดำเนินการพิมพ์หนังสือพิมพ์รายวันหรือสิ่งตีพิมพ์ต่อ ประชาชนอื่นๆ ตามคำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 10 ลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2519 แล้ว เป็นหนังสือที่ได้รับอนุญาตตามข้อ 3 ของคำสั่งฉบับนี้ 119

นับแต่ตั้งมีประกาศ ปร.42 ในช่วงเกือบ 1 ปีเต็มของรัฐบาลนายธานินทร์ ได้ปิดหนังสือพิมพ์ไป 20 กว่าฉบับ บางฉบับก็ปิดมีกำหนดบางฉบับก็ปิดไม่มีกำหนดช่วงเวลา ดังกล่าว เป็นช่วงที่หนังสือพิมพ์พบกับความยากลำบากในการหาข่าวและวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล บันทึกการปิดหนังสือพิมพ์ในสมัยรัฐบาลนายธานินทร์ กรีวิเชียร

11 ตุลาคม 19	ปิดหนังสือพิมพ์ดาวดารายุกสยามรายวัน
10 ตุลาคม 19	ปิดหนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์ไม่มีกำหนด(ปิดตาย) 13 ฉบับ
29 ตุลาคม 19	ปิดหนังสือพิมพ์ ชาวไทย รายวัน 7 วัน เพราะลงข่าวเรื่องปลัด ชลอ วณฤดี โกงอายุราชการ
14 มกราคม 20	ปิด เสียงปวงชน 3 วัน เพราะพาดหัวข่าวไม่ตรงกับความจริง
18 มกราคม 20	ปิด ปฏิญญา รายปักษ์ ไม่มีกำหนด เพราะตีพิมพ์ข้อความอันมีลักษณะ โฆษณาชวนเชื่อให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์
20 มกราคม 20	ปิด แนวหน้าแห่งยุคเดลินิวส์ เพราะตีพิมพ์ข้อความที่ทำให้ต่างชาติ อาจเข้าใจรัฐบาลไทยผิด
26 มกราคม 20	ปิด เดลิเมต์ รายวัน เพราะเป็นการตีพิมพ์โดยไม่ได้รับอนุญาต เนื่องจากใบอนุญาตขาดการต่ออายุไปแล้ว
27 มกราคม 20	ปิด ดาวดารายุกสยาม เพราะตีพิมพ์ข้อความที่เป็นเท็จ
15 กุมภาพันธ์ 20	ปิด บ้านเมือง 7 วัน เพราะพาดหัวข่าวและตีพิมพ์ข้อความเท็จ
16 กุมภาพันธ์ 20	ปิด สยามรัฐ 7 วัน เพราะพาดหัวข่าว และตีพิมพ์ข้อความที่มี ลักษณะกล่าวร้ายเสียดสีรัฐบาลไทย

119 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 93 ตอนที่ 134 (ฉบับพิเศษ) 21 ตุลาคม 2519, หน้า 52-57

18 กุมภาพันธ์ 20	ปิด เด่นสยาม รายวัน ไม่มีกำหนด เพราะวิจารณ์การปิดเดลินิวส์
31 มีนาคม 20	ปิด ชาวไทย ไม่มีกำหนด เพราะเขียนข้อความบิดเบือนความจริง
10 เมษายน 20	ปิด เดลินิวส์ ไม่มีกำหนด
12 เมษายน 20	ปิด บางกอกเดลินิวส์ ไม่มีกำหนด
15 พฤษภาคม 20	ปิด บุรพาไท้มยุคชาวสยาม ไม่มีกำหนด เพราะกล่าวร้ายรัฐบาล กรณีใช้ม.21 ประหารชีวิตฉลาด หิรัญศิริ
25 พฤษภาคม 20	ยึดหนังสือ "เลือดล้างเลือด"
2 มิถุนายน 20	ปิด สยามรัฐ 7 วัน
2 กรกฎาคม 20	ปิด เสียงปวงชน ไม่มีกำหนด
2 กรกฎาคม 20	ปิด ยุคใหม่รายวัน ไม่มีกำหนด ที่ราชบุรี
8 สิงหาคม 20	ปิด หลักเมืองสมัยไทยเดลี 7 วัน เพราะลงบทความ รัฐบาลแบบไหน

ภายใต้กฎข้อบังคับหนาแน่น หนังสือพิมพ์หลายฉบับไม่กล้าเล่นข่าวการเมืองหรือวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลมากนัก ส่วนฉบับที่กล้าฝ่าฝืนก็ถูกสั่งปิดหลายต่อหลายครั้ง การข่าวการเมืองก็เป็นไปอย่างลำบากยากเย็น คนในคณะรัฐบาลที่จะให้สัมภาษณ์ก็มีน้อยคน ได้แก่ นายสมัคร สุนทรเวช นายสุชาติ ศิริวรรณ และนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ข่าวที่ได้เป็นข่าวแจก เมื่อข่าวการเมืองไม่มีให้ทำ ข่าวอาชญากรรมก็เข้ามาแทนที่ วิถีพาห้วข่าวแบบเร้าอารมณ์ก็เข้ามาแทนที่ ทำให้อาจมองไปได้ว่าระยะนี้อาชญากรรมกำลังเกิดขึ้นผิดหูผิดตา แม้กระนั้นหนังสือพิมพ์ก็อยู่ในลักษณะถูกสั่งปิดแล้วปิดอีกอยู่เป็นประจำ เช่น เดลินิวส์ เดลินิวส์ ดาวสยาม เสียงปวงชน สยามรัฐ และไทยเดลี 120

การปิดหนังสือพิมพ์ครั้งใหญ่ เกิดขึ้นในวันที่ 26 ตุลาคม เมื่อ พล.ต.อ.ศรีสุข มหิทรเทพ อธิบดีกรมตำรวจในฐานะเจ้าพนักงานการพิมพ์ ได้ลงนามในคำสั่งเลขที่ 4/2519 เรื่องสั่งถอนใบอนุญาตและสั่งงดการเป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา บรรณาธิการ เจ้าของหนังสือพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ 13 ฉบับ ได้แก่ รวมประชาชาติรายวัน ประชาธิปไตย เดอะวอยออฟเนชั่น ตงฮั่วยิดเป่า ไถ่หัวเป่า หนานเทียนเป่ารายวัน ฮังกงเป่า เอี้ยเป่ารายวัน ซิงจงเอี้ยน

รายวัน เหลียงชิงฝูเป่า ประชาชาติรายสัปดาห์ มหาคร และสยามนิกร ทั้งนี้ตามเลขาฯ คณะปฏิรูปได้มีหนังสือดำเนินการกำหนดหนังสือพิมพ์ที่มีได้ออกจำหน่าย และตามที่คณะกรรมการพิจารณาคำร้องสื่อมวลชนของคณะปฏิรูปพิจารณาซึ่งหนังสือพิมพ์ทั้ง 13 ฉบับดังกล่าว ก็มีได้รับการอนุญาตให้พิมพ์จำหน่าย ตลอดช่วงระยะเวลาไกรการบริหารของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร 121

การที่รัฐบาลนายธานินทร์ ปฏิบัติต่อหนังสือพิมพ์ในเรื่องการเสนอข่าวสารและความคิดเห็นอย่างเคร่งครัดนั้นอาจมีสาเหตุสืบเนื่องจากหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพมาก การเสนอข่าวและความเห็นเป็นไปอย่างเสรี แต่ก็มีบ่อยครั้งเหมือนกันที่การใช้เสรีภาพของหนังสือพิมพ์เป็นไปอย่างไม่ค่อยถูกต้องถูกทาง นายธานินทร์และคณะรัฐบาลของเขา ได้แก่ สมักร ดุสิต เคยมีอดีตเลวร้ายกับหนังสือพิมพ์ จึงประกาศตนเป็นฝ่ายตรงข้ามกับหนังสือพิมพ์อย่างแจ่มชัด 122

นายธานินทร์กล่าวถึงหนังสือพิมพ์ว่า "กินเงินเดือนจากผู้ที่เป็นนักจ้อราษฎร์ บังหลวงด้วยง พยายามที่จะกล่าวติเตียนผู้อื่น และปกปิดความผิดของนักจ้อราษฎร์บังหลวง ตัวจรรจ์เหล่านั้นเสีย แต่ในขณะที่เดียวกัน ก็สาดโคลนใส่ผู้สุจริตต่างๆ" 123

นายสมักรก็ได้เถียงและขัดแย้งกับหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ถูกหนังสือพิมพ์เขียนข่าวและแสดงความคิดเห็นโจมตีมาตลอด เมื่อได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นกระทรวงต้นสังกัดของกรมตำรวจ ซึ่งอธิบดีกรมตำรวจเป็นเจ้าพนักงานการพิมพ์ นอกจากนั้นขณะที่ปรึกษาการพิมพ์ซึ่งตั้งขึ้นตาม พร.10 ก็นั่งประจำทำงานอยู่ที่กระทรวงมหาดไทยนี้ นักหนังสือพิมพ์บางคนกล่าวว่า ที่ปรึกษาเจ้าพนักงานการพิมพ์นี้ "เป็นเครื่องแก้แค้นส่วนตัวด้วยการใช้อำนาจ "กระซิบบ" ให้หนังสือพิมพ์แต่ละฉบับ ห้ามไม่ให้นักข่าวหรือคอลัมนิสต์ที่ตัวเองไม่ชอบเขียนหนังสือหรือทำข่าว หรือแม้แต่ให้ออกจากงานไปในที่สุดเพื่อเหตุผลความปลอดภัยของหนังสือพิมพ์นั่นเอง" 124

121 สยามรัฐ, 27 ตุลาคม 2519

122 พงษ์ศักดิ์ พยัควิเชียร, หนังสือพิมพ์ : ทางเปลี่ยวสายเดิม, หน้า 78

123 หนังสือพิมพ์ในทรศนะของนายกรัฐมนตรี้, สยามรัฐ 27 ตุลาคม 2519

124 พงษ์ศักดิ์ พยัควิเชียร, หนังสือพิมพ์ : ทางเปลี่ยวสายเดิม, หน้า 86

ส่วนนายดุสิต ศิริวรรณ ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา 16 ถึงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลา 19 ได้ร่วมกับนายประหยัด ศ. นาคะนาท จัดรายการสนทนาการเมืองหลายรายการ และจากการที่ทั้งสองได้ออกรายการต่อต้านศูนย์นิสิตนักศึกษาและประชาชน จึงทำให้ถูกหนังสือพิมพ์วิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก แต่ภายหลังจากการปฏิรูปการปกครองแล้ว บุคคลทั้งสองก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ คือนายดุสิต ศิริวรรณ ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี และนายประหยัด ศ. นาคะนาท ได้รับตำแหน่งประธานที่ปรึกษาเจ้าพนักงานการพิมพ์ 125

ความที่รัฐบาลนายธานินทร์เข้มงวดกวดขันกับหนังสือพิมพ์มาก จนถึงขนาด "ปิดหนังสือพิมพ์แทบไม่เว้นแต่ละวัน" และสั่งเก็บ ธิบ ห้ามครอบครองสิ่งพิมพ์ทางการเมืองจำนวนมาก 126

ลักษณะการวิพากษ์ วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ คือ ไม่ให้พูดเรื่องการเมืองตรงๆ ก็ใช้วิธีเลี่ยงไปพูดอ้อม หากใครที่ติดตามการเมืองอยู่ก็ย่อมจะรู้ว่าเป็นการเขียนเสียดสีรัฐบาลนั่นเอง "พจนานุกรมฉบับคึกฤทธิ์" ในคอลัมน์ข่าวไกลนา ตั้งแต่วันที่ 17 มกราคม 2520 (เขียนติดต่อกันหลายเดือน แต่ไม่ต่อเนื่องกันทุกวัน) เช่น

กระทรวง น. หน่วยราชการที่ใหญ่ที่สุด มีหัวหน้าเป็นรัฐมนตรีว่าการ
แย่งกันจนพังหลายรัฐบาลแล้ว

กระท่อ ซ. เียงกระท่อเร่ ทำนึ่งของประธานสภาผู้แทนซึ่งเข้าข้างรัฐบาล

โกหก ก. กล่าวเท็จสำหรับผู้ชาย ดอแหลสำหรับผู้หญิง และแถลงการณ์สำหรับรัฐบาล

ไข่ น. ของที่มีราคัมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

คมนาคน น. ชื่อกระทรวงที่มีรัฐมนตรีว่าการเป็นคุณหญิง

งบประมาณ น. บัญชีการรับจ่ายของรัฐ ที่จ่ายเกินกว่ารับ

125 ธวัชชัย สันคติประภา, เสรีภาพกับบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย, วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537 หน้า 98

126 เสถียร เขยประทับ, สื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศ : เน้นเฉพาะประเทศไทย, หน้า 93

- จมูก น. อวัยวะอย่างหนึ่งซึ่งต้องปะเมื่อลูบหน้า
- จำอวด ก. อภิปรายในสภานะที่มีอาการถ่ายทอดวิฤตด้วย
- ฉิบหาย ก. กิริยาที่ชอบพุดชอบทำกันเหลือเกิน ห้ามใช้ในหนังสือพิมพ์
- ฉิบหาย น. คำด่าที่เข้าใจง่าย ห้ามใช้ในหนังสือพิมพ์
- ฉี่ ว. เสี่ยงใครทำอะไรก็นึกเอาเองก็แล้วกัน
- ชะลอ ก. พยุงไว้ จะได้นานเท่าไรก็ไม่รู้
- ช่น น. เบื้องหลังของเท้า *ช่นดิน* น. จุดยื่น
- ฉาบฉวย ก. ใส่ไฟให้เสียคนไปเลย
- ฉูดฉาด น. ข้อเสนอในสภาเพื่อทำให้รัฐบาลไม่สามารถทำงานได้ หรือให้เลิกประชุมเร็วๆ หรือให้ประธานสภา่วนวายนอย่างนั้นแหละ
- ด่วน ว. คำที่ใช้ในตราขงประทับหน้าของหนังสือราชการ ถ้า *ด่วน* เจยกก็โยนทิ้งเอาไว้ได้เป็นแรมปีไม่ต้องเปิด ถ้า *ด่วนมาก* ก็เก็บเอาไว้หกเดือน ถ้า *ด่วนที่สุด* ก็ทำลึ่มมันเสียเลย เพราะเปิดออกมาก็มีแต่เรื่องที่ไม่เป็นมงคล
- ดักเตือน ก. ทำให้หนังสือพิมพ์รู้ตัวว่าจะถูกปิด
- ถนอม น. ลงได้ดัดที่ไหนแล้วรวบ ตั้งแต่ผู้มีอำนาจกำหนดที่ให้ดัดถนอม ผู้ยื่นของประมูล ผู้รับเหมาและเจ้าของที่สองฝากถนอม ที่กองขยะของกทม. ที่สำหรับจอดรถไว้ แล้วนั่งกรรมฐานในรถ ที่ตายของคนจำนวนนับไม่ถ้วน
- ทน ก. อาการของคนไทยทุกวันนี้ *หน้าทน* น. คนที่ตั้งอยู่ในอุเบกขา ไม่ยินดียินร้ายต่อคำด่าว่า
- ทมยันตี น. ขวากหัก
- ทุเรศ ว. อย่าให้ผมพูดเลยว่ามีอะไรบ้าง
- ธรรมนูญ น. ทำนูนหรือทำให้นูนแล้วมาเปลี่ยนเป็นธรรมนูญเมื่อปี 2475 ให้ถูกกับกาลสมัย
- ธานีินทร์ น. แปลว่าเมืองใหญ่หน้อยเท่านั้นเอง ไม่ยกแปลว่าผู้ใหญ่ในเมือง
- นิรันดร ว. คุณสมบัติที่รัฐบาลทุกรัฐบาลนี้กว่าตนมี
- บรรณาธิการ น. ผู้ที่เป็นหน้าหน้าไฟในวงการหนังสือพิมพ์ มีนายทุนคอยบังคับอยู่ข้างหนึ่ง และเจ้าพนักงานการพิมพ์อีกข้างหนึ่ง
- บอบบาง ว. อ่อนเหมือนหอยที่ไม่มีเปลือก

- ประชาธิปไตย น. พรรคการเมืองซึ่งถึงแม้ว่าจะกัดกันเองจนตายหมด เหลืออยู่คนเดียว
 คนที่ยังเหลือนั้นก็กัดเงาของตนเอง
- ประหยัด ก. ยับยั้งหนังสือพิมพ์ไม่ให้เขียนอะไรที่ไม่ถูกใจรัฐบาล
- พลเรือน น. คนที่ไม่ใช่ทหารซึ่งเข้ามาปกครองบ้านเมืองยามที่ทหารกระดากที่จะปกครองเอง
- เมิน ก. รัฐมนตรีหญิงกับสมาชิกสภาปฏิรูปหญิงพบกัน
- ยถากรรม ว. เหมือนคนไทยทุกวันนี้
- ฟัน น. เอกลักษณะของประธานาธิบดีคาร์เตอร์ และพลตำรวจเอกมาดซ์ชัย ฟันรูกงซัน
- ภัย น. หนังสือพิมพ์ในสายตาของรัฐบาล
- มหาดไทย น. ชื่อกระทรวงจริงๆ 1 ใน 2 กระทรวงที่มีในประเทศไทย อีกหนึ่งชื่อกลาโหม
- มารยาท น. ของที่หายากเข้าทุกวัน แม้แต่ระดับเสนาบดี
- รัฐบาล น. สิ่งที่หาได้ไม่ได้ในสายตาคนไทย
- รัฐสภา น. ที่ซึ่งคนกลายเป็นคนบ้าน้ำลายไปได้โดยไม่น่าเชื่อ

วันที่ 29 มกราคม 2520 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เขียนถึงความอลเวงระหว่างหนังสือพิมพ์กับรัฐบาลเพื่อคลายความสับสนของประชาชน กรณีที่มีข่าวหนังสือพิมพ์บางฉบับถูกปิด แต่วันรุ่งขึ้นกลับพิมพ์จำหน่ายได้ตามปกติ

"ที่ผมจะเขียนวันนี้ จะเขียนให้ผู้ที่อยู่นอกวงการหนังสือพิมพ์ และวงการตำรวจได้คลายสงสัย และพอจะรู้เรื่องกับเขาบ้างว่าอะไรเป็นอะไร

หนังสือพิมพ์แต่ละฉบับในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก ก็มีองค์ประกอบเหมือนกัน คือมีเจ้าของผู้เป็นนายทุน มีกองบรรณาธิการอันได้แก่นักข่าว นักเขียนคอลัมน์ คนเข้าหน้า คนตรวจปรูฟ มีกองจัดการ ซึ่งมีหน้าที่เรียงพิมพ์ ตีพิมพ์ ตลอดจนจัดการเรื่องจำหน่าย เพราะฉะนั้นหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับ จึงมีคนเกี่ยวข้องยึดถือเป็นอาชีพจำนวนมาก เมื่อหนังสือพิมพ์ถูกปิดลง ทุกคนก็ต้องลำบาก หหมดทางทำมาหากินไปชั่วคราจนกว่าจะไปหาอาชีพอื่นได้ใหม่

เพื่อป้องกันความยากลำบากที่จะเกิดขึ้นนี้ หนังสือพิมพ์เกือบทุกฉบับ จึงต้องเตรียมการไว้ล่วงหน้า คือ มีหัวไว้หลายๆหัว เมื่อหัวหนึ่งถูกสั่งปิด ก็ จะออกอีกหัวหนึ่งได้ทันที การหาหัวไว้ให้มากกว่าหนึ่งหัวก็คือไปขออนุญาต ออกหนังสือพิมพ์อีกฉบับหนึ่ง โดยใช้อีกชื่อหนึ่งและมีบรรณาธิการอีกคนหนึ่ง สำรองไว้ เมื่อได้อนุญาตมาแล้ว กฎหมายบอกไว้ว่าจะต้องส่งหนังสือพิมพ์ นั้น ให้เจ้าพนักงานการพิมพ์ทุก 30 วัน หมายความว่าไม่ต้องพิมพ์ทุกวัน และไม่ต้องทำอะไรเลย แต่พอถึง 30 วัน ก็พิมพ์หนังสือพิมพ์ที่ได้รับอนุญาต ไหมนั้น ส่งให้เจ้าพนักงานการพิมพ์

สมมติว่ามีหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ชื่อ "เสียงสวรรค์" มี นายมิ่ง เมืองแมน เป็นบรรณาธิการ เพื่อรักษาความปลอดภัยให้แก่ตัวเอง เจ้าของ หนังสือพิมพ์ ก็จะไปขออนุญาตออกหนังสือพิมพ์อีกฉบับชื่อ "เซ็ง" โดยมี นายแมน มิ่งเมือง เป็นบรรณาธิการ เมื่อได้รับอนุญาตมาแล้วก็จะพิมพ์หนังสือพิมพ์ "เซ็ง" เดือนละครั้ง ส่งไปให้เจ้าพนักงานการพิมพ์ เพื่อปฏิบัติตามกฎหมาย

ต่อมาหนังสือพิมพ์ "เสียงสวรรค์" ไปลงข่าวหรือบทความที่ไม่ดี ไม่น่าเอ็นดูเข้า จึงถูกสั่งปิด ทางโรงพิมพ์ก็จะเลิกออกหนังสือพิมพ์ "เสียงสวรรค์" ตามคำสั่ง แต่ละออกหนังสือพิมพ์ "เซ็ง" แทน

โดยจะพิมพ์ว่า "เซ็ง ยุค เสียงสวรรค์" ส่วนบรรณาธิการนั้น ก็จะ เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "เซ็ง" ตามที่ได้รับอนุญาตไว้ คือ นายแมน มิ่งเมือง ส่วนนายมิ่ง เมืองแมน นั้นก็หายไป เพราะจะเขียนหนังสืออยู่เจียบๆ

ผลที่เกิดขึ้นนั้นก็คือ หนังสือพิมพ์ที่ถูกสั่งปิด ก็ไม่ต้องปิด ยังคงออก ได้ตามปกติหนังสือพิมพ์ "เซ็ง" ก็จะพิมพ์จำหน่ายมากขึ้นเป็นวันละแสนฉบับ ไม่ใช่เดือนละฉบับอย่างที่เคยทำมาแต่ก่อน คนในโรงพิมพ์ก็มีทางทำมาหากิน กันต่อไปเป็นปกติ

ผมคิดดูหลายตลบแล้ว ก็เลยนึกไม่ออกว่าจะปิดหนังสือพิมพ์กันไป ทำไม" 127

การควบคุมหนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวดของรัฐบาลนายธานินทร์ ส่งผลกระทบกระทั่งสยามรัฐรายวัน ซึ่งผ่านร้อนผ่านหนาวมาหลายรัฐบาล (ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งไม่เคยถูกปิดแม้แต่ครั้งเดียว) ก็ถูกคำสั่งปิด ด้วยข้อหาตีพิมพ์ข้อความที่มีลักษณะกล่าวร้ายเสียดสีรัฐบาลไทย ช่วงที่มีคำสั่งปิดสยามรัฐ ในวันที่ 16-23 กุมภาพันธ์ 2520 นั้น เป็นจังหวะตรงกับเทศกาลตรุษจีนพอดี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงถือให้เป็นการหยุดตรุษจีน 7 วัน

นายประหยัด ศ.นาคะนาท ประธานที่ปรึกษาเจ้าพนักงานการพิมพ์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาล ให้เหตุผลในการปิดหนังสือพิมพ์สยามรัฐว่า "ครั้งแรก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนเรื่องนายลิกวนยูนั่น ถึงแม้จะเขียนแรง แต่รัฐบาลก็ออกข่าวชี้แจงไปแล้ว จึงไม่ได้คิดปิดต่อมา ทหารเก่า (สละ ลิขิตกุล) ได้เขียนอีก ซึ่งก็ตักเตือนไปก่อนแล้ว แต่กลับมาเขียนอีก จึงต้องลงโทษกันไป 128

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งก็คือรัฐบาลของนายธานินทร์ซึ่งเป็นรัฐบาลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการขจัด ขจัดนิสิตนักศึกษาประชาชนที่คิดว่าเป็นฝ่ายซ้าย แม้เป็นรัฐบาลที่มีอุดมการณ์ที่เป็นขวาที่สุด มีเป้าหมายหลักประการหนึ่งก็คือการปราบปรามคอมมิวนิสต์ แต่รัฐบาลของนายธานินทร์กลับนำเอาวิธีการที่ไม่ใช้กันในประเทศเสรีประชาธิปไตยที่พัฒนาแล้ว แต่เป็นวิธีการที่ประเทศฝ่ายคอมมิวนิสต์ใช้อยู่ นั่นคือ "การออกหนังสือพิมพ์ของรัฐบาล" อย่างเช่นสหภาพโซเวียต พรรคคอมมิวนิสต์ได้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ Pravda ส่วนในสาธารณรัฐประชาชนจีนได้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ People Daily รัฐบาลของนายธานินทร์จึงออกหนังสือพิมพ์ชื่อ "เจ้าพระยา" ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกของประเทศไทย ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ที่รัฐบาลได้ออกหนังสือพิมพ์แข่งกับเอกชนโดยเปิดเผยและใช้เงินงบประมาณ หนังสือพิมพ์เจ้าพระยาได้ออกฉบับปฐมฤกษ์เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2520 และออกมาถึงวันที่ 20 ตุลาคม 2520 ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เนื่องจากถูกคณะปฏิวัติที่เคยทำการปฏิรูปและดั่งตั้งตนขึ้น

เป็นนายกรัฐมนตรีทำการปฏิวัติอีกครั้ง รวมแล้วหนังสือพิมพ์เจ้าพระยาได้ออกจำนวน 98 ฉบับ ในการนี้ได้ใช้งบประมาณแผ่นดินจากงบกลางจำนวน 10 ล้านบาท¹²⁹

21 กันยายน 2520 ได้เกิดเหตุการณ์ลอบวางระเบิดใกล้พลับพลาที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระเจ้าลูกเธอทั้ง 3 พระองค์ มิได้ทรงรับอันตรายแต่ประการใด แต่หนังสือพิมพ์ได้โจมตีรัฐมนตรีมหาดไทยเวลานั้น คือ นายสมัคร สุนทรเวช อย่างรุนแรง หลังจากนั้นอีก 1 เดือน คือในวันที่ 20 ตุลาคม 2520 รัฐบาลนายธานินทร์ซึ่งเป็นรัฐบาลพลเรือนขวาจัด บริหารประเทศด้วยนโยบายแข็งกร้าว ขาดการยอมรับจากหลายฝ่าย บริหารประเทศได้เพียงปีเศษ ก็ถูกคณะปฏิรูปฯชุดเดิมยึดอำนาจ หลุดจากตำแหน่งไป ในเวลานั้นยังมีหนังสือพิมพ์ที่ถูกสั่งปิดอยู่ 13 ฉบับ¹³⁰

พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและเลขาธิการคณะปฏิรูปฯ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อมา พร้อมกับตั้งสถานิติบัญญัติ เพื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาฯ และกรรมการร่างรัฐธรรมนูญด้วย

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลนายธานินทร์

สถานการณ์ช่วงรัฐบาลนายธานินทร์ เป็นช่วงเวลาของการปฏิวัติ (โดยคณะปฏิรูปฯ) "ไม่มีสภา ไม่มีพรรคการเมือง ตัวม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถึงแม้ยังคงเป็นนักการเมือง หัวหน้าพรรคกิจสังคมเช่นเดิม แต่ก็กลับมาเขียนบทความให้หนังสือพิมพ์สยามรัฐอีกครั้ง (ไม่ได้เข้ามาถือหุ้นหรือเป็นผู้บริหาร) โดยเปิดคอลัมน์ "ข่าวนอกนา" ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น "ข่าวไกลนา" และในวันที่ 30 สิงหาคม 2520 ปลายรัฐบาลนายธานินทร์ ก็เปลี่ยนอีกครั้งเป็น

¹²⁹ รัชชชัย สันคติประภา, เสรีภาพกับบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย, วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537 หน้า 91

¹³⁰ สุทัศนญา ติระวนิช, วันนักข่าว 5 มีนาคม 2528 หน้า 51

"คลื่นใต้น้ำ" วัตถุประสงค์การเปลี่ยนชื่อหัวคอลัมน์ครั้งสุดท้ายถึงม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะไม่ได้พูดตรงๆ แต่ก็คงเดาไม่ยากว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการแสดงจุดยืนชัดเจนขวางคัดค้านการทำงานของรัฐบาลนายธานินทร์

ความที่รัฐบาลนายธานินทร์นั้นควบคุมหนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวด จนเรียกได้ว่าถึงขั้นริดรอนเสรีภาพทีเดียว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองคงจะอดอัดพฤติกรรมของรัฐบาล จึงได้หันมาแสดงบทบาทการวิพากษ์วิจารณ์ตรวจสอบรัฐบาล โดยวิธีการเสียดสีที่เคยใช้ได้ผลมาตลอดใน "พจนานุกรมฉบับก๊กฤทธิ์" ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้เหตุผลในการเขียนพจนานุกรมครั้งนั้นไว้ดังนี้

"ผมเขียนด้วยความหมั่นไส้ธานินทร์ ผมไม่เห็นด้วยกับระบบนั้น พอเขาออกไปแล้วผมก็เลิกเลย ไม่ทันครบอักษร ถ้าแกอยู่ต่อไป ผมก็เขียนจนครบ ออกไปแล้วผมก็ไม่อยากจะไปย่ำยีแก คือ ผมทำหนังสือพิมพ์แบบที่ว่าผู้มีอำนาจที่ไม่เป็นธรรมผมตีหละ ผมทนไม่ไหว ผมก็ตี แต่พอหมดอำนาจแล้วผมก็เลิกเลย" 131

4.4.6. รัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (12 พฤศจิกายน 2520 - 29 กุมภาพันธ์ 2523)

เกรียงศักดิ์ 1 (12 พฤศจิกายน 2520 - 22 เมษายน 2522)

ข้อนำสังเกตประการหนึ่ง คือ ภายหลังยึดอำนาจจากรัฐบาลม.ร.ว.เสนีย์ ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 การที่คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน แต่งตั้งคณะบุคคลพลเรือนที่มีความขัดแย้งกับประชาชนและสื่อมวลชน เข้ามาบริหารประเทศและควบคุมหนังสือพิมพ์ก็เพื่อก่อให้เกิดความขัดแย้ง ทั้งนี้อาจก่อให้เกิดเหตุการณ์สุกงอม เพื่อคณะบุคคลของกลุ่มปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน จะได้ครองอำนาจในโอกาสต่อมา เพราะหากยึดอำนาจแล้วแต่งตั้งตนเองเป็นผู้บริหารประเทศทันที ก็อาจจะได้รับการต่อต้านจากนิสิตนักศึกษา ประชาชน และหนังสือพิมพ์ ประกอบกับเหตุการณ์ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 นั้นเป็นจุดดำทางประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นเหตุการณ์ที่รุนแรงโหดเหี้ยม ทารุณ มีการแขวนคอ ทำทารุณต่อศพ เผาศพ หรือคนที่ยังไม่ตายสนิทในที่สาธารณะ ซึ่งหากทหารขึ้นมาคุมอำนาจทันที ก็อาจจะทำให้มองได้ว่าทหารเป็นผู้อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ดังกล่าว ดังนั้นถ้าให้กลุ่มบุคคลหนึ่งซึ่งเป็นพลเรือนเข้ามาแทนที่ ให้ใช้อำนาจอย่างฟุ่มเฟือย จนก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ประชาชน ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนได้เบื่อหน่ายการบริหารประเทศของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร จึงเป็นเหตุผลที่เหมาะสมและได้รับการยอมรับจากประชาชนและหนังสือพิมพ์ 132

ครั้นเมื่อรัฐบาลของนายธานินทร์ บริหารประเทศท่ามกลางความขัดแย้งและได้รับการต่อต้านจากประชาชนและหนังสือพิมพ์มากขึ้นเรื่อยๆ สภาพที่ปรักขยานายกรัฐมนตรีหรือคณะปฏิรูปฯจึงได้เสนอให้นายธานินทร์ปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ โดยให้ปรับเปลี่ยนตัวรัฐมนตรี 9 กระทรวง แต่ถูกปฏิเสธในเวลาต่อมา โดยที่ประชุมคณะรัฐมนตรียืนยันกรานว่าหากรัฐมนตรีคนหนึ่งคนใดจะต้องลาออกไปก็จะต้องลาออกทั้งคณะดังนั้นในวันที่ 20 ตุลาคม 2520 หัวหน้าคณะปฏิวัตินำโดย พล.ร.อ.สัจด์ ชลออยู่ จึงได้นำทหารเข้าปฏิวัติยึดอำนาจจากรัฐบาลนายธานินทร์

132 ลิขิต ชีรเวคิน, อังใน รัชชชัย สันคติประภา, เสรีภาพกับบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย, วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537 หน้า 98

การปฏิวัติครั้งที่ของสองคณะปฏิรูปชุดเดิม ไม่มีการปิดหนังสือพิมพ์ ไม่มีการตรวจข่าว ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากประสบการณ์เมื่อครั้งทำการปฏิวัติครั้งแรก เมื่อ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งมีการปิดหนังสือพิมพ์ 2 วัน ทำให้ประชาชนขาดข่าวสารจากสื่อมวลชนที่ไม่ใช่ของรัฐ เกิดความวิตกกังวล นอกจากนั้นการปิดหนังสือพิมพ์ทันทีจะทำให้เกิดทัศนคติไม่ดีกับนักหนังสือพิมพ์ ซึ่งจะทำให้เกิดการเป็นปรปักษ์ในภายหลังขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม คณะปฏิวัติก็ได้ขอความร่วมมือจากสื่อมวลชนในการเสนอข่าว พร้อมกับคาดโทษหนังสือพิมพ์ที่ไม่ให้ความร่วมมือ

กล่าวได้ว่าการปฏิวัติครั้งนี้ ไม่ต่างไปจากเหตุการณ์เมื่อครั้งจอมพลสฤษดิ์ปฏิวัติรัฐบาลจอมพลป. นั่นคือ "ได้รับความยินดีจากประชาชน และหนังสือพิมพ์ที่ต้องอดทน อึดอัดกับการบริหารของรัฐบาลเก่า ดังจะเห็นได้จากความคิดเห็นของนักหนังสือพิมพ์อย่าง จัตุวา กลิ่นสุนทร

"ครับขอปรบมือให้คณะปฏิวัติชุดนี้ ชุดที่มีหัวหน้าคณะปฏิรูปคณะเดิม มาเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ และขอตั้งความหวังไว้ว่าคณะปฏิวัติชุดนี้สามารถ แก้ปัญหาต่างๆที่ประชาชนเหนื่อยหน่าย และเดือดร้อนทุกข์ยากกับมันมาให้ ลุล่วงไปด้วยดี" 133

สำหรับม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็มีที่ท่าจะเป็นผู้ดูแลและเป็นผู้ให้กำลังใจกับรัฐบาลของคณะปฏิวัติเพื่อต่อสู้กับปัญหาต่างๆโดยได้เปลี่ยนชื่อคอลัมน์จาก คลื่นใต้น้ำ เป็น ข้างสังเวียน

"เลิกกันทีคลื่นใต้น้ำ เพราะชินรักษาไว้ให้เป็นชื่อคอลัมน์นี้ตลอดไป ก็เซยแหละ เพราะไม่รู้ว่าจะไปขัดอะไรอีกแล้ว

จึงขอเปรียบเป็นข้างสังเวียน แปลเป็นภาษาฝรั่งว่า Ringside หรือ Ringside Seat เป็นการแสดงความคิดเห็นของคนที่อยู่วงเวียนเวทีว่านั่งถนัด ดูกันใกล้ๆแต่ก็ดูด้วยใจเป็นธรรม ดูด้วยการเอาใจช่วย อยากให้มวยเราชนะ

เพราะคู่ต่อสู้กับมวยของเรานั้น คือ ความเดือดร้อนวุ่นวายปัญหาทาง เศรษฐกิจ ปัญหาการครองชีพ โจรผู้ร้าย ตลอดจนความไม่สงบต่างๆ ความ

133 การปฏิวัติครั้งนี้มีทางออกที่สวยงาม, สยามรัฐ, 24 ตุลาคม 2520

แตกสามัคคี ความทอดยอ เสียกำลังใจในอันที่จะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง ตลอดไปจนถึงคนมักใหญ่ใฝ่สูง อยากมีอำนาจล้นฟ้า คนบ้านน้ำลาย คนบ้าหมอดู คนใจแคบตัวเล็ก

เราต้องช่วยกันเชียร์ ช่วยกันที่จะต้องตะโกนสอนมวยข้างเวทีจนกว่า มวยของเราจะชนะ" 134

วันที่ 9 พฤศจิกายน 2520 คณะปฏิวัติได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2520 สองวันต่อมาก็ประกาศแต่งตั้งพล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เลขาธิการคณะปฏิวัติ และผู้บัญชาการทหารสูงสุด ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี โดยมี.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ และกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ประกาศใช้ในวันที่ 22 ธันวาคม 2521 (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2521) กำหนดให้มีการเลือกตั้งขึ้นในวันที่ 22 เมษายน 2522 ข้อที่สังเกตเห็นได้ชัดถึงการต่อทอดอำนาจของคณะปฏิวัติออกไป จากมาตราสำคัญ 2 มาตรา คือ นายกรัฐมนตรีไม่ต้องผ่านการเลือกตั้ง และข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองในเวลาเดียวกัน (โดยกำหนดบทเฉพาะกาลไว้ 4 ปี)

เกรียงศักดิ์ 2 (11 พฤษภาคม 2522 - 29 กุมภาพันธ์ 2523)

การเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 22 เมษายน 2522 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สอบผ่านได้รับเลือกตั้งเข้าสภาอีกครั้ง ในฐานะส.ส.กรุงเทพฯ เขต 11 พรรคกิจสังคมก็ได้ที่นั่งมากที่สุดจำนวน 82 ที่นั่ง (จาก 301) กลายเป็นพรรคใหญ่อันดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม จำนวนที่นั่งของพรรคกิจสังคมยังไม่ถึงกึ่งหนึ่ง จึงไม่สามารถจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศได้ กอปรกับขณะนั้นมีการแต่งตั้งวุฒิสมาชิกจำนวน 225 คน เป็นทหารถึง 185 นาย ฉะนั้นหากได้นายกรัฐมนตรีที่ทหารไม่ยอมรับก็ยากที่จะบริหารประเทศด้วยความราบรื่นเนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้ให้อำนาจวุฒิสมาชิกอย่างมาก ส.ส.ส่วนใหญ่เห็นว่าถ้าให้ทหารเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลจะมั่นคงกว่า ดังนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงหลีกเลี่ยง

ให้พรรคการเมืองต่างๆ จัดตั้งรัฐบาล ในที่สุดพล.อ.เกรียงศักดิ์ ก็ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปอีกครั้งหนึ่ง พรรคกิจสังคมกลายเป็นพรรคฝ่ายค้าน

รัฐบาล "เกรียงศักดิ์ 2" ไม่มีฐานพรรคการเมือง และผู้แทนราษฎรให้การสนับสนุนอย่างมั่นคง บริหารประเทศได้เพียงระยะเวลาไม่กี่เดือนก็มีอาการคลอนแคลน ในวันที่ 10 ตุลาคม 2522 ถูกฝ่ายค้าน ประกอบด้วยพรรคกิจสังคม ประชาธิปัตย์ ชาติไทย สยามประชาธิปไตย และประชากรไทย ยื่นญัตติอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีเป็นรายกระทรวง ตัวพล.อ.เกรียงศักดิ์ ก็ถูกอภิปรายโจมตีว่าชอบเข้าไปแทรกแซงกระทรวงอื่นๆ แต่รัฐบาลก็สามารถเอาตัวรอดไปได้ เพราะในารลงมติ รัฐมนตรีที่ถูกอภิปรายได้รับการไว้วางใจ

ช่วงระยะเวลาดังกล่าว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในฐานะผู้นำฝ่ายค้าน ทำหน้าที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างหนักหน่วง โดยเฉพาะปัญหาราคาน้ำมัน ที่รัฐบาลขึ้นราคาสูงถึง 40-60% ส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ มีการขึ้นราคาสินค้าโดยขาดมาตรการควบคุม ตัวเลขค่าครองชีพของประชาชนในปี 2523 สูงกว่าปี 2521 ถึง 25 เท่าตัว และนอกจากปัญหาเศรษฐกิจแล้ว สิ่งที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ โจมตีด้วยก็คือรัฐบาลไล่ไม่ไป

"รัฐบาลต้องแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้ หากแก้ไม่ได้ก็ต้องไล่ออกไปแต่รัฐบาลชุดนี้ไล่อะไรท่านก็ไม่ยอมออก ท่านจะอยู่ของท่านไปเรื่อยๆ ผมก็ไม่รู้จะทำอย่างไรดี" 135

ผลพวงจากการอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ก็ส่งผลตามมาคือรัฐมนตรีบางคนลาออกจากตำแหน่ง พล.อ.เกรียงศักดิ์ ต้องปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2523

การปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ของพล.อ.เกรียงศักดิ์ กลับทำให้สถานการณ์เลวร้ายลงไปอีก บรรดาส.ส.ที่เป็นฝ่ายค้านส่วนใหญ่ยังไม่เป็นที่พอใจ และขอเปิดอภิปรายคณะรัฐมนตรีทั้งคณะ ส่วนภายนอกสภา ทั้งนักศึกษาและกรรมกรต่างๆ ก็คัดค้านการขึ้นราคา

น้ำมัน เมื่อพล.อ.เกรียงศักดิ์ บริหารประเทศท่ามกลางปัญหากดดันหลายด้าน รวมทั้งความไม่พอใจที่รัฐบาลประกาศขึ้นราคาน้ำมัน น้ำประปาและไฟฟ้า และในที่สุด วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2523 ก่อนการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจ พล.อ.เกรียงศักดิ์จึงได้ประกาศลาออกจากตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์

ความนิยมจากทุกฝ่าย ทั้งนักการเมือง ประชาชน ฯลฯ ที่มีต่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์อย่างสูงมาตลอดหลายรัฐบาล ถึงรัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ ความนิยมนั้นก็ไม่ได้ลดลงไป ส.ส.หน้าเก่าหน้าใหม่จากพรรคการเมืองต่างๆ ก็หวังจะฟังบารมีม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ย้ายเข้าพรรคกิจสังคมจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากการเติบโตแบบก้าวกระโดดของพรรคกิจสังคม ซึ่งใช้เวลาเพียงไม่กี่ปี เลื่อนอันดับขึ้นมาเป็นพรรคการเมืองที่มีส.ส.มากเป็นอันดับหนึ่ง

บทบาทม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ เป็นบทบาทนักการเมืองในฐานะ "ผู้นำฝ่ายค้าน" ดังนั้นการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงไม่ได้เกิดจากสถานภาพนักหนังสือพิมพ์อย่างเดียว

กล่าวโดยทั่วไปแล้วรัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ นโยบายมีความผ่อนปรน และให้เสรีภาพหนังสือพิมพ์มากขึ้นกว่าสมัยรัฐบาลนายธานินทร์มาก คราวที่คณะปฏิรูปได้รัฐบาลนายธานินทร์ออกไป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองก็คงจะพอใจในระดับหนึ่ง (ถึงขนาดเปลี่ยนชื่อคอมลัมน์จากคลื่นได้นำ เป็น ข้างสังเวียน เพื่อไม่ต้องขัดขวางอะไรใคร แต่หันมายินดูข้างเวที เอาใจช่วยนักมวยของเรา หมายถึงรัฐบาล สู้กับปัญหาความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ)

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

ครับ ก็เป็นอันว่าโล่งอกไปที ที่ท่านนายกฯ เปรม ท่านตั้งรัฐบาลขึ้นได้ เรียบร้อย ฟังดูเสียงทั่วไปก็ไม่เห็นมีใครร้องยี้หรืออก นับว่าเป็นความหวังแก่ประชาชนได้พอสมควร

หวังอะไร?

หวังว่าจะเข้ามาแก้ปัญหาต่างๆ ที่ทำให้คนเดือดร้อนขณะนี้

ปัญหาชุดแรก เป็นปัญหาเฉพาะหน้า เช่น เรื่องน้ำมัน เรื่องความอึดอัดขาดแคลนในอาชีพ และสิ่งจำเป็นในการครองชีพอย่างยิ่งยวดของคนทั่วไป ทั้งนอกกรุงและในกรุง เป็นปัญหาที่ผมได้แสดงความมั่นใจว่ารัฐบาลนี้จะต้องแก้ให้ได้ภายในหกเดือน

ส่วนปัญหาอื่นๆ ที่เป็นปัญหาพื้นฐาน เพราะเรื้อรังมานาน ทั้งในทางการคลังและการบริหาร ในส่วนราชการประจำนั้นจะต้องใช้เวลานาน รัฐบาลจะต้องเริ่มแก้และแก้ต่อไปจนกว่าจะเข้าสู่รูปเรียบร้อย จะใช้เวลาเพียงหกเดือนเห็นจะไม่ได้ เพราะเป็นปัญหาใหญ่ที่จะแก้ไม่ได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว แต่ผมก็ยังหวังว่ารัฐบาลจะแก้ได้

ถ้าไม่หวังอย่างนี้ ก็ไม่รู้อะไรจะดำรงชีวิตต่อไปได้อย่างไร" 136

รัฐบาลของพล.อ.เปรม ต้องเผชิญกับปัญหาด้านสังคมการเมือง ปัญหาความมั่นคงภายในที่เกิดจากการกระทำการก่อการร้ายของคอมมิวนิสต์ และโดยเฉพาะปัญหาด้านเศรษฐกิจ ซึ่งสืบทอดต่อเนื่องมาจากรัฐบาลชุดก่อน เช่นปัญหาน้ำมันขาดแคลน ส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ มีการขึ้นราคาสาธารณูปโภคต่างๆ ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่ารถเมล์ ค่ารถไฟ ขณะเดียวกันราคาสินค้าเกษตรโดยเฉพาะข้าวกลับตกลง จนรัฐบาลต้องประกาศมาตรการประหยัดหลายมาตรการ

โดยที่พล.อ.เปรม จะมีอายุครบ 60 ปีเต็มในเดือนสิงหาคม 2523 ซึ่งจะต้องเกษียณอายุราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกหลังเดือนกันยายน จากที่เข้ามาบริหารประเทศได้เพียง 5 เดือนเศษ ฝ่ายทหารนำโดยพล.ต.อาทิตย์ กำลังเอก ได้พยายามผลักดันให้มีการ "ต่ออายุราชการผู้บัญชาการทหารบก" และก่อให้เกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงขั้นมีการสำรวจประชามติ ซึ่งก็มีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่อุ้มรัฐบาลมาโดยตลอด เป็นปากเป็นเสียงแทนรัฐบาล ประคับประคองแก้ปัญหาสารพัด ได้ออกมาพูดจาสนับสนุนการต่ออายุราชการ พล.อ.เปรม อย่างหนักแน่น ท่าทีของพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งคัดค้านเรื่องการต่ออายุ ก็มีอันเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากมี "ข้อมูลใหม่" ในที่สุดพล.อ.เปรม ก็ได้รับเสียงสนับสนุนในการต่ออายุราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกอีก 1 ปี¹³⁷

อย่างไรก็ตาม การบริหารของรัฐบาลพล.อ.เปรม ก็เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นทั้งภายในคณะรัฐบาลเองและรัฐบาลกับทีมงานที่ปรึกษานายกฯ โดยเฉพาะนโยบายด้านเศรษฐกิจ เช่น มาตรการการพยุงราคาข้าว การกำหนดราคาน้ำมัน ฯลฯ

กอรปกับสถานการณ์ราคาน้ำมันสูงขึ้นเรื่อยๆ และสัญญาซื้อขายน้ำมันระยะยาวของไทยกับซาอุดีอาระเบียวันละ 60,000 บาร์เรลสิ้นสุดลง พรรคกิจสังคมจึงเสนอที่จะไปเจรจาดำเนินการปิดล้อมซาอุดีอาระเบีย และได้เกิดความสับสนขึ้นเนื่องจากนายวิเศษฐิตันต์สังจา รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม (จากพรรคกิจสังคม) ไปติดต่อผ่านบริษัทนายหน้าฮ่องกง ซึ่งเสนอราคาแพง แต่พล.ต.ชาติชาย ชุณหะวัณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม (จากพรรคชาติไทย) ซึ่งมีความสนิทสนมกับทางซาอุฯ ดำรงได้ราคาที่ดีกว่า เมื่อพล.ต.ชาติชายได้รับอนุญาตจากนายกฯ จึงเดินทางไปจัดซื้อน้ำมัน แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะนายบุญชู โรจนเสถียร รองนายกรัฐมนตรี มีเทเล็กซ์ไปถึงซาอุฯ ระบุว่าการซื้อขาย กรณี "เทเล็กซ์น้ำมันอัปยศ" นี้ กลายเป็นความขัดแย้งระหว่างพรรคชาติไทยและพรรคกิจสังคม จนนายกฯต้องออกมาแถลงข่าวต่อสื่อมวลชนเพื่อยุติกระแส โดยยืนยันการติดต่อของพล.ต.ชาติชาย ว่าเป็นการกระทำระหว่างรัฐบาลต่อรัฐบาล ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นก็

เพราะความบกพร่องของนายวิศิษฐ์ที่ไม่ได้รายงานต่อพล.ต.ชาติชาย อีกทั้งนำชื่อของนายบุญชู ไปใช้โดยไม่บอกกล่าวล่วงหน้า ดังนั้นภายหลังจากที่นายฯ แถลงข่าวต่อสื่อมวลชน พรรคกิจสังคม ซึ่งอยู่ร่วมรัฐบาลเพียงปีเศษ จึงลาออกจากการร่วมรัฐบาลในเดือนมีนาคม 2524 ขณะที่พรรคชาติไทยซึ่งเป็นคู่กรณี ยังอยู่ร่วมรัฐบาล "เปรม 2" ต่อไป

เปรม 2 (11 มีนาคม 2524 - 19 ธันวาคม 2524) พรรคกิจสังคมเป็นฝ่ายค้าน

รัฐบาล "เปรม 2" ประกอบด้วยพรรคประชาธิปัตย์ ชาติไทย สหพรรค รวบรวมไทย และ แนวนมหาชน พร้อมด้วยรัฐมนตรีซึ่งมิได้เป็นผู้แทนราษฎรและสังกัดพรรค ซึ่งส่วนมากเป็นโควตาของนายฯ รัฐบาลชุดนี้มีที่นั่งในสภาเพียง 168 ที่นั่ง ซึ่งน้อยกว่ารัฐบาลเปรม 1 เพราะพรรคกิจสังคม ซึ่งเป็นพรรคใหญ่ มีที่นั่งถึง 82 ที่นั่ง ถอนตัวออกไป ทำให้พรรคฝ่ายค้านเข้มแข็งขึ้นอย่างมาก

ภายหลังจากจัดตั้งรัฐบาลได้เพียงสามสัปดาห์ ก็เกิดกรณี "กบฏเมษาฮาวาย" กล่าวคือกลุ่มนายทหารยังเติร์ก นำโดยพันเอกมณูญ รูปขจร และพันเอกประจักษ์ สว่างจิต นำกำลังทหารทำการปฏิวัติ โดยอ้างเหตุผลที่พล.อ.เปรมดึงเพื่อนสองคนคือ พล.ต.สุดสาย หัสดิน และ ร.ต.ท.ชาญ มณูธรรม เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ก่อปรกับความไม่พอใจเมื่อครั้งที่มีการเคลื่อนไหวต่ออายุราชการให้พลเอกเปรม เพราะกลุ่มยังเติร์กสนับสนุนพลเอก สันห์ จิตรปฏิมา ขึ้นสู่อำนาจผู้บัญชาการทหารบก แต่การปฏิวัติครั้งนั้น ไม่สำเร็จ

เมื่อพรรคกิจสังคมซึ่งเป็นพรรคใหญ่ มีที่นั่งถึง 82 ที่นั่ง ถอนตัวออกไป ทำให้พรรคฝ่ายค้านเข้มแข็งขึ้นอย่างมาก พล.อ.เปรมและทีมที่ปรึกษา ก็เล็งเห็นว่า หากต้องการบริหารบ้านเมืองให้ได้ผลอย่างจริงจัง ต้องแก้ปัญหาทหารการเมือง โดยเฉพาะปัญหาทางสภาให้ได้ แนวทางหนึ่งก็คือการปรับคณะรัฐมนตรี เพื่อเพิ่มเสียงสนับสนุนรัฐบาลให้หนาแน่นมีเสถียรภาพมากขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นการลดความเข้มแข็งของฝ่ายค้านลง จึงได้มีการทาบทามดึงพรรคกิจสังคมให้กลับมาร่วมรัฐบาลอีกครั้ง

เปรม 3 (19 ธันวาคม 2524 - 19 มีนาคม 2526) พรรคกิจสังคมร่วมรัฐบาล

ในที่สุดพรรคกิจสังคมตอบตกลง แม้ว่าจะเกิดปัญหาภายใน เนื่องจาก ส.ส.บางกลุ่มไม่เห็นด้วยกับการนำพรรคเข้าร่วมรัฐบาลก็ตาม อันที่จริง ก่อนหน้าการประกาศ จัดตั้งรัฐบาล เปรม 3 นั้น แรกทีเดียวพรรคกิจสังคม กลุ่มนายบุญชู โรจนเสถียร ไม่เห็นด้วยที่จะเข้าร่วมรัฐบาลซึ่งเหลือเวลาอีกเพียงไม่นานก็จะครบวาระ รวมทั้งปัญหาสำคัญคือตัว นายบุญชูเองไม่เห็นด้วยกับนโยบายเศรษฐกิจบางอย่างของรัฐบาล อย่างไรก็ตาม แกนนำ สำคัญของพรรคกลุ่มอื่น ก็ผลักดันจนพรรคกิจสังคมเข้าร่วมรัฐบาลเปรม 3 สำเร็จ ก่อให้เกิด ความร้าวฉานภายในพรรค ตัวนายบุญชู และส.ส.ในสังกัด ยื่นใบลาออก

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กล่าวถึงการเปลี่ยนมติพรรคนำเอาพรรคกิจสังคม เข้ากลับเข้า ร่วมรัฐบาลเปรม 3 อีกครั้งหนึ่งว่า

"การปรับปรุงคณะรัฐมนตรีครั้งนี้ ไม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจตกต่ำ ถือเป็น เรื่องการเมืองโดยตรง หากถึงปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำเป็นสาเหตุการปรับก็เป็น การโยนภาระให้แก่พรรคกิจสังคมมากเกินไป เพราะการเข้าร่วมรัฐบาล ต้อง ช่วยกันอยู่แล้วในปัญหาต่างๆ" 138

รัฐบาลเปรม 3 ประกอบด้วยพรรคชาติไทย ประชาธิปัตย์ กิจสังคม และ สยามประชาธิปไตย โดยตัวม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงไม่รับตำแหน่งในรัฐบาล (ตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี) เหมือนหัวหน้าพรรคอื่นๆ อีกทั้งในรัฐบาลชุดใหม่ก็ไม่มีนายบุญชู เนื่องจากการแตกกลุ่มการเมืองภายในพรรคขึ้น (นายบุญชูได้ลาออกมาตั้งพรรคประชากรราษฎร์ ต่อมาจดทะเบียนเป็นพรรคกิจประชาคม ในกลางปี 2525)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เข้ามามีบทบาทในการไกล่เกลี่ยปัญหาของพรรคกิจสังคมด้วยตัวเอง โดยถือไม้เท้าเข้าประชุมในการสัมมนาพรรค นอกจากปรับทุกข์เป็นส่วนตัวแล้ว ก็ได้ปรารถนาให้สมาชิกพรรคเตรียมหาหัวหน้าพรรคคนใหม่ พร้อมกับฝากฝังนายบุญชูไว้ ในที่สุด ความร้าวฉานต่างๆ ก็ยุติลงโดยการกลับมาของนายบุญชูอีกครั้งหนึ่ง โดยนายบุญชู

กล่าวกับสมาชิกพรรคว่าไม่อาจตัดขาดออกไปจากพรรคกิจสังคมได้ อีกทั้งม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้
อุปถัมภ์ให้เติบโตในทางการเมืองขึ้นมา 139

วิกฤตการณ์ทางการเมือง ในรัฐบาลเปรม 3 คือ การเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไข
รัฐธรรมนูญ ฉบับ 2521 เนื่องจากบทเฉพาะกาลจะสิ้นสุดในเดือนเมษายน 2526 หากไม่
แก้ไขก็จะทำให้บทเฉพาะกาลหมดไป ต้องใช้บทถาวรที่ระบุให้การเลือกตั้งเป็นแบบรวมเขต
เบอร์เดียว ข้าราชการประจำเป็นข้าราชการการเมืองไม่ได้ถ้าไม่ลาออกเสียก่อน พล.อ.อาทิตย์
กำลังเอก ผู้บัญชาการทหารบก กับวุฒิสมาชิกสายทหารจำนวนมากเคลื่อนไหวให้แก้
รัฐธรรมนูญ และคงบทเฉพาะกาลไว้

การแก้ไขรัฐธรรมนูญนี้ ก่อให้เกิดกระแสความขัดแย้งระหว่างพรรคการเมือง
และกองทัพยกก่อนข้างมาก ภายหลังจากพรรคการเมืองใหญ่อย่างกิจสังคมแสดงความคิดเห็นที่
จะไม่เข้าร่วมในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ในวันที่ 20 มกราคม 2526 พล.อ.อาทิตย์และ
นายทหารระดับสูงจำนวนมาก ได้ลาออกจากการเป็นวุฒิสมาชิก

วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2526 รัฐสภาได้เปิดประชุมพิจารณาร่างพ.ร.บ.แก้ไขรัฐ
ธรรมนูญฯ มีผู้เสนอ 2 ฉบับ คือนายปัญญา เกสรทองและม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่วนที่
เกี่ยวกับการเลือกตั้ง ต่างเห็นควรให้แก้ไขวิธีการเลือกตั้ง เป็นแบบแบ่งเขต เรียงหมายเลข
ระหว่างนั้นพระภิกษุอินันต์ เสนาจันทร์ นักเคลื่อนไหวคนสำคัญ และเรืออากาศตรีฉลาด วรฉัตร
ส.ส.ตราด พรรคประชาธิปัตย์ ประท้วงการแก้ไขรัฐธรรมนูญด้วยการอดอาหาร ใดๆก็ตาม
ในวันที่ 16 มีนาคม 2526 ในการพิจารณาญัตติแก้ไขรัฐธรรมนูญในวาระที่ 3 ของรัฐสภา
ผลของการลงมติด้วยคะแนนลับ ปรากฏว่าสมาชิกเห็นชอบให้ผ่าน 254 เสียง ซึ่งมีจำนวน
ไม่ถึงกึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดของทั้งสองสภา จึงเป็นอันตกไป

ช่วงนี้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มีบทบาทอย่างมากในการต่อต้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญ
เพื่อประโยชน์แก่พวกพ้อง รวมทั้งคัดค้านการแก้ไขที่จะเพิ่มอำนาจวุฒิสมาชิก

ในวันที่ 15 มีนาคม 2526 (ก่อนการพิจารณาญัตติแก้ไขรัฐธรรมนูญในวาระที่ 3 ของรัฐสภาเพียงวันเดียว) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนบทความในคอลัมน์ "ชอยสวนพลู" ระบุว่า ได้เอกสารจากผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม แสดงแผนภูมิการปกครองของไทยที่เปลี่ยนจากระบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มาเป็น พระมหากษัตริย์พระราชทานอำนาจอธิปไตยสูงสุดแก่สภากองทัพแห่งชาติ เป็นลักษณะการปกครองเดียวกับคอมมิวนิสต์ "สภาเปรีชีเดียม" พร้อมทั้งเรียกร้อง ให้ประชาชนที่ยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ออกมาต่อต้าน ล้มล้างแผนการดังกล่าว

บทความครั้งนั้น ได้ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง และยังส่งผลให้ญัตติแก้ไขรัฐธรรมนูญต้องตกไปอีกด้วย พล.อ.เปรมตัดสินใจแก้ปัญหานี้ด้วยการยุบสภาในวันที่ 19 มีนาคม 2526 โดยให้เหตุผลว่า เกิดความขัดแย้งจากการแก้ไขรัฐธรรมนูญจนไม่ประสานกันได้

เปรม 4 (30 เมษายน 2526 - 4 สิงหาคม 2529) พรรคกิจสังคมร่วมรัฐบาล

การเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 18 เมษายน 2526 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้รับเลือกตั้งเป็นส.ส.กรุงเทพฯ เขต 9 พรรคกิจสังคมยังคงได้รับเลือกตั้งเข้ามาสูงสุดจำนวน 92 ที่นั่ง (จาก 324) "ไม่มีพรรคใดได้จำนวนส.ส. เกินครึ่งเหมือนที่ผ่านมา พรรคกิจสังคมจึงรวมกับประชาธิปไตย ประชากรไทย และชาติประชาธิปไตย เป็นพรรคการเมืองเสียงข้างมาก จัดตั้งรัฐบาล และสนับสนุนให้พล.อ.เปรม เป็นนายกรัฐมนตรีอีกสมัยหนึ่ง

ช่วงเวลาดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับสื่อมวลชน มีอันยุติลงชั่วคราว เนื่องจากการประกาศตัดญาติกับสื่อมวลชนทุกแขนง โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ แต่ชั่วระยะเวลาไม่นานนัก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็กลับมาอนุญาตให้สื่อมวลชนสัมภาษณ์อีกครั้ง

ถ้าพิจารณาบทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในฐานะหัวหน้าพรรคการเมืองใหญ่ พรรคกิจสังคม ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นบทบาทของผู้อุ้มชูสนับสนุน รวมทั้งเป็นปากเป็นเสียงให้กับรัฐบาลเปรม 4 ในโอกาสต่างๆ ดังเช่น ช่วงต้นปี 2527 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้กล่าวว่า "ถ้าเรารักษาคุณเปรมไว้แบบนี้ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่ถ้าคนอื่นมาแทน ผมไม่รับรอง"

"ปัญหาอะไร" ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็คือการสนับสนุนของอำนาจทหารในกองทัพ ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญต่อเสถียรภาพของรัฐบาลไทยมาทุกยุคทุกสมัย คำกล่าวประโยคนั้นจึงมีนัยโดยชัดเจนว่า ถ้าพล.อ.เปรม ยังเป็นนายกอยู่ รัฐบาลนี้ก็ยังมีเสถียรภาพอันมั่นคงจากการค้ำจุนของฝ่ายทหาร 140

ในช่วงต้นปี 2527 เช่นเดียวกัน รัฐบาลเปรม 4 ซึ่งบริหารประเทศได้เพียงปีเดียว ก็เผชิญกระแสข่าวลือว่าจะมีการยุบสภา ทั้งนี้ เนื่องจากการปาฐกถาของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในเดือนมีนาคม 2527 ซึ่งสาระสำคัญส่วนใหญ่ เป็นการเปิดโปงการแสวงหาผลประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่ส.ส.ของพรรคกิจสังคมอย่างหมดเปลือก (แต่ข่าวลือการยุบสภาก็ยุติลงไปเนื่องจากเป็นความขัดแย้งภายในพรรคกิจสังคมเท่านั้น)

ปลายปี 2527 ภายหลังจากที่เผชิญปัญหาเศรษฐกิจ การขาดดุลการค้ามาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ในที่สุดรัฐบาลพล.อ.เปรมก็ได้ประกาศลดค่าเงินบาท ที่ผูกติดอยู่กับค่าเงินดอลลาร์จาก 23 บาท เป็น 27 บาท มาตรการลดค่าเงินบาทครั้งนี้ส่งผลสะท้อนไปทั่ว เกิดความเคลื่อนไหวของกลุ่มพลังต่างๆ ในวันที่ 7 พฤศจิกายน 2527 ฝ่ายทหาร โดย พล.อ.อาทิตย์ กำลังเอก ผู้บัญชาการทหารบกและผู้บัญชาการทหารสูงสุด ได้ออกรายการโทรทัศน์ช่อง 5 และ ช่อง 7 เวลาหลังข่าว วิจารณ์การตัดสินใจของรัฐบาลอย่างรุนแรง แต่คืนเดียวกัน เวลาชงกันนั่นเอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้แสดงบทบาทในการอ้อมชูรัฐบาลอีกครั้ง โดยออกรายการโทรทัศน์ช่อง 3 และ ช่อง 9 ชมเชยความกล้าหาญของรัฐบาลเกี่ยวกับมาตรการลดค่าเงินบาท เพราะจะทำให้สินค้าไทยในต่างประเทศถูกลง จนสามารถส่งออกได้มาก 141

กระทั่งช่วงต้นปี 2528 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงแสดงบทบาทของผู้อ้อมชูรัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ ในเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งรัฐบาลพล.อ.เปรม ยังคงเผชิญปัญหาเศรษฐกิจ (เช่นปัญหาการขาดดุลการค้า, การขาดดุลทางการคลัง และปัญหาการใช้จ่ายสุรัยสุรายของหน่วยราชการและรัฐวิสาหกิจ) อย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ก็ถูกแรงกดดันจากฝ่ายค้าน พรรคชาติไทยเตรียมการที่จะเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล กระทั่งพรรคกิจสังคม ซึ่งเป็น

140 จัตวา กลิ่นสุนทร-บรรณาธิการ, รัฐบุรุษชื่อเปรม, หน้า 391

141 จัตวา กลิ่นสุนทร-บรรณาธิการ, รัฐบุรุษชื่อเปรม, หน้า 439-448

พรรคร่วมรัฐบาลเอง ก็มีส.ส.บางส่วนแสดงท่าทีที่จะไม่สนับสนุนทีมรัฐมนตรีเศรษฐกิจ กระทั่งในเดือนมีนาคม ความขัดแย้งภายในรัฐบาล ก็ทวีความรุนแรงขึ้น เมื่อผลการเลือกตั้งซ่อมที่จังหวัดนครปฐม ผู้สมัครของพรรคกิจสังคม (พรรครัฐบาล) พ่ายแพ้ต่อพรรคชาติไทย (พรรคฝ่ายค้าน) ทำให้แกนนำและส.ส.พรรคกิจสังคมบางส่วนอ้างว่าสาเหตุความพ่ายแพ้ เป็นเพราะประชาชนหมดความนิยมรัฐบาล พร้อมกับเรียกร้องให้พรรคทบทวนบทบาทในการอยู่ร่วมรัฐบาล แต่ในที่สุดการเรียงหน้าออกมาตีรวนของลูกพรรคกิจสังคมก็ไร้ผลโดยสิ้นเชิง เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชน ยืนยันจะสนับสนุนรัฐบาลต่อไปจนวาระสุดท้าย 142

การบรรยายเรื่อง "การเมืองไทย" ที่โรงแรมแอมบาสเดอร์วันที่ 25 พฤษภาคม 2528 สะท้อนความเห็นของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ประการหนึ่งคือมุมมองต่อการเมืองไทยในเชิงนักปฏิบัตินิยม

"ระบอบประชาธิปไตยต้องใช้เวลาบ้าง เพราะตอนนี้ยังไม่เต็มใบ ถึงแม้นายกฯ จะไม่ได้มาจากการเลือกตั้งแต่รัฐธรรมนูญก็ไม่ได้ห้ามไว้ เมื่อสภาและพรรคการเมืองไว้วางใจ พลเอกเปรมก็เป็นนายกฯได้ แค่นี้ก็เป็นประชาธิปไตยเพียงพอแล้ว จะให้คนอื่นเป็นนายกฯ ก็เป็นไม่ได้ ถ้าตนเป็นความไม่สงบต่างๆ จะเกิดขึ้น ใครนึกจะด่าตนเมื่อไหร่ก็ด่าได้ นึกจะประท้วงก็ทำได้เพราะตนเป็นคนตัวเปล่าเล่าเปลือยออกมาจากกระบอกไม้ไผ่ คนตะตองได้ แต่เมื่อพลเอกเปรมเป็นนายกฯแล้วคนบอกว่าตะตองไม่ได้ นั่น ตนก็เห็นว่าดีแล้ว เพราะเป็นคนที่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง มีศักดิ์ศรีเป็นสุภาพบุรุษตนยังสนับสนุนอยู่ใครจะว่าด่าว่าอ้อมนายกฯก็ยอมรับว่าอ้อมจริงๆ" 143

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลเปรม 4 ก็ต้องประสบกับปัญหาทางการเมือง เกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญอีกครั้ง กล่าวคือ ฝ่ายพรรคกิจสังคมได้เสนอขอแก้ไขรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับ "วิธีเลือกตั้ง" จากรวมเขตเบอร์เดียวเป็นแบ่งเขตเรียงเบอร์ เขตละ 3 คน เนื่องจากการ

142 จัตวา กลิ่นสุนทร-บรรณาธิการ, รัฐบุรุษชื่อเปรม, หน้า 503-518

143 จัตวา กลิ่นสุนทร-บรรณาธิการ, รัฐบุรุษชื่อเปรม, หน้า 532-533

เลือกตั้งซ่อมหลายครั้งหลังปี 2526 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นการเลือกส.ส.เพียงคนเดียว แต่พรรคการเมืองต้องหาเสียงทั้งจังหวัด *

ความคิดเห็นเกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับ "วิธีเลือกตั้ง" แบ่งออกเป็นหลายฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นควรแก้ไขตามที่พรรคกิจสังคมเสนอ คือแบ่งเขตเรียงเบอร์ แต่สำหรับฝ่ายวุฒิสมาชิกเห็นควรให้แก้เป็นแบบแบ่งเขตเขตละ 1 คน หรือวันแมนวันโหวต จนม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องออกมาเรียกร้องให้ฝ่ายพรรคการเมืองสามัคคีกัน และชี้ให้เห็นว่าการเลือกผู้แทนแบบวันแมนวันโหวต จะทำให้สภาเต็มไปด้วยสมาชิกสภาจังหวัดและอันธพาลท้องถิ่น

กล่าวได้ว่าบทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ เปลี่ยนไป ซึ่งคราวที่แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้คัดค้านแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่ครั้งนี้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กลายเป็นผู้เสนอขอแก้ไขรัฐธรรมนูญเสียเอง ซึ่งหากจะวิเคราะห์ถึงบทบาทที่เปลี่ยนไปก็ไม่ใช่ว่าเรื่องยาก เพราะ การแก้ไขครั้งก่อนวุฒิสมาชิก (ทหาร) เป็นผู้เสนอ เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของตนเอง แต่ ครั้งนี้พรรคการเมือง (ส.ส.) เป็นผู้เสนอ เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของตนเองเช่นกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ย่อมต้องเลือกสนับสนุนฝ่ายพรรคการเมืองเป็นอันดับแรก

อย่างไรก็ตาม บรรยากาศการเผชิญหน้าระหว่างสภาสูงและสภาล่างหนี้ยืดลงด้วยความประนีประนอมของสภาสูง (วุฒิสมาชิก) ที่ยอมโอนอ่อนผ่อนตามสภาล่าง (ส.ส.) แต่ทั้งนี้ก็ทำให้มีการมองกันว่าได้เกิดการเผชิญหน้าระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และพล.อ.เปรมขึ้นแล้ว

รัฐบาลพล.อ.เปรม ต้องประสบปัญหาการปฏิวัติเป็นครั้งที่ 2 กล่าวคือ วันที่ 9 กันยายน 2528 ขณะที่พล.อ.เปรม นายกรัฐมนตรี และพล.อ.อาทิตย์ผู้บัญชาการทหารบก

* สำหรับประเด็นประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นประธานรัฐสภา และนายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง ไม่มีการแต่งตั้ง ทั้งนี้เพราะวุฒิสภามีบทบาทร่วมในการพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญด้วย หากมีการแก้ไขเสนอในประเด็นดังกล่าวอาจจะไม่ได้รับความร่วมมือ ทำให้ความต้องการที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญไม่สำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพรรคการเมืองอาจเกรงผลกระทบไปถึงประธานวุฒิสภา ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภาอยู่ และพลเอกเปรม นายกรัฐมนตรี ก็ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง

ไปต่างประเทศ ทหารกลุ่มหนึ่ง นำโดยพันเอกมัญญู รูปขจร นายทหารนอกราชการ (อดีต เลขาคณะปฏิวัติเมื่อครั้งกบฏ 1-3 เมษายน 2524) และน้องชาย นาวาอากาศโทมนัส รูปขจร จากกรมอากาศโยธิน รวมทั้งนายทหารชั้นผู้ใหญ่จำนวนหนึ่ง ลงมือก่อการรัฐประหาร โดยบุกเข้าจับตัวพล.อ.อ.ประพันธ์ ธูปเตมีย์ ผู้บัญชาการทหารอากาศเป็นตัวประกัน และได้ออกแถลงการณ์ทางวิทยุโทรทัศน์ว่าต้องปฏิวัติเพื่อแก้ไขสถานการณ์บ้านเมือง โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจที่ทรุดหนักแต่เนื่องจากข่าวการปฏิวัติรั่วไหลออกมาก่อนหน้า ฝ่ายรัฐบาลจึงสามารถตั้งกองบัญชาการปราบปฏิวัติและสามารถยุติสถานการณ์ได้ภายใน 9 ชั่วโมง ผู้นำคณะก่อการปฏิวัติถูกส่งตัวออกนอกประเทศ

แม้ว่าการการปฏิวัติครั้งนี้ จะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการระดมเงินทุนจากนอกประเทศ เพราะนักลงทุนต่างชาติเกิดความลังเลต่อเสถียรภาพทางการเมืองของไทย แต่อย่างไรก็ตาม สองปีหลังจากการผ่าตัดทางเศรษฐกิจของรัฐบาล "เปรม 4" สถานภาพทางเศรษฐกิจของประเทศก็เริ่มดีขึ้นเรื่อยๆ

เหตุการณ์การเมืองช่วงปลายปี 2528 มีการเลือกตั้งในกรุงเทพมหานครถึง 4 ครั้ง คือ เลือกตั้งซ่อมส.ส.เขต 3 เลือกตั้งซ่อมส.ส.เขต 2 เลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพฯ และ เลือกตั้งซ่อมส.ส.เขต 1

การเลือกตั้งส.ส.เขต 1 มีขึ้นเนื่องจากพล.ร.ต.สนอง นิสาลักษณ์ ถึงแก่กรรม และนายจารุณี จารุประกร ขอลาออก ทางกระทรวงมหาดไทยจึงจัดให้เลือกตั้งพร้อมกันเพื่อประหยัดงบประมาณโดยใช้วิธีเลือกตั้งแบบกาเบอร์เดียวได้ส.ส.สองคน ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พล.อ.หาญ ลีลานนท์ และนายคณิน บุญสุวรรณ จากพรรคประชาธิปัตย์ ได้คะแนน 58,938 ชนะ พล.ท.วิฑูรย์ ยะสวัสดิ์ และดร.รชฎ กาญจนวณิชย์ จากพรรคกิจสังคม ซึ่งได้คะแนน 52,844

หลังพรรคกิจสังคมพ่ายแพ้การเลือกตั้งซ่อมส.ส. ในวันที่ 27 ธันวาคม 2528 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ประกาศลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคเพื่อแสดงความรับผิดชอบ (เนื่องจากเขต 1 เป็นเขตเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ และเป็นฐานเสียงเดิมของพรรคกิจสังคม) แต่ไม่ได้ลาออกจากการเป็น ส.ส.

เมื่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์ลาออก ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายในพรรคที่เก็บกักไว้ ก็ขยายตัวและทวีความรุนแรงมากขึ้นเริ่มจากการเรียกร้องให้ปรับตำแหน่งทางการเมืองต่างๆ ตั้งแต่คณะรัฐมนตรี เลขานุการรัฐมนตรี จนกระทั่งตำแหน่งหัวหน้าพรรคและเลขานุการพรรค ในที่สุดการปรับคณะรัฐมนตรีของรัฐบาลเปรม 4 ในวันที่ 15 มกราคม 2529 ก็ทำให้พรรคกิจสังคมแตกยับเยิน ส่งผลไปถึงกาลสิ้นสุดของรัฐบาล เปรม 4 อีกด้วย กล่าวคือกลุ่มนายบุญเที่ยง ทองสวัสดิ์ ซึ่งโดนปรับออกจากตำแหน่ง รวมตัวกันกับพรรคฝ่ายค้านคว่ำพระราชกำหนดของสภา ทำให้พล.อ.เปรมต้องตัดสินใจยุบสภาในวันที่ 1 พฤษภาคม 2529

หลังจากการยุบสภา (ซึ่งทำให้สถานภาพส.ส.ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หดไปด้วย) เพียงเดือนเดียว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งเพิ่งออกจากการรักษาตัวที่โรงพยาบาลสมิติเวช ก็ประกาศวางมือทางการเมืองอย่างเป็นทางการ

ระยะเวลานั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เริ่มมีท่าทีไม่พอใจพล.อ.เปรม อย่างเห็นได้ชัด ในช่วงเตรียมการเลือกตั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้แสดงจุดยืนใหม่ คือ นายกรัฐมนตรีควรมาจากการเลือกตั้ง เพราะว่ปัจจุบันสถานการณ์และเงื่อนไขทางการเมืองได้เปลี่ยนไปจากอดีตแล้ว พร้อมๆกันนี้ยังพูดถึงเหตุที่ทำให้รัฐบาลต้องยุบสภาว่า เป็นเพราะรัฐบาลไม่รู้จักประมาณตน "พระราชกำหนดเหล่านี้รัฐบาลไม่จำเป็นต้องปล่อยออกมา ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลหน้าก็ได้" 144

เปรม 5 (5 สิงหาคม 2529 - 3 สิงหาคม 2531) พรรคกิจสังคมร่วมรัฐบาล

ผลการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2529 ปรากฏว่าไม่มีพรรคใดได้รับเสียงข้างมากในสภาฯ พอดีตั้งรัฐบาลด้วยตนเองเหมือนทุกครั้งที่ผ่านมา พรรคการเมืองที่ได้รับเลือกเข้ามามากที่สุด คือพรรคประชาธิปัตย์ 100 ที่นั่ง (จากทั้งหมด 347) ชาติไทย 63 ที่นั่ง ส่วนพรรคกิจสังคม 51 ที่นั่ง ส่วนพรรคสหประชาชาติไทย ของนายบุญเที่ยง ซึ่งแยกตัวออกไปได้ 38 ที่นั่ง

พรรคการเมือง 6 พรรคคือประชาธิปัตย์ ชาติไทย กิจสังคม รวมไทย ราษฎร และกิจประชาคม ก็ได้รวมตัวกันจัดตั้งรัฐบาลเสียงข้างมาก 266 เสียง และ สนับสนุนให้ พล.อ.เปรมขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ตั้งแต่วันที่ 5 สิงหาคม 2529

แม้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะวางมือจากการเมือง ไม่ลงสมัครรับเลือกตั้ง แต่หันมาเปิดประเด็นใหม่ทางการเมืองคือ "ประเด็นนายกรัฐมนตรีควรมาจากการเลือกตั้ง" โดยอ้างถึงผลการเลือกตั้งที่ผ่านมาว่า "ประชาชนแสดงให้เห็นว่าเขาต้องผู้แทนเป็นนายกฯ" 145

กล่าวโดยทั่วไป สถานการณ์ด้านเศรษฐกิจของประเทศเริ่มฟื้นจากภาวะชบเซา ราคาน้ำมันโลกลดลงฮวบฮาบ สินค้าเกษตรมีราคาสูงขึ้น อุตสาหกรรมสินค้าเพื่อการส่งออก และการท่องเที่ยวมีตัวเลขการขยายตัวอย่างรวดเร็ว

สำหรับสถานการณ์ด้านการเมืองนั้น รัฐบาล "เปรม 5" เริ่มส่อเค้าความวุ่นวายตั้งแต่การฟอร์มรัฐบาล เมื่อพรรคร่วมรัฐบาลต่างชิงไหวชิงพริบแก่งแย่งกระทรวงหลัก กระทั่งการจัดสรรตำแหน่งรัฐมนตรีของแต่ละพรรคก็เกิดความขัดแย้ง โดยเฉพาะพรรคแกนนำคือ ประชาธิปัตย์ ลูกพรรคส่วนหนึ่งไม่พอใจที่นายพิชัย รัตตกุล หัวหน้าพรรค เสนอชื่อลูกชายของตัวเองเป็นรัฐมนตรี *

เพียงเดือนเดียวของการบริหารงาน ก็เกิดรอยร้าวลึกๆระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลสองพรรคใหญ่ คือ ประชาธิปัตย์และกิจสังคม เมื่อ ร.ต.อ.สุรัตน์ โอสถานุเคราะห์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ จากพรรคกิจสังคม ถูกฝ่ายค้านอภิปรายไม่ไว้วางใจให้ขอลาหน้าไม้พม่าเข้ามาในประเทศ แต่พรรคประชาธิปัตย์กลับลงมติงดออกเสียง จน ร.ต.อ.สุรัตน์ ต้องลาออกจากตำแหน่งในเวลาต่อมา

145 ข่าวพิเศษ-อาทิตย์ 4-11 สิงหาคม 2529 หน้า 23-25

* ความขัดแย้งภายในพรรคประชาธิปัตย์นี้ได้แตกหักใน 5 เดือนต่อมาในการประชุมประจำปีของพรรคเมื่อวันที่ 10 มกราคม 2530 จนเกิด "กลุ่ม 10 มกรา" ซึ่งมี ส.ส.ในสังกัดอยู่ด้วยไม่ต่ำกว่า 40 คน จากทั้งพรรค 99 คน ประกาศตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นกับมติพรรค

นอกจากกรณีดังกล่าวแล้ว ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน พรรคกิจสังคมกับพรรค ประชาธิปไตย ก็ยังขัดแย้งกันในสาระสำคัญเกี่ยวกับการเสนอพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ ซึ่งพรรค ประชาธิปไตยคัดค้าน เนื่องจากเห็นว่าผู้ที่ได้เปรียบคือสหรัฐอเมริกา เพราะได้ค่าลิขสิทธิ์ ทำให้สินค้า อาทิ เทป วิดีโอ หนังสือ แพงขึ้น แต่พรรคกิจสังคมเดินเกมสนับสนุนเต็มที่ เพราะเห็นว่าไทยจะได้ประโยชน์มาก จากการแลกเปลี่ยนกับจีเอสพี หรือสิทธิพิเศษทางภาษี ศุลกากร

ระยะนี้เองที่ความสัมพันธ์ระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับพล.อ.เปรมหมดลง พร้อม การประกาศเลิกอ้อม การให้สัมภาษณ์รวมถึงข้อเขียนต่างๆ เป็นลักษณะ "ด้านเปรมรายวัน" (แม้รัฐบาลเปรม 5 จะมีพรรคกิจสังคมร่วมรัฐบาลด้วยก็ตาม)

ด้วยเหตุผลที่พล.อ.เปรมไม่ยอมรับข้อเสนองของพรรคกิจสังคมต่อการแก้ปัญหา ราคาพืชตำต่ำ สถานการณ์บ้านเมืองรุนแรงขึ้น เกิดมีอบต่างๆ เช่นมีอบชาวานา มีอบนักศึกษา และประชาชน กระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งเรียกม.ร.ว.คึกฤทธิ์เข้าเฝ้า

เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองเกี่ยวกับรัฐบาลเปรม 5 ก็คือ ฝ่ายค้านได้เสนอ ญัตติอภิปรายไม่ไว้วางใจนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีทั้งคณะ ในวันที่ 22 เมษายน 2530 ทั้งที่รัฐบาลบริหารประเทศมาได้เพียง 8 เดือน อย่างไรก็ตาม ญัตตินี้ก็ถูกคว่ำเนื่องจาก ส.ส.พรรคฝ่ายค้านจำนวน 15 คน ถอนชื่อออกกลางคัน เป็นเหตุให้จำนวนส.ส.ไม่ครบตาม ข้อบังคับ ทำให้รัฐบาล เปรม 5 รอดพ้นจากการถูกอภิปราย และเท่ากับว่าตลอดระยะเวลาการ เป็นนายกฯ ตัวพล.อ.เปรม ไม่เคยถูกอภิปรายไม่ไว้วางใจแม้แต่ครั้งเดียว อันที่จริง ก่อนหน้านั้น มีข่าวออกมาตลอดเวลาว่ามีการท่มเงินเพื่อล้มญัตตินี้ เมื่อผลปรากฏว่าส.ส.ฝ่ายค้าน 15 คน ถอนชื่อจริงๆ จนเลยเป็นเรื่องอื้อฉาวทางการเมือง นักการเมืองถูกโจมตีว่าไม่ ซื่อสัตย์ต่อวิชาชีพ ทหารถูกกล่าวหาว่าปกป้องนายกฯอย่างออกนอกหน้า ตัวพล.อ.เปรมเองก็ ถูกเย้ยหยันว่าเป็นบุคคลที่ตะตองไม่ได้ 146

และแล้วเสถียรภาพของรัฐบาลเปรม 5 ก็มาถึงจุดสิ้นสุด ด้วยปัญหาเรื่อง พ.ร.บ.ลิขสิทธิ์ และความไม่เป็นเอกภาพของพรรคประชาธิปัตย์ กล่าวคือในวันที่ 28 เมษายน 2531 ในการพิจารณาพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ที่รัฐบาลเป็นผู้เสนอ ปรากฏว่าส.ส.พรรคประชาธิปัตย์กลุ่ม 10 มกรา ได้ยกมือคัดค้านร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ร่วมกับฝ่ายค้านถึง 32 คน แม้ว่าผลการลงมติทางฝ่ายรัฐบาลจะชนะก็ตาม แต่การกระทำของส.ส.กลุ่ม 10 มกรา นับว่าเป็นการฝ่าฝืนมติพรรค ในวันที่ต่อมา 29 เมษายน 2531 รัฐมนตรีพรรคประชาธิปัตย์ทั้งหมดลาออก พล.อ.เปรม จึงตัดสินใจยุบสภาในวันเดียวกัน

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลพลเอกเปรม

แม้พล.อ.เปรมจะไม่เคยลงสมัครรับเลือกตั้ง หรือสังกัดพรรคการเมืองใดๆ แต่ก็ได้รับการสนับสนุนให้อยู่ในตำแหน่งเป็นเวลาถึง 8 ปี ระหว่างนั้น (พ.ศ.2523-2531) พรรคกิจสังคมหมุนเวียนผลัดเข้าร่วมรัฐบาลและเป็นพรรคฝ่ายค้าน

ช่วงที่พล.อ.เปรมเป็นนายกฯ แม้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่รับตำแหน่งในคณะรัฐบาล แต่ก็ทำหน้าที่พรรคสำคัญ และเป็นนักการเมืองอาวุโสที่มีบทบาทในการสนับสนุน หรือวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างมาก

บทบาทวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงต้น ในฐานะผู้สนับสนุนพล.อ.เปรม ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี เนื่องจากม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เห็นว่าพล.อ.เปรมเป็นผู้ได้รับการยอมรับจากฝ่ายทหาร มีความเหมาะสมต่อการเป็นนายกฯ อีกทั้งยังสนับสนุนอัมชูปเป็นปากเป็นเสียงให้รัฐบาลในโอกาสต่างๆ เช่น สนับสนุนการต่ออายุราชการให้พล.อ.เปรม สนับสนุนปัญหาการลดค่าเงินบาท ฯลฯ

ช่วงปลาย ในฐานะผู้ตรวจสอบ และวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างหนักหน่วง ตั้งแต่กรณีความขัดแย้งในการแก้ไขรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับ "วิธีเลือกตั้ง" ช่วงปลายรัฐบาลเปรม 4 ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นควรแก้ไขให้เป็นแบบแบ่งเขตเรียงเบอร์ ส่วนวุฒิสมาชิกเห็นควรให้แก้ไขเป็นแบบแบ่งเขตเขตละ 1 คน หรือวันแมนวันโหวต จนกระทั่งมาแตกหักในรัฐบาลเปรม 5 ซึ่งแม้จะมีพรรคกิจสังคมร่วมรัฐบาลอยู่ด้วย แต่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ประกาศเลิกอ้อม และวิจารณ์พลเอกเปรมเป็นรายวัน

หมายเหตุ-

ไม่เฉพาะแต่การวิจารณ์พล.อ.เปรม บทบาทที่ท้าทายอำนาจอย่างโดดเด่นของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังรวมไปถึงการวิจารณ์พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ (นายทหารคนสำคัญขณะนั้น) ถึงสองครั้ง และส่งผลสะท้อนทั้งสองครั้งเช่นกัน

ครั้งแรกระหว่างปี 2525-2526 ซึ่งมีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ 2521 เป็นช่วงที่บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญจะสิ้นสุดลงในเดือนเมษายน ซึ่งหากไม่มีการแก้ไขนั้นหมายถึงว่าวุฒิสมาชิกจะมีอำนาจลดลง ข้าราชการประจำเป็นข้าราชการการเมืองไม่ได้ หากจะเล่นการเมืองต้องลาออกเสียก่อน ซึ่งหากเป็นไปตามนี้ กลุ่มที่เสียผลประโยชน์คือ ทหาร (ซึ่งเรียกร้องให้คงอำนาจวุฒิสมาชิกไว้เช่นเดิม และให้ข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้) ช่วงเวลาดังกล่าวม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เขียนบทความโจมตีแนวคิดของทหารว่าใกล้เคียงกับสภาเปรซิเดียมของคอมมิวนิสต์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ออกโรงท้าทายอย่างไม่เกรงกลัว พร้อมกับบอมบะวลีที่โด่งดังไปทั่วประเทศว่า "กูไม่กลัวมึง" ¹⁴⁷

ครั้งที่สองในเดือนเมษายน 2530 เมื่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวในการประชุมทางวิชาการ ที่จัดโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย วิทยานิพนธ์วิจารณ์พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ผู้บัญชาการทหารบกขณะนั้น ว่าต้องการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองให้เป็นระบบคอมมิวนิสต์ที่ยังคงมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข วาทะดังกล่าว ก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่บรรดาทหารเป็นอย่างมาก จนทหารพรานหลายร้อยคน จากค่ายปึกธงชัยจังหวัดนครราชสีมา รวมตัวกันที่ซอยสวนพลู พาปืนบุกล้อมตึกบ้านม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แต่เหตุการณ์ก็คลี่คลายเมื่อมีนายทหารและนายตำรวจเข้าใกล้เกลี้ยจนเลิกไปในที่สุด โดยม.ร.ว.คึกฤทธิ์แถลงยืนยันว่า ไม่ได้กล่าวหาผู้บัญชาการทหารบกเป็นคอมมิวนิสต์

147 สยามรัฐ, 15 มีนาคม 2526

4.4.8. รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ (4 สิงหาคม 2531 - 22 กุมภาพันธ์ 2534)

การเลือกตั้งทั่วไป ในวันที่ 24 กรกฎาคม 2531 พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งเข้าสภามากที่สุด 87 ที่นั่ง (กิจสังคม 54 ที่นั่ง) สามวันต่อมาหัวหน้าพรรคการเมืองต่างๆ คือชาติไทย กิจสังคม ประชาธิปัตย์ ราษฎร สหประชาชาติไทย ซึ่งร่วมกันจัดตั้งรัฐบาลเสียงข้างมาก รวม 210 ที่นั่ง (จากส.ส.ทั้งหมด 357) เดินทางเข้าพบพล.อ.เปรม เพื่อขอให้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป แต่พล.อ.เปรมปฏิเสธ

พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 17 ของประเทศไทย และได้ชื่อว่าเป็นประชาธิปไตยเต็มใบ เนื่องจากนายกรัฐมนตรีก่อตั้ง

บรรยากาศด้านเศรษฐกิจ เมื่อรัฐบาลพล.อ.ชาติชายขึ้นมาบริหารประเทศนั้น เป็นช่วงที่เศรษฐกิจกำลังฟื้นตัว และมีการขยายตัวมากขึ้นอันเป็นผลงานมาจากรัฐบาลชุดก่อน แต่ครั้นเมื่อรัฐบาลชุดใหม่ขึ้นมา ก็ได้เกิดการขยายตัวของธุรกิจ โดยการลดราคาน้ำมัน ลดภาษี ลดดอกเบี้ย ซึ่งการกระทำดังกล่าวได้เพิ่มค่าใช้จ่ายให้กับรัฐบาลมากขึ้น ทั้งนี้เมื่อบวกกับเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวอยู่แล้ว จึงกลายเป็นการขยายตัวจนสาธารณูปโภคบางอย่างรองรับไม่ทัน ความผิดพลาดนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ 2 ปีที่ผ่านมา (2531-2532) อย่างเรื่องการเก็งกำไรที่ดินต่างๆ ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นมาก 148

ส่วนบรรยากาศด้านการเมือง ในรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย เกิดเกมการเมืองหนึ่งของพล.อ.ชาติชาย ตั้งแต่จัดตั้งรัฐบาล ก็คือ การดึงเอา ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง หัวหน้าพรรคมวลชน นักการเมืองฝีปากกล้าเข้าร่วมรัฐบาล เพื่อทำหน้าที่กั้นชน โดยมอบตำแหน่งรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย (อ.ส.ม.ท.) และ การไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.)

148 เกริกเกียรติ พิพัฒนเสรีธรรม อังโน บุปผา ช่างแก้ว, คำสังคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินฉบับที่ 42 กับการควบคุมหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลสมัยต่างๆ วิทยานิพนธ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 180

การบริหารงานของรัฐมนตรีบางคนในรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร.ต.อ.เฉลิม ตั้งแต่เรื่องการปลดบอร์ด และผู้อำนวยการ.ส.ม.ท.คนเก่า แล้วนำพรรคพวกของตนเสียบแทน อาทิ นายราชันย์ ชูเซ็น ผู้อำนวยการพรรคมวลชน มารับตำแหน่งผู้อำนวยการ.ส.ม.ท. จนถึงเรื่องกล่าวหาหนังสือพิมพ์และคอลัมนิสต์บางคนว่า รับช่วงมาจากอำนาจเก่าเพื่อล้มล้างรัฐบาล ทำให้รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก

นอกจากนี้ร.ต.อ.เฉลิมก็ได้หาวิธีการตอบโต้หนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นวิธีการแรก ในประวัติศาสตร์ของวงการสื่อสารมวลชนก็คือ โครงการผลิตรายการโทรทัศน์เพื่อออกอากาศ ทางช่อง 3 และช่อง 9 โดยจะนำเอาบทความและประวัติของนักเขียน หรือคอลัมนิสต์ หนังสือพิมพ์ต่างๆ ที่เขียนโจมตีรัฐบาลมาออกให้ประชาชนทราบว่านักเขียน หรือคอลัมนิสต์ คนนั้น เขียนโกหกประชาชน และต้องการทำให้รัฐบาลเสียหาย ไม่สมควรจะเชื่อต่อไป 149 แต่โครงการการประจานคอลัมนิสต์ทางโทรทัศน์นี้ เมื่อถูกนักวิชาการและหนังสือพิมพ์วิจารณ์ ในแง่ลบอย่างมาก ที่สุดก็ทำให้ร.ต.อ.เฉลิม หยุดความคิดนี้ไป

กรณีพิพาทครั้งสำคัญระหว่างรัฐบาลพล.อ.ชาติชายกับหนังสือพิมพ์ เริ่มต้นเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2533 พล.ต.อ.แสวง ชีระสวัสดิ์ อธิบดีกรมตำรวจ เจ้าพนักงานการพิมพ์ ได้มีคำสั่งถอนใบอนุญาตการเป็นบรรณาธิการ เจ้าของหนังสือพิมพ์ และ ปิดหนังสือพิมพ์ "แนวหน้า" โดยไม่มีกำหนด โดยให้เหตุผลว่า หนังสือพิมพ์แนวหน้าฉบับวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2533 ซึ่งตีพิมพ์พาดหัวข่าวว่า "จับชุดซาอู บงการฆ่า 3 เพื่อร่วมชาติ" เป็นลักษณะไม่เหมาะสม แสดงออกถึงความไม่รับผิดชอบ ต้องการเสนอหัวข้อข่าว และข้อความมุ่งผลประโยชน์ด้านการขายหนังสือพิมพ์ โดยไม่คำนึงถึงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นโดยส่วนรวมของประเทศชาติ และยิ่งอาจจะกระทบความสัมพันธ์อันดีระหว่างประเทศไทยกับซาอุดีอาระเบีย และอาจจะเกิดความไม่เข้าใจระหว่างรัฐบาลทั้งสอง นอกจากนั้นอาจส่งผลกระทบต่อคนงานไทยจำนวนมากที่ทำงานในซาอุดีอาระเบีย กระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง การ

พาดหัวข่าวหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นเท็จอาจจะทำให้ประชาชนตื่นตกใจ หรือวิตกกังวล หรือเกิดความหวาดกลัว หรือขัดต่อ ความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน" 150

ภายหลังถูกสั่งปิด ผู้บริหารหนังสือพิมพ์แนวหน้าได้ร่วมกันยื่นคำร้องต่อศาลคัดค้านคำสั่งของเจ้าพนักงานการพิมพ์ นับเป็นคดีแรกของหนังสือพิมพ์ที่ถูกปิดด้วยคำสั่งปร.42 แล้วนำคดีมาร้องต่อศาล ซึ่งศาลแพ่งก็รับฟ้องโดยมีคำสั่งให้งดการถอนใบอนุญาตตามคำสั่งเจ้าพนักงานการพิมพ์ไว้ก่อน จนกว่าฎีกาจะให้คำวินิจฉัย ทำให้หนังสือพิมพ์แนวหน้าออกพิมพ์จำหน่ายได้ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2533

หมายเหตุ - คดีนี้สิ้นสุดในวันที่ 14 กันยายน 2533 โดยศาลฎีกามีคำวินิจฉัยให้ถอนใบอนุญาตการเป็นบรรณาธิการ เจ้าของหนังสือพิมพ์แนวหน้า โดยให้เหตุผลว่าการพาดหัวข่าวเช่นนั้น ทำให้ประชาชนเข้าใจผิดว่ามีการจับกุมบุคคลในระดับเอกอัครราชทูตซึ่งไม่ตรงกับความเป็นจริง อีกทั้งได้เคยถูกเตือนมาแล้วแต่ยังฝ่าฝืนซ้ำอีก 151

จากกรณีที่ผู้บริหารหนังสือพิมพ์แนวหน้า ได้ร่วมกันยื่นคำร้องต่อศาลคัดค้านคำสั่งของเจ้าพนักงานการพิมพ์นั้น ได้กลายเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการรวมพลังของหนังสือพิมพ์ให้ต่อสู้เพื่อให้มาซึ่งเสรีภาพ ดังนั้น ในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2533 บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ ได้ร่วมประชุมหารือปัญหาที่กระทบกระเทือนการปฏิบัติหน้าที่อันสุจริตของหนังสือพิมพ์และสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีประชาธิปไตย จึงมีมติให้ออกแถลงการเพื่อเรียกร้องให้มีการยกเลิก ปร.42 และในวันที่ 5 มีนาคม (วันนักข่าว) จึงได้เข้าพบพล.อ.ชาติชายโดยได้ขอร้องให้นายกรัฐมนตรียกเลิก ปร.42 นายกรัฐมนตรีรับปากว่าจะไม่ใช้ ปร.42 กับหนังสือพิมพ์อีก และในวันที่ 20 มีนาคม คณะรัฐมนตรีมีมติที่จะยกเลิก ปร.42 และจะนำเสนอต่อสภาผู้แทนอีกครั้งหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามมีนักหนังสือพิมพ์ไม่แน่ใจว่าจะมีการเลิกได้จริง เพราะว่ามติยกเลิก ปร.42 จะต้องส่งต่อมายังผู้แทนราษฎร กว่าจะบรรจุเข้าสู่ระเบียบวาระให้สภารับหลักการ อาจจะผ่านวาระที่ 1, 2, 3 ยังต้องเดินทางไปสู่

150 ไทยรัฐ, 16 กุมภาพันธ์ 2533

151 ธวัชชัย สันคดีประภา, เสรีภาพกับบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย, วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537 หน้า 126-139

การพิจารณาของวุฒิสภา "ขั้นตอนเหล่านี้ ไม่แน่ว่าจะสำเร็จเรียบร้อยมรการประชุมสภาสภานี้ หรือสมัยโน้น อายุของสภานี้จะอยู่ไปจนถึงการพิจารณาร่าง พ.ร.บ.ยกเลิกประกาศคณะปฏิรูป การปกครองที่วุ่นหรือไม่ ก็ไม่อาจจะมีการให้หลักประกันได้" 152

อย่างไรก็ตาม คณะรัฐมนตรีหลายคนในรัฐบาลได้แสดงท่าทีสื่อถึงความไม่จริงใจในการยกเลิกคำสั่ง ปร.42 ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ในที่ประชุมคณะกรรมการพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ยกเลิก ปร.42 ได้มีความเห็นว่า ควรให้คอลัมนิสต์ใช้ชื่อจริงนามสกุลจริง รวมถึงห้ามหนังสือพิมพ์ลงข่าวร้องทุกข์ของประชาชนที่เขียนมาในนามแฝง (นอกจากใช้ชื่อจริงนามสกุลจริง) ความเห็นเช่นนี้ถูกคัดค้านอย่างมาก กระทั่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งเขียนไม่เคยใช้นามปากกาในการเขียนหนังสือ แต่ในคอลัมน์ซอนสวณพล วันที่ 30 เมษายน 2533 ก็หันมาใช้นามปากกาว่า "จุก ก้นชอย" วันต่อมาก็เปลี่ยนนามปากกาเป็น "กุกไก่" เพื่อประท้วงความเห็นดังกล่าว 153

นอกจากนี้ ยังได้มีความพยายามที่จะแก้ไขกฎหมายการพิมพ์.ศ.2484 เพื่อให้รัฐบาลมีอำนาจควบคุมหนังสือพิมพ์ได้อีก โดยการออกกฎหมายการพิมพ์ฉบับใหม่ (ซึ่งให้อำนาจรัฐสั่งปิดหนังสือพิมพ์ได้อยู่) และจัดตั้งองค์การใหม่ องค์การดังกล่าวเรียกว่า "สภาการหนังสือพิมพ์" ตามแนวความคิดของฝ่ายรัฐบาลที่ต้องการจะเป็นผู้เข้าไปมีส่วนร่วมในการก่อตั้งและดำเนินการ แต่ฝ่ายหนังสือพิมพ์ต้องการก่อตั้งและดำเนินการเอง ไม่จำเป็นต้องมีเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมาเกี่ยวข้อง สำหรับทัศนะของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นไม่เห็นด้วยกับการก่อตั้งสภาการหนังสือพิมพ์ ไม่ว่าจะให้ใครเป็นผู้ดำเนินการ

ในช่วงปลายเดือนมิถุนายนและต้นเดือนกรกฎาคม ระหว่างการเรียกร้อง ปร.42 หนังสือพิมพ์ได้พิมพ์ข่าวลือว่าจะมีการปลด พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ทำให้พล.อ.ชาติชาย ไม่พอใจหนังสือพิมพ์อย่างมาก ในเช้าวันที่ 3 กรกฎาคม 2533

152 สยามรัฐ 22 มีนาคม 2533 หน้า 8 อ้างใน รัชชชัย สันคติประภา, เสรีภาพกับบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย, 2537 หน้า 128

153 สยามรัฐ, 30 เมษายน - 1 พฤษภาคม 2533

ซึ่งจะมีการประชุมคณะรัฐมนตรี พล.อ.ชาติชายได้กล่าวกับผู้สื่อข่าวก่อนเข้าประชุมว่า "ข่าวปลอมพล.อ.สุนทร ไม่เป็นความจริง พวกนักข่าวเป็นคนสร้างข่าวขึ้นมาเอง" ซึ่งไม่ได้ทำอะไรให้ดีขึ้น ตนต้องคอยแก้ข่าวลือเรื่อยๆ" 154

เกี่ยวกับเรื่องข่าวลือนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้แสดงความเห็นตอบโต้รัฐบาลแทนหนังสือพิมพ์ไว้ว่า

"หนังสือพิมพ์คงจะไม่มีความประสงค์ หรือมีเจตนาที่จะทำอย่างนั้นเป็นแน่นอน เพราะดูไปแล้วหนังสือพิมพ์ก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร แต่ศูนย์ข่าวลือนี่จะเป็นปล่อยข่าวออกมาให้แก่หนังสือพิมพ์ ซึ่งหนังสือพิมพ์บางฉบับอาจจะเผลอลงไปก็ได้ แต่ไม่ว่าหนังสือพิมพ์จะลงหรือไม่ลง ข่าวเช่นนี้ก็ยังคงเป็นข่าวลืออยู่นั่นเอง ไม่น่าที่จะต้องไปถือสาหรือถ้าจะถือก็ควรจะให้ถูก ซึ่งไม่ใช่หนังสือพิมพ์" 155

ในการผลักดันข้อเรียกร้อง ยกเลิก พร.42 นั้น สมัชชาหนังสือพิมพ์ได้ทำโปสเตอร์สำหรับติดประกาศเพื่อรณรงค์ตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งภาพในโปสเตอร์มีรูปลิง 3 ตัว ตั้งที่หนึ่งปิดหู ตัวที่สองปิดปาก ตัวที่สามปิดตา ด้านบนของภาพมีข้อความว่า "ราษฎรไทย ยุคบรรหาร-เสนาะ-ชาติชาย" ส่วนด้านล่างของภาพมีข้อความว่า "ปิดหู ปิดปาก ปิดตา พ.ร.บ.การพิมพ์ใหม่ที่เผด็จการกว่า พร.42" ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับคณะรัฐบาลอย่างมาก เพราะเข้าใจผิดว่าลิง 3 ตัวนั้น หมายถึงนายบรรหาร (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย) นายเสนาะ (รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย) และพล.อ.ชาติชาย (นายกรัฐมนตรี) เหตุการณ์ความขัดแย้งอีกกรณีหนึ่งระหว่างหนังสือพิมพ์กับรัฐบาลก็คือ ในวันที่ 1 สิงหาคม 2533 ซึ่งมีการแถลงข่าวผลการประชุมของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพ.ร.บ.การพิมพ์ เรื่องจากผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ทุกฉบับร่วมกันวอล์คเอาท์ออกจากห้อง ทางชมรมผู้สื่อข่าวรัฐสภาได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงว่า แม้รัฐบาลจะยกเลิก พร.42 แต่ก็ยังคงหลักการเดิมในการให้อำนาจเจ้าพนักงานการพิมพ์ปิดหนังสือพิมพ์ โดยไม่ต้องผ่านขั้นตอนกระบวนการยุติธรรม

154 เดลินิวส์, 4 กรกฎาคม 2533 หน้า 16

155 ชวดยสวันพลู, 5 กรกฎาคม 2533 หน้า 9

ทางศาล ซึ่งเท่ากับคงอำนาจของ ประ.42 ไว้ในกฎหมายการพิมพ์ฉบับใหม่โดยสิ้นเชิง นอกจากนั้นยังกดขี่หนักเข้าไปอีก ด้วยการเปลี่ยนการอุทธรณ์คำสั่งปิดหนังสือพิมพ์ต่อศาล มาเป็นอุทธรณ์ต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นผู้ลงนามคำสั่งปิดหนังสือพิมพ์นั่นเอง แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดหลังจากฟันฝ่าอุปสรรคนานัปการ ความพยายามของหนังสือพิมพ์ในการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพก็ได้บรรลุผลสำเร็จ เมื่อ 15 ตุลาคม 2533 คณะรัฐมนตรีรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย มีมติรับหลักการร่างพระราชกำหนดยกเลิกคำสั่งคณะปฏิรูปการปกครอง ฉบับที่ 42 หรือ ประ.42

รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย บริหารประเทศไปได้สองปี ก็ถูกพรรคฝ่ายค้านเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจในเดือนสิงหาคม 2533 รัฐมนตรีที่ถูกอภิปรายครั้งนี้มีสองรัฐมนตรีจากพรรคกิจสังคมรวมอยู่ด้วย คือ นายภิญญา ช่วยปลอด รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ ในกรณี "ตุ้มอ้อฉาว" และ นายสันติ ชัยวิรัตนะ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ในกรณี "ถนนควายเดิน" ผลการอภิปรายทำให้พล.อ.ชาติชาย ต้องปรับคณะรัฐมนตรีต่อมาในเดือนกันยายน

ช่วงเวลาเดียวกัน ได้เกิดความขัดแย้งภายในพรรคกิจสังคม เนื่องจากกลุ่มนายมนตรี พงษ์พานิช เดินหมากปลด พล.อ.อ.สิทธิ เสวตศิลา จากหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งเพิ่งกลับจากรักษาตัวที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ต้องกลับมาเป็นหัวหน้าพรรคดูแลพรรคกิจสังคมอีกครั้งเพื่อเตรียมเลือกตั้งซ่อม (แทน พล.อ.อ.สิทธิซึ่งลาออกจากตำแหน่ง ส.ส.ด้วย) แต่ผลการเลือกตั้งซ่อมครั้งนี้ ปรากฏว่า นายเกษม ศิริสัมพันธ์ ผู้สมัครจากพรรคกิจสังคม พ่ายแพ้แก่ นายสุเทพ อัดถากร จากพรรคพลังธรรม พรรคการเมืองซึ่งกำลังได้รับความนิยมอย่างสูงจากคนกรุงเทพฯ

สภาพทางการเมืองที่สำคัญในยุคของพล.อ.ชาติชาย คือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลกับทหาร เริ่มต้นจากการกระทบกระทั่งกันเล็กน้อย เกี่ยวกับการกล่าวหาว่า

มีคอร์ปชั่นอย่างกว้างขวางในวงการรัฐบาล และการซื้อขายเสียงในการเลือกตั้ง การวิพากษ์วิจารณ์ได้ถูกตอบโต้อย่างต่อเนื่องเช่นกันจากร.ต.อ.เฉลิม ซึ่งมักจะพุดจาในลักษณะทำทนายและดูหมิ่นทหาร จนทำให้นายทหารชั้นผู้ใหญ่ "ตบเท้า" เข้าพบนายกรัฐมนตรี

เหตุการณ์เริ่มตึงเครียดขึ้น เมื่อมีการส่งยึดรถโมบายยูนิคขององค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย ในเดือนมิถุนายน 2533 โดยคำสั่งของพล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด โดยกล่าวหาว่า มีการใช้รถดังกล่าวก่อกวนการสื่อสารของทหาร ขณะเดียวกันก็ได้รับการตอบโต้จากร.ต.อ.เฉลิม ว่ารถดังกล่าวปฏิบัติหน้าที่ตามปกติ เรื่องนี้ได้คาราคาซังมาจนถึงเดือนกันยายน เมื่อร.ต.อ.เฉลิมออกมาตอบโต้ผู้บัญชาการทหารสูงสุดทางโทรทัศน์ช่อง 9 ซึ่งค่อนข้างจะรุนแรง แม้ทาง ร.ต.อ.เฉลิมจะย้ำว่าเป็นการตอบโต้บุคคลเพียงสองคนเท่านั้น คือ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และผู้อำนวยการสารนิเทศ แต่ผู้นำทหารอื่นๆ ได้มีการเคลื่อนไหวในลักษณะตอบโต้ร.ต.อ.เฉลิมว่าพุดจากก้าวร้าวกองทัพ

จากกรณีดังกล่าว ได้กลายมาเป็นความขัดแย้งระหว่างทหารกับรัฐบาล โดยฝ่ายทหารได้แสดงออกถึงความไม่พอใจที่นายกรัฐมนตรีไม่ได้ดำเนินการใดๆ กับร.ต.อ.เฉลิมอย่างเด็ดขาด และจุดที่ยกมาเป็นเหตุใหญ่โต จนดูเหมือนว่าจะนำไปสู่ความแตกหักระหว่างนายกรัฐมนตรีกับผู้นำกองทัพ ก็คือ การที่นายกรัฐมนตรีแถลงต่อหน้าสื่อมวลชนที่ท่าอากาศยานกรุงเทพฯ ก่อนเดินทางไปญี่ปุ่นเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2533 ว่าจะมีการปรับปรุณคณะรัฐมนตรีอีกครั้ง (หลังจากที่ได้ปรับปรุณมาแล้วเมื่อเดือนกันยายน โดยมีการตกลงอย่างไม่เป็นทางการว่าร.ต.อ.เฉลิมจะไม่ร่วมรัฐบาล) แต่ขอให้กลับจากการเดินทางไปประเทศญี่ปุ่นเสียก่อน

ขณะที่นายกรัฐมนตรีอยู่ต่างประเทศ ร.ต.อ.เฉลิมออกมาทำทนาย ในลักษณะที่จะนำมือบจากต่างจังหวัด และจากพื้นที่ที่เป็นเขตเลือกตั้งของตนเองในกรุงเทพมหานคร มาให้กำลังใจที่ทำเนียบรัฐบาล พล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก ในฐานะผู้อำนวยการกองกำลังรักษาพระนคร ได้ออกคำสั่งห้ามชุมนุมกันตั้งแต่ 10 คน ขึ้นไปในบริเวณรอบๆ ทำเนียบรัฐบาล ทำให้ร.ต.อ.เฉลิมต้องงดการชุมนุมให้กำลังใจ

คำสั่งดังกล่าวก่อให้เกิดปฏิกิริยาอย่างกว้างขวางในทางที่ชั่วว่า ทหารได้ใช้อำนาจเกินหลักการประชาธิปไตย จนเป็นเหตุให้นายกรัฐมนตรีเลื่อนการเดินทางกลับประเทศ และทหารก็ต้องยกเลิกคำสั่งนั้น หลังจากประกาศไปได้สองวัน 156

อย่างไรก็ตามการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีครั้งใหม่ในวันที่ 22 พฤศจิกายน 2533 รายชื่อรัฐมนตรีชุดใหม่ ยังคงมีชื่อ ร.ต.อ.เฉลิมอยู่ โดยเปลี่ยนจากรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อเอาใจฝ่ายทหาร ว่า ร.ต.อ.เฉลิมจะไม่สามารถใช้วิทยุโทรทัศน์ ช่อง 3 และช่อง 9 เป็นเครื่องเที่ยงยั่วโทษใครต่อใครอีก 157

ทาง พล.อ.ชาติชายได้แถลงในวันรุ่งขึ้นว่า ที่ต้องทำเช่นนี้ เพราะต้องการรักษาภาพลักษณ์ของรัฐบาล และของฝ่ายทหาร โดยแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลในระบบประชาธิปไตยนั้น ย่อมมีอำนาจในการบริหารประเทศ มีความเป็นตัวของตัวเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้การบีบบังคับของกลุ่มใด และทหารเองก็ไม่เสียภาพลักษณ์ว่า ในฐานะเป็นข้าราชการประจำที่ประกาศตนเองอยู่เสมอว่าจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ได้เป็นข้าราชการประจำตามระบอบประชาธิปไตยจริงๆ ไม่ได้ "บีบ" รัฐบาล

คำแถลงของ พล.อ.ชาติชาย ไม่อาจผ่อนคลายสถานการณ์ความไม่เข้าใจกันระหว่างสองฝ่ายได้ เพราะฝ่ายทหารถือว่านายกรัฐมนตรีไม่รักษาสัจจะดำเนินการดูหมิ่นคำมั่นสัญญาของสุภาพบุรุษที่ให้ไว้ ความตึงเครียดของสองฝ่ายทวีความเข้มข้นขึ้น เมื่อสื่อมวลชนของกองทัพและหนังสือพิมพ์ ได้วิพากษ์วิจารณ์ตอกย้ำเรื่อง คุณธรรมแห่งการรักษาสัจจะของผู้นำประเทศ ในขณะที่ผู้นำสามเหล่าทัพ และของกองบัญชาการทหารสูงสุดได้มีปฏิกิริยาต่อนายกรัฐมนตรี โดยหลีกเลี่ยงที่จะพบปะพูดคุยดังเช่นเคยปฏิบัติมา 158

156 บุปผา ช่างแก้ว, คำสั่งคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินฉบับที่ 42 กับการควบคุมหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลสมัยต่างๆ, วิทยานิพนธ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 178

157 เหตุที่ต้องปรับกรมใหม่, สยามรัฐ 3 ธันวาคม 2533

158 บุปผา ช่างแก้ว, คำสั่งคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินฉบับที่ 42 กับการควบคุมหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลสมัยต่างๆ, วิทยานิพนธ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 179

นายกรัฐมนตรีพยายามหันเหความสนใจของประชาชน โดยประกาศข้อเสนอใหม่ที่จะแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ รวม 5 ประเด็น เพื่อป้องกันการซื้อเสียงในการเลือกตั้ง ที่สำคัญได้แก่ จะให้การออกเสียงเลือกตั้งเป็นหน้าที่ของประชาชน และให้ผู้มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ มีสิทธิเลือกตั้งได้แต่ความตึงเครียดได้หาลงไม่ กลับถูกหนังสือพิมพ์วิพากษ์วิจารณ์ เนื่องจากขณะนั้นประชาชนมีปัญหามากมายหลายเรื่อง เช่น ลูกจ้างคนงานเรียกร้องค่าแรงขั้นต่ำเพิ่มขึ้น เพราะไม่สามารถรับภาระค่าครองชีพที่สูงขึ้นต่อไปได้ ปัญหาการปรับเพดานอัตราดอกเบี้ยเงินฝากและเงินกู้ธนาคารพาณิชย์ ปัญหาสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคมีราคาแพง ฯลฯ แต่รัฐบาลกลับเอาเวลาไปคิดเรื่องปรับปรุงคณะรัฐมนตรีและแก้ไขรัฐธรรมนูญซึ่งไม่เคยมีใครได้ยินจากประชาชนเรียกร้องกันเลย โดยเฉพาะเรื่องการปรับครม.ก็เพิ่งกระทำกันมาขนาดรัฐมนตรีบางคนนั่งเก้าอี้ไม่ทันร้อนด้วยซ้ำไป 159

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากถูกกระแสกดดันรอบด้าน ทั้งจากพรรคร่วมรัฐบาล สื่อมวลชน ทหาร ประชาชน (ก่อนหน้านี้มีนักศึกษารามคำแหงเผาตัวตายประท้วงรัฐบาล) วันที่ 9 ธันวาคม 2533 พล.อ.ชาติชายจึงตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อจัดตั้งรัฐบาลใหม่ เป็นรัฐบาล 5 พรรค ประกอบด้วยชาติไทย เอกภาพ ประชากรไทย ปวงชนชาวไทย และราษฎร ส่วนพรรครัฐบาลเดิม คือ ประชาธิปัตย์ กิจสังคม และพรรคมวลชนของร.ต.อ.เฉลิม สลับข้างเป็นฝ่ายค้าน

สำหรับบทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ช่วงเวลาดังกล่าว แม้จะไม่มีพรรคกิจสังคมอยู่ร่วมรัฐบาลก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงแสดงบทบาทสนับสนุนรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง

"ผมเคยชมท่านนายกรัฐมนตรีชาติชาย มาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า เป็นคนว่องไวในทางการเมือง สามารถปรับตัวได้เข้ากับสถานการณ์ และสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ หรือสถานการณ์อันไม่พึงมีนั้นให้เรียบร้อยไปได้ ภายในเวลาอันรวดเร็ว การลาออกของท่านนายกรัฐมนตรีชาติชายในคราวนี้

จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นผู้มีความสามารถ
รู้แพ้ รู้ชนะ ไม่ดี้อร์ัน อันเป็นเหตุที่จะนำไปถึงการจลาจลขึ้นก็ได้

ครับ ก็อย่างที่เขากันนั้นแหละ ว่าผมเป็นคนชอบอุ้มนายกษัตริย์ชาติชาย
เพราะฉะนั้นคราวนี้ ก็จะขออุ้มต่อไป" 160

รัฐบาลใหม่ของพล.อ.ชาติชายเริ่มส่อเค้าวุ่นวายตั้งแต่แรก โดยเฉพาะปัญหา
การแย่งตำแหน่งรัฐมนตรีระหว่างกลุ่มต่างๆในพรรคเอกภาพ ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันใน
ลักษณะเฉพาะกิจของพรรคการเมืองหลายพรรค อุณหภูมิการเมืองที่น่าจะดีซึ้นกลับเลวร้ายลง
ไปอีก ความนิยมในตัวนายกรัฐมนตรีก็ตกต่ำลงเรื่อยๆ

สถานการณ์มาถึงจุดสิ้นสุด ในช่วงที่รัฐบาลใหม่ซึ่งเพิ่งบริหารประเทศได้
เพียงสองเดือนเศษ ความไม่พอใจของฝ่ายทหารที่ทราบข่าวว่านายกรัฐมนตรี จะแต่งตั้ง
พล.อาทิตย์ กำลังเอก รองนายกรัฐมนตรี เป็นรัฐมนตรี ช่วยว่าการกระทรวงกลาโหมอีก
ตำแหน่ง ซึ่งฝ่ายทหารคิดว่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการคุมอำนาจฝ่ายทหาร

วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ขณะที่พลเอกชาติชายจะนำพล.อาทิตย์ เข้าเฝ้า
เพื่อถวายสัตย์ปฏิญาณ ในฐานะรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม ผนวกกับข่าวลือว่าจะมี
การนำเอาพระบรมราชโองการปลด พล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก ทูลเกล้าฯ
ถวาย เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย พลเอกชาติชายจึงถูกคณะนายทหารควบคุมตัวไว้ที่ฐานทัพ
อากาศดอนเมือง และทำการปฏิวัติยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเอกชาติชาย โดยใช้ชื่อว่า "คณะ
รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" หรือ "ร.ส.ช."

ก่อนที่รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย จะถูกคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ
ปฏิวัติยึดอำนาจ 6 วัน ในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2534 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ลาออกจากตำแหน่ง
หัวหน้าพรรคกิจสังคม ถือเป็นการปิดฉากครั้งสุดท้ายในฐานะนักการเมืองของตนเอง

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลพลเอกชาติชาย

แม้ว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะวางมือทางการเมืองตั้งแต่ปลายรัฐบาลพล.อ.เปรม แต่ยังคงให้คำปรึกษากับพล.อ.ชาติชายในโอกาสต่างๆ และทำหน้าที่พี่เลี้ยงรัฐบาล โดยเฉพาะช่วงเวลาที่รัฐบาลพล.อ.ชาติชายเผชิญมรสุมการเมืองอย่างหนักหน่วงช่วงปลายปี 2533 ก็ได้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้ชี้แจงแก้ไขปัญหาต่างๆ อาทิ

- รัฐบาลถูกโจมตีเรื่องน้ำมันราคาแพง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แก้ต่างให้รัฐบาลว่าไม่ได้เกิดจากความผิดของรัฐบาลแต่เป็นเพราะราคาน้ำมันโลกสูงขึ้น¹⁶¹ พร้อมทั้งชี้ไปถึงสาเหตุที่สถานการณ์ในตะวันออกกลางที่มีการปิดอ่าวประเทศอิรัก ไม่ให้ส่งน้ำมันออกมาขายได้¹⁶²

- ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับทหาร รวมถึงประชาชนเริ่มเบื่อหน่ายรัฐบาลมากขึ้นเรื่อยๆ หลายฝ่ายแสดงความหวังใยในเสถียรภาพรัฐบาล พร้อมเสนอแนะให้พล.อ.ชาติชายหาทางออกโดยการยุบสภาคืนอำนาจให้ประชาชน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชี้แจงว่า ความขัดแย้งกับทหารยังไม่ใช่เหตุผลที่พอเพียงในการยุบสภา¹⁶³

จากการวิเคราะห์ข้อเขียนของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ทำให้เห็นจุดยืนที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่มีรัฐบาลพล.อ.ชาติชายก็คือ ต้องการสนับสนุนให้รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งบริหารประเทศไปจนครบ 4 ปี

"ธรรมดาผมไม่ใช่คนที่คอยชมรัฐบาลอยู่ตลอด มีเรื่องอะไรไม่ชอบมาพากลเกี่ยวกับรัฐบาล ผมก็มักจะพูดออกมาตรงๆ แต่ก็ขอประทานโทษเถิดครับ เรื่องที่คิดกันอยากจะไล่ นายกรัฐมนตรีชาติชายออกนั้น ผมไม่เห็นด้วย"¹⁶⁴

¹⁶¹ สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 30 กันยายน - 6 ตุลาคม 2533 หน้า 33-36

¹⁶² ซอยสวนพลู, 30 ตุลาคม 2533

¹⁶³ ซอยสวนพลู, 30 ตุลาคม 2533

¹⁶⁴ ซอยสวนพลู, 30 ตุลาคม 2533

สาเหตุที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่มีบทบาทวิพากษ์วิจารณ์พล.อ.ชาติชาย

นอกจาก 1) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่ารัฐบาลพล.อ.ชาติชายเป็นรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งแล้วยังรวมถึง 2) ความสัมพันธ์สนิทสนมระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์และพล.อ.ชาติชาย ที่มีมาช้านานด้วย

โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นนายกรัฐมนตรี พล.อ.ชาติชายก็อยู่ ร่วมรัฐบาล ในตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศต่างประเทศ ทั้งสองคนเป็นผู้พลิกนโยบายของ ประเทศไทยซึ่งตามหลังสหรัฐอเมริกามาตลอด ให้หันมาคบค้าสมาคมกับทุกฝ่าย ทั้งยังร่วม เดินทางไปพบประธานเหมาเจ๋อตุง ครั้งที่ไทยเปิดสัมพันธไมตรีกับสาธารณประชาชนจีน

ครั้งหนึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำรูปภาพของพล.อ.ชาติชาย ซึ่งมีสีหน้าอิดโรย เกร็งเครียดขณะให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าว มาลงประกอบในคอลัมน์ พร้อมกับแสดงความเห็นใจ ในฐานะเพื่อนผู้สนิทสนมคุ้นเคย

"คนที่ปรากฏอยู่บนรูปข้างบนนี้ ผมรู้จักมาประมาณ 40 หรือ 50 ปี มาแล้ว ตั้งแต่เป็นหนุ่มด้วยกันทั้ง 2 ฝ่ายและตั้งแต่รู้จักกันมาก็สังเกตได้ว่า คนคนนี้เป็นคนที่สนุกสนานร่าเริง ชอบกินชอบเที่ยว เอาใจเอากัน และกับ เพื่อนฝูงแล้วจะมีใจกว้างเป็นพิเศษ ไม่เคยตระหนี่ถี่เหนียว นิสัยใจคอเช่นนั้น และความใจกว้างอย่างนี้ มักจะทำให้คนแก่ยาก และคนคนนั้นก็คือ นายกฯ ชาติชาย ชุณหะวัณ

แต่พอผมได้มาเห็นรูปนายกฯชาติชาย ในหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับ วันที่ 29 ตุลาคมนี้แล้ว ก็ปลงอนิจจัง เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ว่า ต้องเสื่อมโทรมไป ตั้งอยู่ไม่ได้" 165

ขณะที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีทิ่ทำสนับสนุนรัฐบาล อย่างเปิดเผยแทบทุกเรื่อง ขณะ เดียวกัน ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากฝ่ายต่างๆมากขึ้น โดยเฉพาะจากหนังสือพิมพ์ ฉายานาม จำนวนมากของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทั้งชื่นชมและโจมตี มีปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์เป็นประจำ

เช่น เสาหลักประชาธิปไตย ซื่อแป๊ะแช่ตลก มังกรสวนพลู หม่อมป่า เฒ่าสารพัดพิษ จอมโจน ปากตะไกร ฯลฯ

พรรคกิจสังคม ซึ่งเคยได้รับความนิยมอย่างสูงจากคนกรุงเทพฯ ก็สูญเสียความนิยมลงไปแทบไม่มีเหลือ บารมีของม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองก็ไม่สูงเช่นกาลอดีต แม้ว่าจะกลับมารับตำแหน่งหัวหน้าพรรคกิจสังคม ช่วย ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ ในการหาเสียงเลือกตั้งซ่อม ก็ไม่ได้ทำให้สถานการณ์ของพรรคดีขึ้น ผลการเลือกตั้ง ผู้สมัครจากพรรคกิจสังคมจึงพ่ายแพ้แก่ผู้สมัครจากพรรคพลังธรรม (ทั้งที่เก้าอี้ส.ส.เดิมเป็นของพรรคกิจสังคม)

4.4.9. รัฐบาลนายชวน หลีกภัย (13 กันยายน 2535 - 2 กรกฎาคม 2538)

คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติหรือ "ร.ส.ช." ซึ่งแจ้งเหตุผลการเข้ายึดและควบคุมอำนาจในการปกครองประเทศไว้ 5 ประเด็น สรุปได้ดังนี้

- 1) คณะผู้บริหารประเทศในขณะนั้น มีพฤติการณ์จ้อราษฎ์บังหลวง แสวงหาประโยชน์ให้ตนเองและพรรคพวกอย่างรุนแรงที่ไม่เคยเป็นมาก่อน หากปล่อยทิ้งไว้อาจสร้างความเสียหายอย่างถึงที่สุดให้กับชาติบ้านเมืองได้
- 2) ข้าราชการการเมืองใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงข้าราชการประจำผู้ซื่อสัตย์สุจริต ทำให้หลายท่านต้องออกจากราชการ จึงนับว่าเป็นการทำลายขวัญ กำลังใจและขนบธรรมเนียมประเพณีของข้าราชการอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนในอดีต
- 3) รัฐบาลเป็นเผด็จการทางรัฐสภา โดยมีประชาธิปไตยบังหน้า เป็นการรวบอำนาจการปกครองไว้โดยสิ้นเชิง ไม่มีบุคคลใดจะสามารถต่อต้าน หรือทัดทานได้ จึงนับว่าเป็นภัยอันตรายอย่างยิ่งต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
- 4) การทำลายสถาบันทหาร ด้วยเล่ห์เพทุบายต่างๆ สุดท้ายฝ่ายทหารจะอดทนอดกลั้นได้อีกต่อไป
- 5) การบิดเบือนคดีล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเบี่ยงเบนความเป็นจริงและโยนความผิดให้ผู้อื่น ซึ่งสร้างความโกรธแค้นให้แก่พี่น้องประชาชน ผู้จงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง

ถึงแม้แล้วช่วงเวลาที่ร.ส.ช.ปฏิวัติยึดอำนาจ พร้อมประกาศยึดทรัพย์สินรัฐมนตรีและ นักการเมืองในข้อหาร่ำรวยผิดปกติ นั้น ได้สร้างความพอใจให้กับประชาชนส่วนหนึ่งซึ่งเบื่อหน่ายพฤติกรรมก้าวร้าวและการทุจริตคอร์ปชั่นของรัฐบาลพลเอกชาติชายด้วย

ในช่วงเวลาดังกล่าว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แสดงบทบาทอย่างชัดเจนด้วยการสนับสนุน พล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบกขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี เหตุผลที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เน้นย้ำมาตลอดคือควรให้นายทหารที่ทหารรักมาเป็นนายกฯจะได้ไม่ต้องปฏิวัติกันอีก 166

ถึง ร.ส.ช.พยายาม รักษาภาพพจน์ที่ดีไว้ด้วยการเชิญ นายอานันท์ ปันยารชุน ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศชั่วคราว พร้อมกับมีคณะกร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่แล้วก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงสนับสนุนพล.อ.สุจินดาต่อไป

โดยเฉพาะข้อเขียนที่ปรากฏในคอลัมน์ซอยสวนพลูวันที่ 15 พฤษภาคม 2534 อันเป็นวันเกิดปีที่ 59 ของ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรคความหวังใหม่

"จะเอาผมไปตัดหัวคิ้วแห้งที่ไหน หรือไปทำอะไรแล้วถามผมว่า ใครเหมาะสมจะเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ผมก็ต้องบอกว่าพลเอกสุจินดา คนเดียว เป็นคนที่มีลักษณะอย่างที่ภาษาจีนเรียกว่าโหวงเฮ้งสมควรที่จะเป็น นายกรัฐมนตรีมากกว่าใครทั้งหมด"

คำว่ามากกว่าใครทั้งหมดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นจึงมีนัยการเมือง คือ มากกว่า พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ คู่กรณีในอดีตนั่นเอง

สภาพความเป็นจริงที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ แม้ด้านหนึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีความ ฝักใฝ่ในบทบาทและแนวคิดทางการเมืองของพล.อ.ชวลิต มาตั้งแต่

1) กรณีที่ประกาศก้อง "กูไม่กลัวมึง" พร้อมกับเปิดโปงเรื่องเกี่ยวกับ สภา เปรชเดียมอันอดีตคอมมิวนิสต์กลับใจ พยายามผลักดันผ่านทหารประชาธิปไตยกลุ่มหนึ่ง ซึ่ง มีบทบาทในการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญในนามกองทัพบก ช่วงระหว่างปลายปี 2525 ถึงต้นปี 2526

2) ความประทับใจฝังใจเป็นอย่างยิ่ง ในกรณีที่ทหารพรานจำนวนหนึ่งกองร้อย ยกกำลังมาข่มขู่ที่ประตูบ้านซอยสวนพลู เพื่อปกป้องชื่อเสียงของ "พ่อ" และบีบบังคับให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถอนคำพูดว่าไม่ได้เข้าใจหรือกล่าวหาว่าพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นคอมมิวนิสต์ แต่อย่างใด

ช่วงเวลาดังกล่าวกระแสข่าว "พรรคทหาร" ที่สนับสนุนผู้บัญชาการทหารบก ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีกำลังแรง จนพล.อ.สุจินดาต้องออกมาปฏิเสธว่าตนจะไม่เล่นการเมืองและ

หมายถึงไม่ขอเป็นนายกด้วย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้เหตุผลในประเด็นนี้ว่า "การทำรัฐประหารจนพลเอกชาติชายกระเด็นออกนอกประเทศไปแล้ว จะมาร้องเพลงหนูไม่รู้ได้อย่างไร" 167

ปมปัญหาใหญ่ที่เกิดขึ้นในช่วงรัฐบาลนายอานันท์ และต่อมามานปลายกลายเป็นเหตุการณ์นองเลือด ในเดือนพฤษภาคม 2535 ก็คือ การยกร่างรัฐธรรมนูญซึ่งเห็นได้ชัดถึงความพยายามต่อทอดอำนาจให้กับคณะนายทหารต่อไป ในที่สุด เดือนพฤศจิกายน 2534 ประชาชนชุมนุมใหญ่ที่สนามหลวง เพื่อคัดค้านการร่างรัฐธรรมนูญในประเด็นสำคัญคือ

- 1) เรียกร้องให้แก้ไขร่างรัฐธรรมนูญให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง
- 2) ประธานสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นประธานรัฐสภา
- 3) ฐานะของวุฒิสมาชิกจะต้องด้อยกว่าสภาผู้แทนราษฎร

อย่างไรก็ตามประเด็นที่ถูกคัดค้านดังกล่าวก็ไม่ได้รับการแก้ไขแต่อย่างใด

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ประกาศใช้ในวันที่ 9 ธันวาคม 2534 รัฐบาลนายอานันท์กำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 22 มีนาคม 2535

ผลการเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคสามัคคีธรรม ซึ่งเป็นพรรคสนับสนุน รสช. ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด 79 ที่นั่ง (จาก 360) เมื่อรวมกับพรรคการเมืองอีก 4 พรรค คือ ชาติไทย กิจสังคม ประชากรไทย และราษฎร จึงจัดตั้งรัฐบาล 195 เสียง

แต่ปรากฏว่าหัวหน้าพรรคสามัคคีธรรม คือ นายณรงค์ วงศ์วรรณ มีชื่อติดอยู่ในแบลคลิสต์ ห้ามเข้าประเทศสหรัฐอเมริกา จึงถูกกระแสสังคมกดดัน จนนายณรงค์ต้องขอถอนตัว เมื่อพบทางตัน หัวหน้าพรรคชาติไทยซึ่งเป็นพรรคใหญ่อันดับสอง คือ พล.อ.อ.สมบุญ ระหงษ์ ก็เป็นนักการเมืองใหม่และในสายตาของคนทั่วไปก็เข้าใจว่าเป็นคนที่ส่งมาจาก ร.ส.ช. ส่วนหัวหน้าพรรคกิจสังคมก็ถูกประกาศยึดทรัพย์สินในข้อหาที่ร่ำรวยผิดปกติ

167 คึกฤทธิ์สวมบทยะแซห่วนก็ล้อสุจินดาออกจากถ้ำใหญ่ทบ., มติชนสุดสัปดาห์, 2 มิถุนายน 2534 หน้า 10-13

ดังนั้นพรรคร่วมรัฐบาลทั้ง 5 จึงมีมติให้เชิญบุคคลภายนอกคือ พล.อ.สุจินดา คราประยูร เป็น นายกรัฐมนตรี 168

7 เมษายน 2535 พล.อ.สุจินดา รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คนที่ 19 ของประเทศไทย วันรุ่งขึ้น เรืออากาศตรีฉลาด วรฉัตร นำทางด้วยการอดข้าวประท้วงที่นายกรัฐมนตรีไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง พร้อมกับเรียกร้องแก้ไขรัฐธรรมนูญ

20 เมษายน 2535 ตัวแทนองค์กรเอกชน เช่น ครป. สนนท. ร่วมกับ พรรคการเมืองฝ่ายค้าน จัดปราศรัยที่พระบรมรูปทรงม้า

4 พฤษภาคม 2535 พล.ต.จำลอง ศรีเมือง หัวหน้าพรรคพลังธรรม (ซึ่ง กำลังได้รับความนิยมอย่างสูง ในเขตกรุงเทพฯ การเลือกตั้งล่าสุด ส.ส.ของพรรคได้รับเลือกตั้งถึง 35 ที่นั่งจากจำนวนทั้งหมด 37 ที่นั่ง) เริ่มอดอาหาร และได้กลายเป็นผู้นำการประท้วงต่อมา

6 พฤษภาคม 2535 พล.อ.สุจินดา แถลงนโยบาย มีประชาชนชุมนุม ประท้วงคัดค้านแน่นขนัดที่รัฐสภา

7 พฤษภาคม 2535 มีประกาศของกองอำนวยการรักษาความสงบเรียบร้อย ภายในประเทศ ฉบับที่ 1 เตือนประชาชนให้ระงับการมาร่วมชุมนุมที่หน้ารัฐสภา เพื่อป้องกัน ความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นจากการจลาจล ซึ่งประกาศนี้ลงนามโดยผู้บัญชาการทหารสูงสุด พล.อ.อ.เกษตร โรจนนิล เย็นวันเดียวกัน เครื่องบินตรวจการณ์ของกองทัพก ได้บินไปรย ไบพลิวของกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน ลงนามโดยพล.อ.อิสระพงศ์ หนุนภักดี เรียกร้องให้ผู้ชุมนุมกลับบ้าน

9 พฤษภาคม 2535 ประธานสภาผู้แทนราษฎร แถลงว่า 9 พรรคการเมือง ได้ตกลงร่วมกันจะแก้ไขรัฐธรรมนูญ 4 ข้อ โดยจะให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง รวมอยู่ด้วย เพื่อคลี่คลายสถานการณ์ ต่อมาผู้ชุมนุมแยกย้ายกลับบ้าน พักการชุมนุมเพื่อ รอผลการประชุมของพรรคการเมือง และมีประกาศนัดพบกันใหม่ในวันที่ 17 พฤษภาคม 2535 ที่ท้องสนามหลวง

168 เขียน ธีระวิทย์, วิกฤตการณ์การเมืองไทย กรณีพฤษภาคมมหาวิปโยค 2535, พิมพ์ พรินติ้ง เซนเตอร์, 2536 หน้า 28

ถึงแม้สถานการณ์ตึงเครียดประชาชนชุมนุมประท้วงคัดค้านรัฐบาลเป็นอันมาก แต่เมื่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงมีท่าทีสนับสนุนพล.อ.สุจินดาอยู่เช่นเดิมจึงทำให้ถูกโจมตีอย่างหนัก "และแล้วชื่อเสียงและกิตติคุณของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็มีอันต้องอันตรธานไป เมื่อปรากฏตัวทางโทรทัศน์เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม เพียงเพื่อต้องการเกื้อหนุนฝ่ายอธรรม" 169

ในที่สุด ความบิดพลิ้ว ส่อความไม่จริงใจของรัฐบาลในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ก็ทำให้การชุมนุมวันที่ 17 พฤษภาคม เป็นการชุมนุมครั้งใหญ่ ประชาชนเรือนแสนพากันมาที่ท้องสนามหลวง เคลื่อนขบวนไปตามถนนราชดำเนิน เกิดการปะทะกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ และเป็นชนวนให้มีการใช้กำลังทหารเข้าปราบปรามด้วยอาวุธสงคราม ช่วงวันที่ 17-20 พฤษภาคม เกิดสงครามกลางเมือง ประชาชนบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก

เหตุการณ์ได้คลี่คลาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ ประธานองคมนตรี นายสัญญา ธรรมศักดิ์ องคมนตรีและรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นำพลเอกสุจินดา คราประยูร และพลตรีจำลอง ศรีเมือง เข้าเฝ้า โดยทรงมีพระราชดำริขอให้ช่วยกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ท้ายที่สุดพล.อ.สุจินดา ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

หลังจากพล.อ.สุจินดาลาออกแล้ว พรรคการเมือง 5 พรรคก็พยายามผลักดัน พล.อ.อ.สมบุญ ระหงษ์ หัวหน้าพรรคชาติไทย ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีเสียงคัดค้านอย่างมาก เพราะความบิดพลิ้วในการแก้ไขรัฐธรรมนูญของ 5 พรรคการเมืองดังกล่าวเป็นต้นเหตุของเหตุการณ์เดือนพฤษภา 35 ต่อมานายอาทิตย์ อุไรรัตน์ ประธานรัฐสภา ได้นำเสนอชื่อ นายอานันท์ ปันยารชุน กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ท่ามกลางความยินดีของประชาชน นายอานันท์ได้จัดตั้งรัฐบาล และคณะรัฐมนตรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุดเดียวกับ "อานันท์ 1" เพื่อจัดการเลือกตั้งทั่วไป และในช่วงนี้เองที่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นผลจากการเรียกร้องในเหตุการณ์พฤษภาคม บรรลุวัตถุประสงค์ เป็นผลสำเร็จ

169 รั้งสรรค์ ณะพรพันธุ์, บิ๊กสุขของผม, ผู้จัดการรายวัน 15 พฤษภาคม 2535

การเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 13 กันยายน 2535 ท่ามกลางกระแสเทพ-มาร มีการแบ่งขั้วเป็นฝักเป็นฝ่าย โดยนับเอา 5 พรรครัฐบาล ที่เคยสนับสนุนรสช. ประกอบด้วย สหประชาชาติ (สลายพรรค) ชาติไทย กิจสังคม ประชากรไทย และราษฎร เป็นฝ่ายมาร ส่วน 4 พรรคฝ่ายค้าน ประกอบด้วย ความหวังใหม่ ประชาธิปไตย พลังธรรม และเอกภาพ เป็นฝ่ายเทพ นอกจากนี้ยังมีพรรคการเมืองใหม่ชื่อพรรคชาติพัฒนาของพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งรวบรวม อดีตส.ส.จากพรรคสหประชาชาติไว้มาก เป็นฝ่ายมารจำแลง

ผลการเลือกตั้ง พรรคการเมืองที่ได้รับเลือกเข้ามามากที่สุด คือประชาธิปไตย 79 ที่นั่ง เป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล แต่เมื่อรวมเสียงกับพรรคความหวังใหม่ พลังธรรม และเอกภาพแล้ว ยังไม่มากพอที่จะทำให้เสถียรภาพของรัฐบาลมั่นคง จึงมีการทาบทามขั้วฝ่ายตรงข้าม คือพรรคกิจสังคมเข้าร่วมรัฐบาล

กล่าวกันว่า บรรยากาศประชาธิปไตย เสรีภาพที่เปิดกว้างหลังการเลือกตั้ง และบุคลิกประนีประนอมของนายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย น่าจะเหมาะสมกับสถานการณ์เผชิญหน้าแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ให้หันมาสามัคคีปรองดองพัฒนาชาติ แต่ทว่าความขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลเอง ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นให้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก โดยเฉพาะจากหนังสือพิมพ์ แม้ว่านายกรัฐมนตรีจะยังได้รับความนิยมอยู่ในความเป็นคนดี ซื่อสัตย์ แต่ก็ถูกวิจารณ์ในเรื่อง ความล่าช้าในการตัดสินใจ ยึดระเบียบกฎหมายเกณฑ์มากเกินไป

เพียงหนึ่งปีหลังเข้ารับบริหารประเทศ ก็ถูกฝ่ายค้านเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจในเดือนพฤศจิกายน 2536 ช่วงเวลาดังกล่าว รอยร้าวได้ปรากฏชัดเจนขึ้นจากท่าทีความอึดอัดใจในการร่วมรัฐบาล โดยเฉพาะในส่วนของพรรคความหวังใหม่ มีกระแสข่าวว่าหลังจากการอภิปรายฯ พล.อ.ชวลิต รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งถูกอภิปรายด้วย จะไปอยู่ร่วมกับฝ่ายค้าน ทำให้รัฐบาลกลายเป็นเสียงข้างน้อย

การณ้ปรากฏว่าพรรคที่ถอนตัวจากการร่วมรัฐบาลนายชวนเป็นพรรคแรก คือ พรรคกิจสังคม ที่เปรียบเสมือนปลาคนละน้ำมาตั้งแต่กระแสแบ่งขั้วเทพมาร พรรคประชาธิปไตยจึงดึงพรรคเสรีธรรม ของดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ อดีตประธานรัฐสภา ผู้ที่เสนอชื่อนาย

อานันท์ให้กลับมาเป็นนายกฯครั้งที่สอง หลังวิกฤตทางการเมืองเดือนพฤษภาคม 2535 เข้าร่วมรัฐบาลแทน

ช่วงเวลาดังกล่าว บทบาทครั้งใหญ่ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในรัฐบาลนายชวน คือ บทบาทของผู้อยู่เบื้องหลังสัตยาบันการรวมพรรคการเมืองของหัวหน้าพรรคฝ่ายค้าน 4 พรรค ประกอบด้วย พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ พรรคชาติพัฒนา นายมนตรี พงษ์พานิช พรรคกิจสังคม นายสมัคร สุนทรเวช พรรคประชากรไทย และ ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง พรรคมวลชน เข้าด้วยกัน โดยยังคงใช้ชื่อใช้ชื่อ "กิจสังคม" ต่อไป

การแถลงข่าวรวมพรรคฝ่ายค้านในขณะนั้น ได้ทำให้เกิดภาพการแบ่งขั้ว พรรคการเมืองไทยออกเป็นสองฝ่ายโดยชัดเจน ฝ่ายหนึ่งคือรัฐบาลขณะนั้น ประกอบด้วย พรรคความหวังใหม่ ประชาธิปัตย์ พลังธรรม และเอกภาพ โดยมี พล.อ.เปรม เป็นผู้สนับสนุน อีกฝ่ายหนึ่งคือพรรคฝ่ายค้าน โดยมี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นผู้สนับสนุน

อย่างไรก็ตาม การลงนามสัตยาบันรวมพรรคฝ่ายค้านได้กลายเป็นตลกร้ายการเมืองไปในที่สุด เนื่องจากแก่นนำสำคัญของพรรคใหญ่อย่างชาติพัฒนา ไม่เห็นด้วยกับที่จะนำพรรคไปรวมกับพรรคเล็กอย่างกิจสังคม ส่วนพรรคประชากรไทยเมื่อเห็นชาติพัฒนาลงเล็งยื่นสงบเพื่อรอปฏิกริยา ในที่สุดก็มีเพียง ร.ต.อ.เฉลิม เท่านั้น ที่เข้ารับตำแหน่งเลขาธิการพรรคกิจสังคม ทว่าไม่นานก็กลับคืนพรรคมวลชนอีกครั้ง

เมื่อรัฐบาลนายชวนบริหารประเทศครบสองปี ดูเหมือนว่าจะมีเสถียรภาพที่จะครบครองอำนาจครบ 4 ปี แต่แล้วเหตุการณ์กลับพลิกผันอย่างรวดเร็ว เมื่อ พล.อ.ชวลิต นำขบวนคัดค้านการแก้ไขมาตรา 198-199 แห่งร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อธำรงฐานะของกำนันผู้ใหญ่บ้าน รัฐบาลชวนยิ่งตกต่ำลงไปอีกเมื่อปรากฏว่ามีความไม่ชอบมาพากลเกี่ยวกับโครงการปฏิรูปที่ดิน สภาพการณ์ดังที่ปรากฏขณะนั้นทำให้เป็นที่คาดหมายกันโดยทั่วไปว่า รัฐบาลชวนจะต้องลาออกหรือมีจะนั้นก็ต้องยุบสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพรรคความหวังใหม่

ถอนตัวจากรัฐบาล แต่รัฐบาลชวนเลือกที่จะเป็นรัฐบาลเสียงข้างน้อยเพื่อซื้อเวลา การณ์ปรากฏต่อมาว่า การซื้อเวลานั้นคุ้มค่า 170 เนื่องจากพรรคชาติพัฒนาซึ่งเพิ่งลงนามในสัตยาบันฝ่ายค้านว่าจะไม่มีพรรคใดเข้าร่วมรัฐบาล ได้ให้เหตุผล "เสียบเพื่อชาติ" ในการแถลงข่าวเข้าร่วมรัฐบาลอย่างเป็นทางการในช่วงวันที่ 12-13 ธันวาคม 2537

แม้จะเปลี่ยนสูตรรัฐบาลใหม่แล้วก็ตาม เสถียรภาพรัฐบาลกลับไม่กระเตื้องขึ้นเท่าใดนัก การวิพากษ์วิจารณ์คัดค้านรัฐบาลมีอยู่เช่นเดิม ข้อคัดค้านมีอยู่ว่ารัฐบาลนายชวนสิ้นความชอบธรรมในการบริหารราชการแผ่นดินเสียแล้ว เพราะไม่ปฏิบัติตามสัญญาประชาคมที่ให้ไว้ในฤดูกาลเลือกตั้ง ไม่เพียงแต่ไม่ผลักดันนโยบายที่ใช้ในการหาเสียงเท่านั้น หากยังไม่นำพาที่จะดำเนินนโยบายที่แถลงต่อสภาอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการกระจายอำนาจและการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ท้ายที่สุดเมื่อมีการนำที่ดินของรัฐไปแจกจ่ายแก่ผู้มีฐานะร่ำรวยภายใต้โครงการปฏิรูปที่ดิน (สปก. 4-01) ความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐบาลนายชวนก็สิ้นไป

โดยเฉพาะกรณีสปก. 4-01 ทำให้รัฐบาลถูกสื่อมวลชนแขนงต่างๆ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์โจมตีอย่างมาก ความนิยมในรัฐบาลรวมทั้งนายกรัฐมนตรีตกต่ำอย่างที่สุดกลายเป็นชนวนให้ฝ่ายค้านเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจในวันที่ 17 พฤษภาคม 2538 (และจะมีการลงมติในอีก 3-4 วัน ต่อมา)

ภายหลังจากที่การอภิปรายไม่ไว้วางใจสิ้นสุดลง พรรคพลังธรรมมีมติถอนตัวจากการร่วมรัฐบาล ผู้นำพรรคประชาธิปัตย์พยายามทาบตามพรรคความหวังใหม่เข้าร่วมรัฐบาลแต่ไร้ผล จึงประกาศยุบสภาในวันที่ 19 พฤษภาคม 2538 โดยที่ยังมีทันลงมติ

170 รังสรรค์ ชนะพรพันธ์, เศรษฐกิจการเมืองยุครัฐบาลชวน หลีกภัย, สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, กรกฎาคม 2538 หน้า 34

สรุป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในรัฐบาลนายชวน

การสนับสนุนพล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงที่กระแสสังคมต้องการนายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งนั้นทำให้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถูกวิจารณ์อย่างรุนแรง ถึงขั้นฉายา "เสาหลักประชาธิปไตย" ถูกเปลี่ยนเป็น "เสาหลักปักเลน"

วิกฤตการณ์ทางการเมืองเดือนพฤษภาคม 2535 ซึ่งฝ่ายทหารใช้กำลังปราบปรามอย่างรุนแรง ประชาชนบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก ก็ดูเหมือนม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าใดนัก บทความในคอลัมน์ชอยสวนพลูยังคงลงเรื่องแปล "คำแปลคณะราชทูตสยามที่ไปเฝ้าพระสุริยราช" รายงานโกษาปาน ซึ่งได้เดินทางไปถึงกรุงปารีส และเขียนขึ้นเพื่อกราบบังคมทูลเสนอต่อพระนารายณ์มหาราช เหมือนกับว่าช่วงเวลาดังกล่าวไม่มีเหตุการณ์สำคัญใดใดเกิดขึ้น กระทั่งถึงเดือนมิถุนายน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงได้อัญเชิญกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานแก่ พล.อ.สุจินดา และพล.ต.จำลอง เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2535 ลงไว้ในคอลัมน์ชอยสวนพลูโดยมิได้ตัดตอน

ลุเข้าถึงรัฐบาลนายชวน สื่อมวลชนให้ความสำคัญของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ลดลงลงไป "ชอยสวนพลู" ความเห็นของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่เคยใช้เป็นตัววัดอุณหภูมิทางการเมืองไทยได้ ไม่มีมนต์ขลังเช่นอดีต ขณะเดียวกันการรายงานข่าวคราวอาการป่วยกระเสาะกระแสะ ความเข้าอารมณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ปรากฏถี่ขึ้นเช่น ให้ช่างตัดผมโกนหัว (ขณะป่วย) เพราะไม่พอใจทรงผมที่ตัด

ด้านหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันก็ประสบภาวะขาดทุนเรื้อรังมานาน ถูกคู่แข่งใหม่ๆ เบียดจนยอดขายตกลงมาเหลือประมาณ 10,000 ฉบับ ยิงดีที่รายได้สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ซึ่งยังทำกำไรและมียอดจำหน่ายเป็นรองก็แต่มติชนสุดสัปดาห์ การเปลี่ยนมือเจ้าของกิจการของสยามรัฐมีกระแสข่าวมานาน เนื่องจากการขาดทุน และเป็นความต้องการของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แต่ฐานะอันเก่าแก่และชื่อเสียงที่สะสมยาวนานทำให้การต่อรองเงื่อนใจและราคาต้องยืดเยื้อ ตั้งแต่เริ่มมีข่าวว่า ชัชวาลย์ คงอุดม หรือชัช เตายุวน คนใกล้ชิดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง สนใจจะเข้ามาเทกโอเวอร์ ต่อมาในกลุ่มต่างๆ สนใจเข้ามาเจรจาอยู่หลายราย คือกลุ่มผู้จัดการ และกลุ่มแปซิฟิก ของปิ๊ยะ มาลากุล ณ อยุธยา อีกทั้งกลุ่มสิ่งพิมพ์ภาษาญี่ปุ่นในไทย 171

สำหรับบทบาทการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลนายชวนของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่มีปรากฏอยู่ เป็นลักษณะเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ คือ การวิจารณ์เสียดสีที่เล่นทีจริง แม้กระทั่งในข้อเขียนชิ้นสุดท้ายในชีวิตก็ตาม

"คุณชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีของเรา แสดงท่าจะไม่รับผิดชอบอีกตามเคย สมกับชื่อว่าชวน หลีกภัย เรื่องเกี่ยวกับคณะกรรมการกฤษฎีกา ได้ดีความเรื่องสปก. แต่ถึงอย่างนั้นคุณชวน หลีกภัย ก็ทำไม่รู้ไม่เห็นอย่างนั้นแหละ เพราะความไม่รู้ไม่เห็นเสียนี้แหละ ที่ทำให้คุณชวนจะรักษาความปลอดภัยของคุณชวนไว้ได้ 172

นอกจากฐานะนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์แล้ว บทบาทของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังรวมไปถึงนักเศรษฐศาสตร์ นักการธนาคาร นักแสดง ศิลปิน นักการศึกษา ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนา และศิลปะวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะ "นักวรรณกรรม"

ผลงานวรรณกรรมของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้นมีทั้งบทความ สารคดี นิยาย เรื่องแปล เนื้อหาครอบคลุมหลายด้าน ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ นิยายที่มีชื่อเสียงโด่งดัง คือ สี่แผ่นดิน หลายชีวิต ไฟแดง ชูสีโทเฮา เบ้งเฮ็ก สามก๊กฉบับนายทุน โจโฉนายกดลอดกาล เรื่องแปล ได้แก่ ราชมอน โจนาธาน ลิฟวิงสตัน-นางนวล บทความที่มีชื่อเสียง คือ คึกฤทธิ์วิจารณ์ ข้อเขียนในสยามรัฐหน้า 5 เก็บเล็กผสมน้อย ปัญหาประจำวัน และหากจะนับเนื้อความที่มีผู้คัดลอกตัดตอนไปลงตีพิมพ์ในที่ต่างๆ ทั้งในหนังสือพิมพ์และหนังสือ ก็คงเป็นเรื่องที่มากมายเกินปัญญาบุคคลจะพึงกระทำได้ 173

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยุติบทบาทของตนเอง เมื่อถึงแก่อสัญกรรมอย่างสงบ
ในวันที่ 9 ตุลาคม 2538 ที่โรงพยาบาลสมิติเวช

172 ชอยสวนพลู, 30 มีนาคม 2538

173 สุกัญญา ตีระวนิช, 35 นักหนังสือพิมพ์อาวุโส 2528 หน้า 48

4.5 สรุปบทบาทการวิพากษ์วิจารณ์ตรวจสอบรัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ข้อคิดเห็นการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองตรวจสอบรัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้น มีบทบาทอย่างสูงมาตลอด แทบทุกยุคทุกสมัย อาทิ

- สมัยรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม

ประท้วงการเลือกตั้งสกปรกในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 เหตุการณ์ดังกล่าวก่อความไม่พอใจอย่างสูงในหมู่ประชาชน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อสู้กับรัฐบาลอย่างหนัก ผ่านหน้ากระดาษสยามรัฐ กอปรกับขณะนั้นหนังสือพิมพ์แทบทุกฉบับได้รวมตัวกันเรียกร้องเสรีภาพ จนก่อให้เกิดกระแสประชามติ เป็นเหตุให้ความนิยมในรัฐบาลตกต่ำอย่างถึงที่สุด กระทั่งจอมพลสฤษดิ์นำกำลังปฏิวัติยึดอำนาจรัฐบาลจอมพลป.

- สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

การวิจารณ์ นายโชติ คุณะเกษม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขณะนั้น เกี่ยวกับการทำสัญญาจ้างพิมพ์ธนบัตรที่ทำไว้กับบริษัทซีเคียวริตี้ โคลัมเบียฯ ว่ามีเงื่อนงำ จนจอมพลสฤษดิ์ลงมาสอบสวนด้วยตนเอง และการสอบสวนมีมูล ในที่สุดจึงมีคำสั่งปลดนายโชติ ด้วยข้อหาบ่อนทำลายความมั่นคง

- สมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร

การตั้งชื่อสัตว์พันธุ์ใหม่ "ตัวสอ้อปมงคล" (เหี้ยผสมกับแร้ง) คราวที่จอมพลถนอมรวบรวมอดีตส.ส.จากพรรคเสรีมนั่งคศิลา ตั้งพรรคสหประชาไทย หรือการก่อให้เกิดมติมหาชนอย่างไม่เป็นทางการ ในการสะสมความเป็นปฏิปักษ์ต่อจอมพลถนอมทีละน้อย กับกรณีทุ่งใหญ่นเรศวร ที่นายทหารชั้นผู้ใหญ่พาดาราสาวไปล่าสัตว์ในอุทยานแห่งชาติ

- สมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

โดยเฉพาะระหว่างปี 2525-2526 ซึ่งทหารเคลื่อนไหวก่อนเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ 2521 เนื่องจากบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญจะสิ้นสุดลงในเดือนเมษายน หากไม่มีการแก้ไข วุฒิสมาชิกจะมีอำนาจลดลง ข้าราชการประจำเป็นข้าราชการการเมืองไม่ได้ หากจะเล่นการเมืองต้องลาออกเสียก่อน ช่วงเวลาดังกล่าวม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เขียนบทความโจมตีแนวคิดของทหารบางกลุ่มว่าใกล้เคียงกับสภาเปรซิเดียมของคอมมิวนิสต์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ออกโรงทำทนายอย่างไม่เกรงกลัวพร้อมกับบอมบะเวลาที่โด่งดังไปทั่วประเทศ "กูไม่กลัวมึง" บทความครั้งนั้นก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง และยังส่งผลให้ยุติแก้ไขรัฐธรรมนูญตกไป กระทั่งพล.อ.เปรม ต้องตัดสินใจแก้ปัญหาด้วยการยุบสภา

จุดเปลี่ยน ที่ทำให้การวิจารณ์รัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ไม่ทรงอิทธิพลเช่นอดีต น่าจะเริ่มต้นในสมัยรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เนื่องจากท่าทีที่สนับสนุน และ "เข้าใจ" รัฐบาลทุกเรื่องไปของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กอปรกับความเป็นศิลปินในตัว และอายุที่มากขึ้น สัดส่วนความคิดเห็นของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เหตุผลลดลง ขณะเดียวกันอารมณ์เพิ่มขึ้น

บทความคอลัมน์ "ชอยสวนพลู" ตัวแทนความคิดเห็นของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่ถูกใช้เป็นตัววัดอุณหภูมิทางการเมืองไทย และเป็นบทความที่รัฐบาลทุกรัฐบาลต้องรับฟัง คลายมนต์ขลังเรื่อยมาในสมัยรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน พล.อ.สุจินดา คราประยูร และตกต่ำที่สุดในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย (อาจเกี่ยวเนื่องกับยอดจำนวนผู้อ่านของสยามรัฐ ก็ลดน้อยลงด้วย)

จากการศึกษาจากเอกสาร และบทวิเคราะห์เกี่ยวกับม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในประเด็นต่างๆ พบว่า การวิพากษ์วิจารณ์การเมืองการตรวจสอบรัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์นั้น มีลักษณะเด่นอยู่สองประการคือ

1) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นนักวิเคราะห์สถานการณ์ชั้นเยี่ยม

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์รู้จักใช้สถานการณ์สร้างคะแนนนิยม หรือผลประโยชน์ให้ตนเอง อาทิ

1.1) การตัดสินใจลาออกจากการเป็นส.ส.สมัยรัฐบาลจอมพลป.เพราะไม่พอใจฝ่ายค้าน คือพรรคประชาธิปัตย์ที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สังกัดอยู่เห็นด้วยกับข้อเสนอของรัฐบาลในการขึ้นเงินเดือนตัวเอง ซึ่งการลาออกครั้งนั้นชาวบ้านชื่นชมอดมคติม.ร.ว.คึกฤทธิ์อย่างมาก บางคนถึงขนาดเอาทองคำเปลวมาปิดตัว (แต่ภายหลังจากนั้นไม่นานม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กลับตัดสินใจรับตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพลป. ซึ่งสร้างความงุนงงสงสัยของประชาชน โดยเฉพาะปัญญาชนหัวก้าวหน้าในยุคนั้นอย่างมากเช่นกัน)

1.2) หลังเหตุการณ์เลือกตั้งสกปรก เมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2500 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีบทบาทอย่างมากในการประท้วงการเลือกตั้งดังกล่าว ถึงขนาดประกาศว่าจะสู้ถึงที่สุด นอกจากสู้ด้วยอาวุธปากกาแล้ว ยังจะต่อสู้ทางการเมืองด้วยการลงสมัครเลือกตั้งเป็นผู้แทนฯ อีกครั้ง (ทว่าเมื่อจอมพลสฤษดิ์ปฏิวัติขับไล่จอมพลป.ไปแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ไม่ได้ลงสมัครเลือกตั้งแต่อย่างใด คงเห็นว่าบรรยากาศการเมืองยังเป็นเผด็จการทหารเช่นเดิม เพียงแต่เปลี่ยนกลุ่มชั่วอำนาจเท่านั้น)

1.3) สมัยรัฐบาลจอมพลถนอม ขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับมาราธอน ซึ่งร่างมาตั้งแต่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ มีข่าวว่ากำลังจะร่างเสร็จสมบูรณ์ ช่วงเวลานั้น แม้จะมีกระแสข่าวว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้รับการทาบทามจากพรรคประชาธิปัตย์ ให้เป็นหัวหน้าพรรคแทน นายควง อภัยวงศ์ เพื่อเตรียมเลือกตั้งที่จะมีขึ้นตามมา แต่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ปฏิเสธข่าวดังกล่าว ด้วยเหตุผลว่า การเมืองเป็นเรื่องสกปรก ตนไม่อยากจะแตะต้อง ทว่าหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ไม่เห็นการเมืองเป็นเรื่องสกปรกอีกแล้ว เพราะได้ตั้งพรรคการเมืองและสมัครผู้แทนฯ และในที่สุด ด้วยสายตากาวิเคราะห์สถานการณ์ชั้นเยี่ยมนี้ก็ส่งผลให้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หัวหน้าพรรคกิจสังคม ซึ่งมีที่นั่งในสภาเพียง 18 เสียง ได้รับความไว้วางใจจากพรรคการเมืองต่างๆ ให้จัดตั้งรัฐบาล และขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี

ประชา ดุลยธรรม 174 สรุปการต่อสู้ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มีลักษณะเด่นอยู่ที่

1. ลักษณะการต่อสู้ที่แสดงออกมีท่าทีเป็นมิตรและโน้มเอียงเข้าหาคะแนนเสียงจากประชาชนแต่ละขณะเดียวกันก็ไม่ได้ประกาศความเป็นศัตรูกับศัตรูของประชาชนอย่างแท้จริง มักใช้วิธีที่เล่นทีจริงบ้าง ดีเลี้ยงบ้างเข้าลักษณะฆ่าไม่ตายขายไม่ขาด ลักษณะที่ศัตรูไม่ทำร้าย คุณชายอยู่ตรงที่คุณชายไม่แสดงว่าตนจะเป็นคู่แข่งทางการเมือง ไม่คิดเอาดีทางการเมือง ไม่ต้องการตำแหน่ง ซึ่งวิธีนี้ได้ผลทั้งสองด้าน ด้านที่หนึ่งศัตรวย่อมไม่ถือว่าเป็นศัตรูอย่างจริงจัง เพราะมิได้เข้าไปล้มล้างทำลายผลประโยชน์ของศัตรู ด้านที่สองการที่แสดงชัดว่าการต่อสู้ของตนลักษณะเป็นปากเสียงแทนประชาชน โดยไม่หวังตำแหน่งลาภสักการะใดโดยอ้อมชนะใจประชาชนว่ากระทำด้วยอุดมการณ์โดยแท้จริง

2. การต่อสู้ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แม้จะไม่ชี้ถึงแก่ระดับโครงสร้าง ไม่เสนอยุทธวิธีขั้นตอนและเข้าร่วมเป็นแกนนำในการต่อสู้อย่างเอาจริงเอาจังเอาการเอางาน แต่สามารถสร้างความประทับใจแก่ผู้อ่านงานของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ เพราะเป็นวิธีการปลอมใจให้ความหวังแก่คน ทั้งในรูปเปรียบเทียบให้เห็นว่าเรายังมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเพื่อนบ้าน ทั้งในรูปฝากให้คิดว่าใครทำกรรมอย่างไรย่อมเสวยผลกรรมอย่างนั้น

3. การต่อสู้ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นการสู้เพียงครึ่งทาง หรือจะเรียกว่ามีลักษณะทั้งกลางคันก็ได้ เพราะถ้าเดินเต็มผีตีนก็จะขัดกับผลประโยชน์ทางชนชั้น ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มีหุ้นทั้งในธนาคาร บริษัทอุตสาหกรรมน้ำมันพืช อุตสาหกรรมน้ำตาลม ชุรกิจโรงแรมขนาดใหญ่ เจ้าของกิจการการพิมพ์

อันที่จริงบทบาททางการเมืองของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้นถูกปัญญาชนจำนวนมากตั้งข้อสังเกตว่ามีความจริงใจที่จะยกระดับการเมืองมากน้อยเพียงใด หรือเป็นเพียงขั้นตอนของการเดินทางไปสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประชา ดุลยธรรม ถึงกับเชื่อว่าการเข้าโรงพยาบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ระหว่างเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นอาการป่วยการเมือง เพราะเวลานั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็คำนวณไม่ถูกว่าฝ่ายนักศึกษาประชาชนหรือสามทราราชย์จะมีชัยชนะ

ส.ศิวิลักษณ์ ปัญญาชนที่ศึกษาติดตามศึกษาม.ร.ว.คึกฤทธิอย่างต่อเนื่อง ถึงกับวิเคราะห์ว่าบทบาททางการเมืองของม.ร.ว.คึกฤทธิ นั้น เป็นเพียง "การแสดง"

"จอมพลป.นั้น คุณคึกฤทธิเคยร่วมรัฐบาลด้วย (ต่อเมื่อท่านผู้นั้นเซแล้วต่างหาก คุณคึกฤทธิจึงคิดประทัดประหาร) คุณคงเอง คุณคึกฤทธิก็ดำไว้เพื่อแสดงอหังการออกมาให้ปรากฏ โดยที่เคยร่วมรัฐบาลอยู่กับท่านผู้นั้นด้วยเช่นกัน ถึงจอมพลสฤษดิ์จะไม่รับคุณคึกฤทธิเข้าเป็นรัฐมนตรี แต่คุณคึกฤทธิก็สมัครเข้ารับใช้ท่านผู้นี้อย่างน่าชื่น (ขอให้ถามความข้อนี้ดูที่น้องชายท่านก็ได้) และจอมพลผู้นี้ก็เป็นเจ้านายพระเดชพระคุณ จนคุณคึกฤทธิไม่เคยว่าร้ายเขาเลย จอมพลถนอมก็มารดน้ำแต่งงานลูกสาวคุณคึกฤทธิถึงบ้าน และเมื่อปฏิวัติรัฐประหารตัวเอง คุณคึกฤทธิก็เป็นที่ปรึกษาโดยเฉพาะก็ทางด้านแสวงหาอุดมการณ์แห่งชาติให้ โดยพันเอกณรงค์ กิตติขจร ไปมาหาสู่ที่บ้านคุณคึกฤทธิอย่างเปิดเผยด้วยซ้ำไป (เว้นเสียแต่คุณเดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ จะปฏิเสธความข้อนี้) เมื่อจอมพลประกาศสร้างรัฐธรรมนูญ คุณคึกฤทธิก็เป็นกรรมการร่าง (และคุณคึกฤทธิก็เกือบออกหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษกับคุณประกาศเสียดวง ถ้าเพ็ญไม่ทะเลาะกันเสียก่อนในทางส่วนตัว) คุณคึกฤทธิไม่เคยกระดากใจเลยละหรือ ที่ร่วมงานกับทรราชย์มาทุกยุคทุกสมัย" 175

175 ส. ศิวรักษ์, จดหมายเหตุจากถนอมถึงคึกฤทธิ, 2518 หน้า 253

2) ระดับความรุนแรงในการวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ขึ้นกับบุคคลที่ถูกวิจารณ์

ความหนักเบาในการวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ขึ้นกับว่าวิจารณ์ "ใคร" มากกว่าวิจารณ์ "อะไร" และการวิพากษ์วิจารณ์ "ใคร" นั้น ก็ต้องวิเคราะห์ต่อไปว่ามีความสัมพันธ์สนิทสนมกับม.ร.ว.คึกฤทธิ์ระดับไหน รักชอบหรือเกลียดชังอย่างไร

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มักพูดหรือเขียนอยู่เสมอว่าประเทศไทยนั้น จะดีขึ้นหรือเลวลงไม่ได้ขึ้นอยู่กับระบอบ กติกา แต่ขึ้นกับผู้นำรัฐบาลว่าเป็นใครมีความสามารถมากน้อยแค่ไหน ความคิดเช่นนี้ปรากฏมาตลอด เช่น

- สมัยรัฐบาลจอมพลป.

"ระบอบอะไรๆ จะเป็นเขาก็ตาม ช่ายก็ตาม สีขาวสีแดง หรือสีอะไรก็ตาม มันขึ้นอยู่กับตัวคนทั้งนั้น หากตัวคนนั้นดี คือ ชื่อสัตย์สุจริต มีอุดมคติ และใช้ลัทธิที่ตนเชื่อถือ เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งปวงแล้ว ผมก็นับถือและพร้อมจะยกย่อง" 176

- สมัยรัฐบาลนายธานินทร์

"ผมบอกได้แต่เพียงว่าจะฆ่าล้างบางกัน (นักศึกษาประชาชน) เป็นคอมมิวนิสต์ให้หมด มันก็แก้อะไรไม่ได้ เพราะเรื่องมันอยู่ที่คน ไม่ได้อยู่ที่ลัทธิ" 177

- สมัยรัฐบาลนายธานินทร์ - รัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์

"ระบอบเผด็จการนะครับ มันมีทางที่จะทำให้เศรษฐกิจดีขึ้นได้ อย่างนี้ถ้าไม่มี แต่มันแล้วแต่ว่าใครเป็นผู้เผด็จการ ถ้าผู้เผด็จการคนนั้นเป็นคนดี เห็นแก่ประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ หรือเห็นแก่ประโยชน์ของคนยากคนจน ระบอบเผด็จการจะมีผลในทางเศรษฐกิจ และสร้างความเป็นธรรมในสังคมได้

176 สยามรัฐ, สิงหาคม 2500

177 ข่าวไกลนา, 19 ตุลาคม 2519

มาก เพราะเมื่อทำมาตรการอะไรลงไปแล้ว จะไม่มีใครคอยบ่อนทำลาย คอย
ปิดแย้งปิดขา" 178

- สมัยรัฐบาลนายอานันท์ I (ระหว่างร่างรัฐธรรมนูญ)

"ปัญหาที่ผมถามตัวเองก็คือ เรามีรัฐธรรมนูญไว้ทำไม เพราะมีแล้วก็ไม่เห็นจะแก้อะไรได้ คนก็ยังโง่กันต่อไป ขูดรีดเลือดเนื้อกันไป ยังสร้างตัวเองให้เป็นมหาเศรษฐีอย่างไม่น่าเชื่อ และยังซื้อเสียงเลือกตั้งผู้แทนฯ ซึ่งผมเห็นว่าเป็นอาชญากรรมในอันดับสูงที่สุดในระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนการกอบโกยอำนาจใส่ตัว ก็ยังมีต่อไป" 179

ในที่นี้ พอดีจะยกตัวอย่างถึงปัจจัยด้านความสัมพันธ์ซึ่งส่งผลต่อความหนักเบาในการวิพากษ์วิจารณ์ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จำนวน 4 ตัวอย่าง ได้แก่

2.1) วิจารณ์จอมพลสฤษดิ์น้อยกว่าจอมพลป. ทั้งที่จอมพลสฤษดิ์เผด็จการกว่า โหดเหี้ยมกว่า ริดรอนเสรีภาพมากกว่า

การใช้อำนาจชนิดเบ็ดเสร็จเด็ดขาดของจอมพลสฤษดิ์ ประหารชีวิตอันธพาล ผู้ก่อความไม่สงบ ผู้กระทำความผิดอย่างฉกรรจ์ต่อสาธารณชน บุกโรงพิมพ์ด้วยตัวเอง แม้จอมพลสฤษดิ์จะไม่แตะต้องม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แต่ก็น่าจะทำให้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เกิดความ "เกรงใจ" ในระดับหนึ่ง รวมถึงการที่จอมพลสฤษดิ์มีท่าทีชัดเจนในเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ ประเด็นหลังนี้ วิทยากร เชียงกูร วิเคราะห์ไว้ว่า

"การที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สู้กับจอมพลป. ตอนปี 2499-2500 จึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของนักเสรีประชาธิปไตย สู้กับเผด็จการทหารเท่านั้น หากยังเป็นเรื่องของนักกษัตริย์นิยมสู้กับเผด็จการทหารคนที่ไม่ค่อยนิยมกษัตริย์ด้วย

178 ปาฐกถา "ประชาธิปไตยทำลายเศรษฐกิจหรือไม่" คึกฤทธิ์พุด, หน้า 155

179 ซอยสวนพลู, 13 เมษายน 2534

เราจะได้เห็นชัดมากขึ้นเมื่อจอมพลป.ถูกโค่นไปแล้ว และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ได้คัดค้านจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งเป็นเผด็จการทหารที่รื้อถอนสิทธิประชาธิปไตยของประชาชนอย่างรุนแรงแต่อย่างใด" 180

2.2) วิจัยพล.อ.ชาติชายน้อยกว่าพล.อ.เปรม ทั้งที่รัฐบาลพล.อ.ชาติชายก่อกรณีพิพาทและปิดหนังสือพิมพ์มากกว่า

เสรีภาพหนังสือพิมพ์นั้นขึ้นกับบุคลิกของผู้นำรัฐบาลด้วย บุคลิกที่นิยมวลของพลเอกเปรมก็ส่งผลสะท้อนมาถึงนโยบายของรัฐบาลต่อหนังสือพิมพ์กล่าวคือ รัฐบาลพลเอกเปรมมีกรณีพิพาทกับหนังสือพิมพ์ถึงขั้นปิดหนังสือพิมพ์น้อยมากส่วนรัฐบาลพลเอกชาติชายซึ่งเป็นรัฐบาลประชาธิปไตยเต็มใบ แต่มีการปิดหนังสือพิมพ์มากกว่าสมัยรัฐบาลพลเอกเปรมอีก

พลเอกเปรม เป็นผู้มีบุคลิกภาพอ่อนโยน สุภาพและมีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่านายกรัฐมนตรีที่มาจากทหารคนอื่นๆ แม้วิทย์โทรทัศน์จะถูกควบคุมอย่างเข้มงวดเหมือนยุคก่อนๆ ไม่สามารถวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลได้ แต่หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพในการเสนอข่าว แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ตลอดจนสามารถเสียดสีผู้นำรัฐบาลได้อย่างกว้างขวางยิ่งกว่ายุคใดๆ ในอดีต ส่วนพล.อ.ชาติชาย แม้จะเป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้ง แต่ในอดีตเคยเป็นทหารคุมกำลังสำคัญ และอยู่ในกลุ่มที่เคยใช้กำลังยึดอำนาจหลายครั้ง คือ กลุ่มจอมพลผืน ชูณหะวัณ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ กลุ่มนี้ต่อสู้ช่วงชิงอำนาจอย่างเข้มข้นรุนแรงกับกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ แต่ต้องประสบความพ่ายแพ้ เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าแปลกใจ ที่ในช่วงสิบสองเดือนแรกของรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย หนังสือพิมพ์ถูกสั่งปิดตั้งเดือนถึง 26 ครั้ง ในขณะที่ช่วงสิบสองเดือนแรกของรัฐบาลพล.อ.เปรม หนังสือพิมพ์ถูกสั่งปิดตั้งเดือนเพียง 22 ครั้ง 181

180 ศึกษาบทบาทและความคิดม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, หน้า 55

181 เสถียร เขยประทับ, สื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศ : เน้นเฉพาะประเทศไทย, 2538 หน้า 94

ไม่เพียงแต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะไม่วิจารณ์ พล.อ.ชาติชายแล้ว ในทางกลับกันยังสนับสนุนอย่างชัดเจน แม้รัฐบาล พล.อ.ชาติชายจะริดรอนเสรีภาพมากกว่าสมัย พล.อ.เปรม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ไม่วิจารณ์รุนแรงเท่า ท่าทีเช่นนี้มีสาเหตุจากความสนิทสนมอย่างชัดเจน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชมเชย พล.อ.ชาติชายเสมอ โดยเฉพาะอุปนิสัยใจคอ ความสนุกสนานร่าเริง ชอบกินชอบเที่ยว เอาใจเอากัน และกับเพื่อนฝูงแล้วจะมีใจกว้างเป็นพิเศษ

2.3) วิจารณ์ พล.อ.เปรมมากกว่า พล.อ.สุจินดา ทั้งที่เป็นนายกรัฐมนตรีที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งเหมือนกัน

ช่วงเวลาที่ 6 พรรคการเมืองประกอบด้วย ประชาธิปัตย์ ชาติไทย กิจสังคม รวมไทย ราษฎร และกิจประชาคม รวมตัวกันเพื่อจัดตั้งรัฐบาลเปรม 5 นั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งเพิ่งวางมือจากการเมือง "ไม่ลงสมัครรับเลือกตั้ง" ได้หันมาเปิดประเด็นใหม่คือ "นายกรัฐมนตรีควรมาจากการเลือกตั้ง" โดยอ้างถึงผลการเลือกตั้งในวันที่ 27 กรกฎาคม 2529 ว่า "ประชาชนแสดงให้เห็นว่าเขาต้องผู้แทนเป็นนายกฯ" 182

ทว่าต่อมาภายหลังจากคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ หรือ "ร.ส.ช." ปฏิวัติยึดอำนาจรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 เพียงวันเดียว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กลับแสดงบทบาทสนับสนุน พล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ด้วยเหตุผลที่ว่าจะได้ไม่ต้องปฏิวัติกันอีก 183

ปีถัดมา หลังจากการเลือกตั้งทั่วไป 22 มีนาคม 2535 เมื่อ พล.อ.สุจินดา ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี แม้ประชาชนจำนวนมากจะชุมนุมประท้วงคัดค้าน "นายกฯคนนอก" แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งต่อสู้อย่างประชาชนมาหลายยุคหลายสมัยกลับสนับสนุนรัฐบาลต่อไป

การเลือกข้างสนับสนุนรัฐบาล พล.อ.สุจินดา ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ อาจวิเคราะห์สาเหตุได้ประการหนึ่งคือ แกนนำสำคัญของฝ่ายประท้วงรัฐบาล คือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นคนที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่ค่อยชอบทั้งคู่

182 ข่าวพิเศษ-อาทิตย์ 4-11 สิงหาคม 2529 หน้า 23-25

183 สยามรัฐ, 25 กุมภาพันธ์ 2534

2.4) วิจารณ์รัฐบุรุษ นายปรีดี พนมยงค์ หลายครั้ง โดยขาดหลักฐานจนถูกฟ้องฐานหมิ่นประมาท และต้องขอขมาถึง 2 ครั้ง ทั้งที่นายปรีดีไม่เคยให้ร้ายม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ครั้งแรกคือกรณีที่ นายประจวบ ทองอุไร (บรรณาธิการสยามรัฐ ช่วงปี 2504-2513) ได้เขียนถึงนายปรีดีว่าสมัยที่เรียนธรรมศาสตร์ปีสุดท้ายนายปรีดีซึ่งเป็นผู้ประสานการมาอบรม และมีการพูดเรื่องการปกครองระบบสาธารณรัฐ

ครั้งที่สองคือกรณีที่ นายสำเนียง ชันธชวนะ (นักเขียนสยามรัฐอีกคนหนึ่ง) ได้เขียนบทความลงในสยามรัฐรายวัน ฉบับ 1 สิงหาคม 2513 หัวเรื่อง "แ่งคิดจากข่าว" และ ในสยามรัฐรายสัปดาห์ ฉบับ 30 สิงหาคม 2513 หัวเรื่อง "ป่วย-ปรีดี???" พาดพิงไปถึง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งไปตระเวนยุโรปและแวะไปเยี่ยมนายปรีดี พนมยงค์ ที่เพ็งลี้ภัยจากจีนมาฝรั่งเศสในทำนองตั้งข้อสงสัยอย่างเสียๆหายๆ โดยได้ลงข้อความว่า "ใครก็ตามที่เป็นศัตรูมาร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นศัตรูของประชาชนด้วย และใครก็ตามที่ฝักใฝ่ส่งเสริมบุคคลที่มาร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นคนที่ไม่ควรไว้วางใจอีกต่อไป"

ผลตามมาก็คือ นายปรีดี พนมยงค์ นำคดีขึ้นสู่ศาลเพื่อขอความยุติธรรมเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2513 โดยมอบอำนาจให้ นายวิชา กันตามระ เป็นทำหน้าที่เป็นโจทก์ ผู้ที่ถูกฟ้องเป็นจำเลยในคดีนี้คือบริษัทสยามรัฐ จำเลยที่ 1 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จำเลยที่ 2 นายสำเนียง ชันธชวนะ จำเลยที่ 3 นายประจวบ ทองอุไร (บรรณาธิการสยามรัฐรายวัน) จำเลยที่ 4 นายประหัต ศ.นาคะนาท (บรรณาธิการสยามรัฐรายสัปดาห์) จำเลยที่ 5

ในที่สุดศาลได้ไต่ถามข้อเท็จจริงให้โจทก์ จำเลย ประนีประนอมยอมความกันเสีย โดยจำเลยยินดียินยอมภัยในความผิดพลาดของบทความดังกล่าว โจทก์ยินดีให้อภัยและถอนฟ้องภายหลังจำเลยประกาศขอภัยแล้ว คดีเป็นอันยุติลงวันที่ 12 เมษายน 2514 หนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน และสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ จึงได้นำประกาศขอความขอภัยลงไว้ดังนี้

"ตามที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เป็นโจทก์ฟ้อง บริษัทสยามรัฐ จำกัด, ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, นายสำเนียง ชันธชวนะ, นายประจวบ ทองอุไร และนายประหัต

ศ.นาทะนาค เป็นจำเลยต่อศาลแพ่งในข้อหาละเมิดโจทก์ ตามคดีหมายเลขที่ 7236/2513 เนื่องจากหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับลงวันที่ 1 สิงหาคม 2513 และหนังสือพิมพ์สยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์ ฉบับลงวันที่ 30 สิงหาคม 2513 ลงข้อเขียนซึ่งเขียนโดย นายสำเนียง ชันชวณะ ใช้นามปากกาว่า ส.ธ.น. ซึ่งมีใจความว่าโจทก์พัวพันในคดีสวรรคตนั้น จำเลย ขอแถลงความจริงว่า โจทก์ไม่เคยเป็นจำเลยในคดีสวรรคตเลย และไม่เคยถูกศาลพิพากษา ว่ากระทำผิด เมื่อโจทก์ไม่เคยถูกศาลพิพากษาลงโทษ จึงถือว่าโจทก์ยังบริสุทธิ์ ส่วนการที่ โจทก์หลบหนีออกนอกประเทศไทยนั้น เป็นเพราะหลบหนีการรัฐประหารจึงขอให้ผู้อ่านทราบ ความจริง และขออภัยในความคลาดเคลื่อนนี้ด้วย" 184

สาเหตุที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์โจมตี นายปรีดี พนมยงค์ อย่างต่อเนื่อง ทั้งที่นายปรีดี ไม่เคยให้ร้ายม.ร.ว.คึกฤทธิ์เลย น่าจะมาจากสาเหตุที่นายปรีดีเป็นมันสมองคนสำคัญของคณะราษฎร เป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าการปฏิวัติครั้งนั้น ก่อนเวลาอันควร เนื่องจากพื้นฐานการศึกษาของประชาชน สภาพสังคมในขณะนั้นยังไม่พร้อม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนเรื่องดังกล่าวเป็นภาษาอังกฤษ ในหนังสือพิมพ์รายวัน "บางกอกโพสต์" เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2531 ดังนี้

"ขณะที่ผมกำลังเรียนอยู่ในเทอมสุดท้ายในมหาวิทยาลัย ผมได้ข่าวว่า ได้มีการนำระบบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญมาแทนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีสภาผู้แทนราษฎร การเลือกตั้ง และอื่นๆอีก ในฐานะที่ผมเป็นชนชั้นสูงที่แท้จริงคนหนึ่ง ผมดีใจที่ได้ทราบข่าว ผมกลับเมืองไทยในปี ค.ศ. 1934 ตื่นเต้นที่จะได้มีส่วนได้ผลบุญหรือผลประโยชน์ (spoils) จากประชาธิปไตย แต่ก็ผิดหวัง เพราะเรื่องเป็นว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์องค์จริงหมดไป กลับมีพวกกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์องค์ใหม่ๆขึ้นมาันบร้อยแต่ละองค์ก็ยิ่งใหญ่ไปกว่าพระมหากษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์พระองค์เดียวที่มีอยู่ในขณะนั้นทุกคนอ้างว่าเพื่อปกป้องประชาธิปไตย (For the defence of democracy) ตัวผมเองเห็นว่าไม่มีการ

เปลี่ยนแปลงในการปกครองเลย ข้าราชการ พลเรือน และทหาร ก็เหมือนเดิมกับตอนกรุงศรีอยุธยาตอนเริ่มศักราชขึ้น

ตัวองค์พระมหากษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ใหม่ๆ มีหลายพระองค์เหลือเกิน และต่างองค์ก็สร้างความมั่งคั่งให้ตัวเองอย่างรีบเร่ง และใช้เหตุผลเก่าคือ "เพื่อประชาธิปไตย" ทุกคนมองประชาธิปไตยเสมือนหนึ่งว่าเป็นสินค้าใหม่ๆ เหมือนเครื่องรับทีวี และมองประชาธิปไตยในฐานะที่จะเป็นเครื่องมือที่สร้างงานใหม่ๆ ให้ และสร้างความร่ำรวยมหาศาลให้กับคนที่รู้จักช่องทาง "ไม่มีใครสักคนที่จะสร้างระบบประชาธิปไตยที่แท้จริง" 185

185 นพพร บุญยฤทธิ เล่า, อยู่กับศึกฤทธิ, 2538 หน้า 246